

М. ГОЛОВАТИЙ

*Етюди
старого Станиславова*

Чи знаєте ви, які важливі події сталися в місті 100 років тому на зламі XIX і XX століть? Чи знаєте ви, коли сюди прийшли такі новинки, як фотографія, телефон, автомобілі? Прочитавши цю книжку, знатимете.

Книжка містить три розділи. Упершому: «Івано-Франківськ 100 років тому» описані будні і свята міського життя за роками від 1896-го до 1907 року. Другий розділ «Впровадження технічних новинок XIX століття на Прикарпатті» розповідає, як і коли ці новинки були запроваджені в нашому краї. Третій розділ «Серйозне, ймовірно, неймовірно і курйозне» присвячений саме таким подіям міського життя, які перелічені у його назві. Матеріал поданий нестандартно, часто під несподіваним ракурсом, з гумором, навіть самоіронією.

Книжка адресована історикам, краєзнавцям, усім, хто цікавиться історією адміністративного центру Івано-Франківщини.

Рекомендована до друку
історико-краєзнавчим об'єднанням «**Моє місто**»

За наукової редакції - кандидата історичних наук, доцента
Івана Монолатія

Рецензенти:
Зеновій Федунків,
Зеновій Жеребецький

Книжка ілюстрована поштівками
з приватної колекції **Зеновія Жеребецького**

Серія «Моє місто» друкується за сприяння:
Благодійної культурологічної фундації «Цинамоновий хрущ»,
п. Юрія Височанського, власника книгарні «Софія» (вул. Незалежності, 9)

ISBN 978-966-668-153-2 (№ 3)

978-966-668-149-5 (серія «Моє місто»)

© Михайло Головатий, 2007

© Зеновій Жеребецький, 2007

© Видавництво «Лілея-НВ», 2007

КРИТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ГОЛОВАТОГО

Колись один широко відомий у вузьких наукових колах науковець казав, що краєзнавство - це умовний ліс з чагарями і столітніми деревами, а краєзнавці відповідно або хащі чи ж чагарники, або міцний, густий ліс. Погодьмося, що порівняння більш ніж промовисте.

Знання про рідний край - краєзнавство - з німецької *die Landeskunde*, з польської *krajoznawstwo* - це особлива галузь сучасної історичної науки, яка надає великої ваги місцевим подіям, фактам та їхнім інтерпретаціям (або тим, які вважаються історичними). Одне з джерел такого світогляду - місцева людність, генетична пам'ять якої розповідає про плинність історичного часу, місце людини в локальній історії тощо. Друге джерело - глибоке внутрішнє переконання, що саме місцеві люди і похідні від них події творять велетенську палітру соціальних і культурних відносин моєї Батьківщини, а також у тому, що історія справді має винятковий вплив на формування майбутнього покоління моїх співвітчизників. І перше, і друге джерело на загал суперечливі і складні категорії. В їхній основі - фактичний, емпіричний матеріал, який хоче або підтвердження, або спростування. Іншого - просто не дано. Така-бо вже місцева, локальна, регіональна і всенаціональна минувшина кожного континенту, кожного народу, кожної людини.

Історики, краєзнавці, а то й просто небайдужі громадяни не дуже давнього за офіційними версіями Станиславова/Івано-Франківська вже намагалися написати літопис міста в межиріччі Бистриць з найдавніших часів до сьогодні, але за браком джерел і фактичного матеріалу він виходив неповний, з багатьма пропусками, помилками та перекрученнями.

Слід визнати, що ретельно вивчати Станиславів почали ще у 40-х рр. ХІХст. (М. Грибович. Історія окружного міста Станиславова в Гал ичині у 1847 р.). Це дослідження тривало довго й набуло поважних масштабів. Воно завжди відбувалося в різних контекстах: від окремих газетних заміток у міських часописах до наукових статей у крайових журналах і монографій, переважно польською мовою й

москвофільським «язичієм». Звісно, за роки української незалежності з'явилося й декілька книжок про історію міста з чітко маркованим бажанням дати Івано-Франківську «правдиву, базовану на першоджерелах» історію одного з найвідоміших міст «Прикарпаття» (тут маємо вигадку офіційного радянського, а відтак новітнього українського історієписання, яка не має нічого спільного з історичною спадщиною вказаного регіону). Щоправда, більшість такої горе-літератури була відверто перелицьована на сучасний манір з тих же таки розвідок польських і вірменських краєзнавців XIX - початку XX ст., а то й з численними фактичними помилками звичайнісінького перекладу.

До останнього часу офіційне івано-франківське краєзнавство глорифікувало, романтизувало або відверто замовчувало окремі сторінки спільного станіславівсько-івано-франківського минулого. Однак зовсім нефахово і нечесно було б замовчувати як і малопривабливі сторінки історії міста, так і збуджено смакувати їх у стилі «кабінетного» міфотворення. З історичної перспективи ті ж події, що відбувалися або могли відбуватися у старому Станіславові, видаються мені вже суто хрестоматійними. Часова дистанція має властивість згладжувати гострі кути, пом'якшувати враження від власної, часто непривабливої соціальної історії. Це, однак, зовсім не змінює того факту, що історія Станіславова/Івано-Франківська заслуговує на чесних, відвертих і критичних дослідників, героїв нашого часу.

І ці герої існують. Вони поряд. Наші сучасники. Один з них - найвідоміший герой місцевого телебачення, прозваний школярами «Вулиця, вулиця йде», автор і неодмінний ведучий програми «Вулиця» на обласному ТБ «Галичина» - Михайло Головатий.

Цей 64-річний, жвавий, по-молодецькому енергійний чоловік «озвався» краєзнавчими публікаціями не так вже й давно. Можна було б сказати, що його доля - це характерний для українців з «кривавого червоного XX віку» набір характеристик. «Західняк», з національно свідомої родини братишівських селян, депортованих до далекого Сибіру, першу освіту здобув ще вдома, а середню та високу - в чужинецьких Білому Ярі й Томську. До рідного краю повернувся лише 1972 року.

І вже тут, вдома, почалася праця - не проста, важка, в дослідженні архівних документів, матеріалів бібліотечних установ, які того часу ще

залишалися під пильним оком відомих органів. Було, вірогідно, тяжко. Треба було формально погоджуватися на вже заготовлені панівним режимом горе-штампи про краєзнавство. Але десь там глибоко в непокірній душі дослідника - прагматика-радіоінженера, романтичній вдачі співака народжувалися ідеї, пізніше реалізовані в місцевих газетах, радіопередачах, окремих публікаціях.

На світанку новітньої української державності М. Головатий - активний учасник національного руху, один з «батьків-засновників» обласної організації НРУ, а відтак - депутат обласної ради першого демократичного скликання. З цього часу й активізується видима діяльність М. Головатого як історика-аматора, краєзнавця, який наполегливо вивчає минуле давнього Станиславова, дещо пізнішого Івано-Франківська, атакожлюдей, які творили його історію. Результат такої праці - понад 150 публікацій у наукових збірниках і періодичних виданнях Івано-Франківщини та України. Сьогодні перові невтомного дослідника належить кілька довідників, путівників, а також книжок у співавторстві. Написані і підготовлені до друку книжки «Давній Станиславів» і «Вулиці Івано-Франківська». У центрі уваги краєзнавця - Станиславів, його історична й культурна спадщина.

Про те, що сучасний Івано-Франківськ, а точніше давній Станиславів - особлива перлина в країні міст - Галичині, написано достатньо. Саме за це мешканці міста інколи називають Івано-Франківськ «малим Львовом», а Львів відповідно «великим Станиславовом». Дехто ще наслідують вважати давній Станиславів «третім у Галичині», на жаль, плутаючи логічний (для австрійського часу) ряд «Львів - Перемишль - Коломия - Тернопіль - Станиславів» на такий собі симбіоз «Краків - Львів - Станиславів». Можна погодитися, що лише після 1921 року, коли окупаційна влада утворила Станиславівське воєводство, місто стало все-таки другим, після Львова.

Як бачимо, поле для здорової дискусії таки існує і, думається, існуватиме ще довго. Однак за всіх можливих і не/можливих перверзій сучасного історико-архітектурно-мистецького мислення час вимагає критичного і подекуди тверезішого ставлення до нашого минулого. А місця для історичних містифікацій, як на мене, вже немає. Зрештою, час позбутися вже засмальцьованих методів квазіпатріотизму й самозакоханості. Це вже справа літератури - рафінованої, з відповідним шармом і стильовою наснагою.

Що ж у цій ситуації каже Головатий? Звичайно, він пише. Пише історію міста-фортеці Потоцьких такою, якою вона й була. Або, можливо, намагається це робити чесно і порядно. Зазвичай описує історичні долі всіх мешканців славного Станиславова, з очевидним наголосом на історії русько-українського міста. Не уникає й розплутувати складні й неоднозначні події з життя польського й жидівського (до 1939 року) Станиславова, його таємниці й курйози. Саме так, бо справжнє місто мусить мати і загадки, і відгадки, і нерозкриті таємниці. Бо саме у цьому й полягають феномен міста і його позитивний міф. А ще існує в творчій уяві краєзнавця «місто у мурах» і «місто поза мурами». Останнє - місто міських нетрів, міської каналізації, підземне місто - не менш важливий складник місцевого краєзнавства, який належить вивчати.

В осерді третьої книжечки із серії «Мое місто» - розвідка М. Головатого в тривимірному сенсі: від есеїв типу «Станиславів 100 років тому» через оповіді про перші модерні технічні нововведення у місті до курйозів і неймовірного в житті міста в межиріччі Бистриць.

В «станиславівському» літописі «від Головатого» допитливий читач знайде оповіді про відкриття нових шкіл, перебудову залізничного двірця, міську забудову, театри, суперечки про міський трамвай, перші електричні вогні й кінематограф, пам'ятника Міцкевичеві, відвідини міста І. Франком, переїзддо Станиславова Слуги Божого митрополита А. Шептицького й композитора Д. Січинського, помпезне святкування ювілею цісаря Франца Йосифа, заснування українських товариств, а також соціальні потрясіння в міському середовищі.

Серед героїв автора - власники міста Потоцькі, опришок В. Баюрак, інженер Ю. Лапіцький, студент М. Січинський, якийсь М. Нойман, міністр Г. Добруцький, бургомістр З. Стронський, поет М. Гославський, принцеса Гізела, скромний герой Б. Інслер, лікар Б. Овчарський, брати Ясінські, бургомістр І. Камінський, міський будівничий К. Захаріясеви́ч, маляр Т. Єндра та багато інших.

Презентовані читачеві тексти підкреслюють, що Головатий - дослідник критичний, з дипломатичним хистом оборонця власних гіпотез міської історії. Адже свої думки він завжди підсилює джерельним і фактичним матеріалом. Останній він складає як іграшкове «Лего» у велетенську мозаїку під назвою «Історія Станиславова». Його погляд на минувшину - оригінальний, не позбавлений певної ерудиції і залізної логіки. Чи це стосується подій

понад столітньої давнини, чи неймовірного і смішного в міській історії. Думаю, що на те він і Головатий. Себто чоловік, який розмірковує і вирішує. Такий він уже понад шість десятиліть. Таким, сподіваюся, і буде далі. Без сумнівних галицьких амбіцій, дрібношляхетського гонору й ура-патріотизму.

Герой цього випуску із серії «Мое місто» - Михайло Головатий як справжній сучасний містянин давньої станиславівської маґдебурґії, а нинішнього Івано-Франківська може за правом називатися *Nobilis et Spectabilis Dominus* (Відомий і видатний Пан), критичний імператив якого примушує замислюватися над багатьма проблемами старого і нового Станиславова/Івано-Франківська.

Отож імператив Головатого - серйозний і той, який хвилює, розважливий і цілеспрямований. Історичне краєзнавство Головатого - дужий ліс фактів, спрямованих на пошук дерева істини.

І останнє. Класики, чи пак «патріархи» місцевого краєзнавства - це давно випробуване, віддавна усталене поняття, і зібрання таких класиків могло б бути для одних корисним, для інших, можливо, загальноприйнятним, але ні для кого не було б несподіваним. А сучасники нашого краєзнавства? Це ті малі люди з великої літери, без академічних титулів, котрі мають місце під сонцем істини і які не розчиняються в натовпі новітніх плагіаторів.

Іван Монолатій

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК 100 РОКІВ ТОМУ

ВІД АВТОРА

Крилатою стала фраза М. Рильського: «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього». І все ж у радянські часи така цікавість не заохочувалася. Навіть першому секретареві компартії України П. Шелесту більшовицькі бонзи закидали надмірне замилювання старовиною, козацькими часами у вірнопідданській книзі «Україно наша радянська». Останніми роками, особливо після здобуття державної незалежності загострилася увага людей до свого минулого, до історії міст і сіл, де вони живуть. У області видано понад сотню книг різних авторів: істориків, краєзнавців, аматорів - про населені пункти. Галичани також цікавляться своєю генеалогією. Вже не є дивиною зустріти людину, яка знає свій родовід до десятого коліна.

В різних друкованих виданнях популярною стала рубрика «Місто (назва) 100 (200) років тому». Автор запропонував такі матеріали газеті «Західний кур'єр»-1 вони виходили щороку в одному з січневих номерів. Описане життя Станиславова на зламі ХІХ і ХХ століть протягом 12 років, від 1896 до 1907 року. Названі публікації стали основою цього розділу. На цьому розповіді не кінчаються. Читачам, які цікавляться станиславівською старовиною, радимо на початку кожного року перечитувати ..Західний кур'єр».

Особливу вдячність автор висловлює Зеновію Жеребецькому, який підібрав і надав для ілюстрування книжки близько 80 листівок зі своєї багатющої колекції.

1896

БУДУВАЛИ ПОВІТОВУ РАДУ, ЗАКЛАДАЛИ ПАРК, СПЕРЕЧАЛИСЯ ПРО ТРАМВАЙ

У 1896 рік Станиславів вступив, як і в попередні роки, під грім бутафорських петард і хлопавок. До ялинки станиславівці не ходили. Через відсутність такої. На той час традиції встановлювати на площах загальноміську прикрашену ялинку ще не було.

Новорічна ніч у поляків зветься Сильвестровою, бо це ніч напередодні свята св. Сильвестра, шанованого католиками. В цю ніч, за традицією, пиварні працювали до ранку. Заможніші містяни дзвеніли бокалами в рестораціях «Центральна», «Європейська», кав'ярні «Імперіал».

Менш заможні йшли на ріг вулиць Сапїжинської і Ґославського (нині Незалежності й Вітовського), де в будиночку на місці нинішнього бізнес-центру «Київ» була «пропінація». Тут орендарі продавали оковиту, житнівку на розлив. Найпопулярнішою місткістю тут була бляшана мірка.

Станиславів у цей час нараховує 23,5 тисячі мешканців, тобто в десять разів менше, ніж тепер. Чисельність жителів продовжує швидко зростати.

Одночасно дорожчає житло. І подорожчання переходить усі розумні межі. За «сяке-таке помешкання о трьох покоях» власники вимагають 400 ринських за рік. Неймовірно, але факт — це більше, ніж у Львові, а навіть у Відні! У пресі обговорюється можливість створення спілки квартиронаймачів, яка будувала б недорогі помешкання і тим гасила захланність «каменичників» (власників кам'яниць).

Тим часом «каменичники» будують нові багатоповерхові будинки і вілли. Стрімко ростуть вгору будинки Г. Басса (Незалежності, 19), С. Хованця (Бельведерська, 8), три вілли «в липах» — О. Кокуревича, С. Каліневича та В. Луцького (Шевченка, 100, 102, 104). Одержують від магістрату дозвіл на заселення новоспоруджених будинків Г. Готтесман (Мазепи, 12), З. Вайнгартен (Шевченка, 19), Я. Шпорек (Озаркевича, 4). І це далеко не всі.

Виростає низка громадських споруд. У будівельному риштуванні перебувають скарбова дирекція (ЗОШ №5 по вул. Франка, 19), храм «поступових ізраелітів» (синагога по вул. Страчених).

У травні в нове гарне приміщення, творіння архітектора В. Кудельського, переходить повітова рада (пл. Міцкевича, 4).

Повітова рада

У листопаді відбуваються урочисті входини до міщанського казино — закладу відпочинку і розваг для заможних верств (Незалежності, 12). Цей будинок у неокласичному стилі збудований за планами архітекторів Т. Вісньовського і К. Регера. Отже, нинішні господарі: - обласна рада профспілок та обласний науково-методичний центр культури 1996 року мали нагоду відзначити діамантовий ювілей, 100-річчя будинків, які займають.

У Галичині Станиславів вважається лідером щодо якості освітлення вулиць. Впроваджуються газові ліхтарі, які значно кращі від гасових, на заздрість Львову і Кракову. Шеренгами таких ліхтарів цього року прикрашаються вулиці Собесьького (Січових стрільців), Камінського (Франка), початок Сапіжинської (Незалежності).

І це при тому, що електрика вже стукає в станиславівські двері. Німецька фірма «Сіменс і Гальске» завершує електроосвітлення залізничного вокзалу. Як у будь-якої нової справи, тут є багато критиків. Недоброзичливці підраховали, що вартість освітлення сягатиме 50-ти тисяч ринських на рік, і твердять, що це дорого і непрактично.

В бюджеті міста на 1896 рік вперше закладено 5000 ринських на заснування парку, де міський ґрунт «Діброва». Ця ідея також нелегко пробиває собі дорогу. В міській раді сперечаються радні, хапаються за груди. Частина з них твердить, що на цій площі не варто витратити

Міщанське казино. Рисунок З. Сокмовського

і крейцера, бо дерева тут будуть всихати. А ще — по сусідству тюрма, військовий плац, здіймають куряву в'язні і жовніри... Знали б тодішні скептики, що через 100 років парк буде належати до найкращих у Галичині!

Довжина вулиць на цей час сягає 25-ти кілометрів. Містяни пересуваються ними переважно пішки або на роверах. Час автомобілів ще не настав. Єдиний засіб громадського транспорту — кінні візки. Вони постійно товпилися на пл. Гізелі (тепер тут поштамт). Але цього року вже почала всерйоз обговорюватись потреба електричного трамваю.

І мав би Станиславів трамвай! Проект перших трьох ліній кількома роками пізніше розробила згадана фірма «Сіменс і Гальске» — визнаний лідер у цій галузі. Перша світова війна перекреслила ці плани.

У березні померла перша особа міста — бургомістр, доктор права В. Шидловський. Радні-євреї, які мали більшість в раді, устами свого лідера Е. Фішлера оголосили, що відступають християнам право висунення кандидатури на вакансію. Поляки й українці жертви не прийняли. В результаті бургомістром був обраний А. Німгін, теж доктор права, перший і єдиний в історії голова міста єврейської національності. Цю посаду він займав понад 20 років.

Десятиліття інтронізації першого станиславівського єпископа Ю. Пелеша в новоствореній дієцезії, що відзначалось у січні цього року, зміцнилося сумною подією. Невдовзі після ювілею Ю. Пелеш помер у сані Перемиського єпископа. Вшановуючи його пам'ять, міська рада в травні назвала одну з нових вулиць ім'ям Ю. Пелеша (нині В. Гнатюка).

У 1896 році відзначалося ще кілька ювілеїв.

Виповнилося 30 років від часу відкриття першої залізниці через Станиславів. За цей час він став великим залізничним вузлом, від якого лінії розходилися в п'яти напрямках. Швидкі, пасажирські, дачні поїзди відправлялись на Львів, Стрий, Чернівці, Вороненко, Гусятин. Поїздів далекого сполучення, щоправда, не було. А державна учительська семінарія у листопаді відзначила 25-ліття. її місцезоташування — вул. Шпитальна, 2, де тепер Гарнізонна поліклініка. Вважається, що станиславівська семінарія порівняно з іншими містами Галичини забезпечена приміщенням непогано, бо розташована в державному будинку, а не винайнятому. Тут викладають відомі лідери української громади і «Просвіти» доктор філософії І. ЯхнотаР. Заклинський.

Своє 10-ліття відзначив у квітні польський тижневик «Кур'єр станіславовські». На цей час вийшло 550 номерів, тижневик є єдиним виданням, яке змогло протриматись такий тривалий час. Видавцем газети є нотаріус Ю. Вежейський, редактором — З. Мілковський. Редакція в цей час знаходиться в будинку, що по вул. Бельведерська, 5 (не зберігся).

Перший набір учениць вчиться в 5-класній жіночій школі ім. королеви Софії по вул. Гіллера (тепер інститут післядипломної освіти та обласний і міський центри соціальних служб для молоді по вул. С. Гординського). Вона збудована до початку 1895/96 навчального року. Газети пишуть, що споруда «відповідає найвищим вимогам як для першорядних міст». Можна зрозуміти захоплення журналістів, бо ж не часто стають до ладу нові школи у повітовому місті.

До іншої жіночої школи — виділової (тепер ЗОШ № 7 по вул. Грушевського) ходить п'ятикласниця Оля Дучимінська. Тут вона провчиться лиш два роки і переїде до іншого міста. Тепер вона відома нам як найстаріша українська письменниця, що пройшла сталінські табори і у віці 105 років померла в Івано-Франківську в 1988 році.

В Дембніку під Краковом над скульптурою А. Міцкевича для Станіслава працює Т. Блотницький. Пам'ятникбудевстановлений через два роки. А поки що часописи вміщують розлогі матеріали про скульптора і його роботи. Краківська «Нова реформа» в липні 1896 року пише: «В майстерні Т. Блотницького можна побачити майже закінчений проект фігури Міцкевича, призначеної для міста Станіслава. Головне враження від побаченого — заздрість чи жаль, що Станіславів, а не Краків матиме такий пам'ятник».

А для людини, яка пізніше дасть ім'я містові, 1896 рік не був пересічним. І. Франко відзначив своє 40-річчя, хоча рік не був для нього легким. Написаний третій жмуток «Зів'ялого листа», видана збірка під такою назвою. До третього жмутку входить вірш «Тричі мені являлася любов», де є рядки, присвячені станіславівському коханню письменника - «гордій книгині» Ю. Дзвонковській. Її самої вже чотири роки немає на світі...

Чи був І. Франко цього року в нашому місті? Здивую франкознавців: був! Але тільки на вокзалі, по дорозі на передвиборне віче в Коломиї 19 грудня.

Така неповна мозаїка міських подій столітньої давнини.

1897

ПРИЙШЛИ ЕЛЕКТРИКА Й КІНО

Початку 1897 року мешканці Станиславова чекали з нетерпінням. Доброзичливці — з цікавістю, скептики — зі злорадством. Річ у тім, що завершувалося впровадження електрики на залізничному вокзалі. Цим робився великий крок у майбутнє, вокзал і станційні споруди мали стати першими електрифікованими об'єктами міста.

Незвичні досі електричні вогні спалахнули 13 січня. Роботи провела всюдисуща й відома тепер електротехнічна фірма «Сіменс і Гальске». Енергію для вокзалу і станції виробляли три динамомашини (дві робочі й одна резервна), кожна потужністю 75 кінських сил.

Річна вартість освітлення оцінювалася в 42 тисячі ринських. Це велика сума. А коли зважити, що, як усяка технічна новинка, електростанція не відзначалась надійністю і вокзал, траплялось занурювався у «темності єгипетські», то у скептиків були підстави метати критичні стріли в нововведення. Мовляв, навіщо нам та електрика, коли маємо просте й дешеве газове освітлення.

Знали б вони, що через 100 років ми, їхні нащадки, не уявляємо собі освітлення, зручнішого від електричного, а періодичні

Початок вулиці Казимирівської. Будинок № 6 третій від наріжного.

відключення через нинішній брак енергоносіїв сприймаємо майже як трагедію!

Ще одне чудо століття прийшло до Станиславова у травні 1897 року. Відомо, що першим прийнято вважати кіносеанс, проведений братами Люм'єр у Парижі 28 грудня 1896 року. А вже через п'ять місяців провінційний Станиславів знайомився з можливостями кінематографа.

Перший сеанс провів відомий у місті організатор усіляких видовищ К. Малиновський. Кіноапарат рекламувався як «найновіший винахід Едісона в царині блискавичної фотографії». Демонструвались жанрові сценки з життя людей, види Парижа та Лондона з їхнім великим вуличним рухом, сценка «Діти, що граються». Перші кіносеанси відбувались на другому поверсі в будинку Івана Данкевича (тепер Гетьмана Мазепи, 6).

Але це була ще лиш демонстрація можливостей. До створення кінотеатрів мине ще добрий десяток років. А поки що містяни насолоджуються «світловими картинами», які показують утак званому фотопластикумі. Сьогодні ми називаємо це демонстрацією діафільмів.

Згадка про перший фотопластикум, заснований якимсь А. Кочурбою, належить до грудня 1897 року. Він містився по вул. Бельведерській, 5 (будинок не зберігся). В ті грудневі дні показували коронацію московського царя, види Святої Землі, Іспанії, Парижа й Лурда.

Ознайомившись з матеріалами автора про міську минувшину, поет Ю. Андрухович написав цикл «Літографії старого Станіслава», в якому є вірш «Фотопластикум у готелі «Під ружею»:

... Це розвага з найдешевших: тільки гріш і гріх, як рана,
тут ніхто не візьме з пана серце й душу —
раз живеш на цьому світі — споглядай життя з екрана
і, мов попіл, на земнудолівку струшуй!..

Розвага справді недорога: «Вхід — 10 центів для дітей, учнів і військовиків до фельдфебеля, іншим — 20 центів».

Тим часом у місті триває будівельний бум. За даними преси, населення міста в цей час дорівнює 23 905 чоловік.

ЗО січня у щойно споруджений будинок по вул. Камінського (тепер ЗОНІ №5, вул. Франка) перейшли дирекція скарбового округу і служба обліку ґрунтів, а дещо згодом — митна та податкова служба і склади тютюнової монополії. Будинок не є державним, він належить

підприємцеві Г. Іммердаверу. У 1997 році школа № 5 відзначила свої 50-ті роковини і мала підстави одночасно відзначити 100-річчя свого будинку.

Завершена будова однієї з найкращих споруд по вул. Сапїжинській (Незалежності) — кам'яниці Г. Басса. Це триповерховий будинок відмінної архітектури з аркадою на першому поверсі. Цим покладено початок забудови так званого «банківського кварталу» — групи з чотирьох будинків, що, прилягаючи один до одного торцями, утворюють квадрат.

Після смерті Г. Басса його вдова у 1911 році продала кам'яницю Іпотечному банку. Після цього будинок призначення вже не міняв. І тепер тут відділення Райффайзен банку Аваль, а також одна з найдавніших книгарень міста.

Найбільша у місті друкарня С. Хованця в листопаді 1897 року перейшла у новозбудоване приміщення по вул. Бельведерській, 8. Ось уривок з реклами друкарні: «Нове приміщення відповідає всім новим гігієнічним вимогам, має чудовий машинний зал, де стоїть 8 літографічних і друкарських машин найновіших конструкцій». У Хованця друкується єдина міська газета «Кур'єр станіславовські».

То вже згодом, через 15 років, друкарня буде переведена в підвали нової кам'яниці Хованців, де тепер бізнес-центр «Київ» і де її

Кам'яниця Л. Басса

пам'ятають старожили. А старий будинок, де була друкарня, стане звичайним житловим.

Помиляються ті, хто вважає, що піклувальники про соціальний захист малозабезпечених з'явилися лиш тепер. Ось наочний приклад.

Насувався 50-річний ювілей царювання Франца Йосифа I, який сів на трон у 1848 році. На відзначення цієї події рада міста ухвалила збудувати «будинок для старців і калік». За планами будівничого К. Захаріяевича, це мав бути комплекс із двохдвоповерхових споруд і їдальні, сполучених переходами, розрахований на 72 особи.

У травні почалося будівництво і через два роки завершилося. Донині зберігся лиш один будинок, в якому вигідно розмістилася музична школа № 3 (вул. Галицька, 101).

Пристойного дому без цегли не збудуєш. А її в цей час у місті бракує, доводиться завозити з інших повітів. У грудні відбувся пуск в експлуатацію модерної цегельні Я. Урмана — з обертовою піччю, якісним випалюванням цегли. Чимало будинків, зведених з неї, стоїть донині. А самої цегельні вже немає, хоч її димар ще стримів у небо у 1970-х роках. Тепер там дев'ятиповерхові будинки на розі вулиць Коновальця і Сахарова.

Місто розширюється і потребує площ під забудову. Землевласники орієнтуються, що вигідніше ґрунти розпарцелювати на будівельні ділянки і продати, ніж використовувати їх як рілля. Вони клопочуться перед радою міста про дозвіл на прокладання вулиць.

Таким чином, цього року пролягають новоутворені вулиці по ґрунтах Г. Іммердавера і С. Сусмана (нинішня вул. Коперника), М. Лебенсартата С. Сусмана (вул. Озаркевича), Меланії Теодорович (вул. Генерала Тарнавського), Л. Гальперна (вул. Короля Данила). Від зацікавлених землевласників вимагають, щоб вулиці мали ширину 14 метрів, були належно впорядковані, після чого місто приймає їх у свою власність.

Цього ж 1897 року відзначали кілька ювілеїв.

Виповнилося п'ять років молодій трупі місцевого польського театру ім. О. Фредри, яку на перших порах очолював відомий актор Л. Квецінський. За цей час тут виступило чимало помітних талантів польської сцени. Звичними стали підмости сцени для української трупи театру «Руської бесіди», яка гастролює мало не щороку і яку очолює в цей час відомий режисер І. Біберович.

Відзначила 20-ті роковини станиславівська філія «Просвіти». Один із славних її засновників і перший голова Є. Желехівський (1844-1885) до ювілею не дожив. Філію в цей час очолює доктор філософії, освітній діяч М. Коцюба.

Ось уже 25 років існує міська бібліотека, заснована на базі збірки, подарованої польським повстанцем проти царату В. Смагловським (5000 книг). Бібліотеці не до ювілеїв, свого будинку вона ще не має і тулиться в кількох шафах у залі засідань магістрату.

Цікавий збіг подій: в останні дні 1996 року після дворічних митарств і капітального ремонту виділеного приміщення відкрила свої двері для читачів обласна універсальна бібліотека в будинку по вул. Чорновола, 22.

Минуло 30 років відтоді, як місто стало одним з повітових центрів Галичини у зв'язку з реорганізацією адміністративного поділу (повіти замість округів). При цьому зросла роль місцевого самоврядування, розширилися повноваження виборного магістрату. В офіційних документах знову вживається пишна назва «Вільне королівське місто Станиславів».

1898

ВШАНУВАЛИ ЮВІЛЕЙ А. МІЦКЕВИЧА ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

На початку нового 1898 року увагу у мешканців міста привернула ніби досить-таки пересічна подія. Кав'ярня «Уніон» розмістилася в новому приміщенні по вул. Сапїжинській (нинішній вул. Незалежності, 19). Сама кам'яниця була збудована у 1897 році.

Річ у тім, що в Станиславові й досі не бракувало таких закладів громадського харчування, але більшість з них належала до категорії корчем і шинків, мала скандальну славу. Найбільше їх було на Ринку та на площі Міцкевича.

Новітня цивілізована кав'ярня збирає натовпи цікавих. Станиславівські газети пишуть: «Нове приміщення в повному значенні європейське, і рівного йому в краї немає. Кам'яниця і кав'ярня п. Басса стануть оздобами нашого міста».

Мине 15 років, і кафе перейде в новозбудований готель «Уніон» (нині бізнес-центр «Київ»), а старе приміщення займе книгарня М. Гасклера. Книгарня «під колонами» тут і досі. Сама кам'яниця від 1911 року належала Іпотечному банкові. Нині тут «Райффайзен банк Аваль».

Дві нові школи відкрилися того року. Були вони зовсім не найбільшими в місті, але своєрідність полягає в тому, що їх спорудили, як би ми нині сказали, представники національних меншин.

У серпні відбулося відкриття єврейської школи фундації барона Гірша. Названий барон — віденський багач і меценат створив фонду розмірі 12 млн. корон, заповівши використовувати його для піднесення освітнього рівня своїх одновірців. У Галичині і на Буковині було відкрито 50 шкіл цієї фундації. Станиславівська належала до найкращих. Триповерховий будинок школи привабливих архітектурних форм споруджений протягом року по вул. Седельмаєрівській (нині Новгородська). Дата завершення будови «1898» виблискує золотом на його фронтоні. Ця школа, однак, проіснувала недовго. Черездесять років поляки інспірували звинувачення, що цей заклад готує

випускників, просякнутих сіонізмом. 1908 року школа була закрита, будинок викупило місто, а в ньому розміщена чоловіча школа ім. Казимира Великого. Нині тут міжшкільний навчально-виробничий комбінат.

З початком навчального року була також відкрита німецька школа (польські джерела тих часів називають такі школи євангелицькими). Після відправи в євангелицькому костьолі процесія попрямувала до шкільного будинку, прикрашеного зеленню і прапорами. Освятив школу чомусь не свій, а запрошений пастор Сеніор з Чернівців. Викладання тут велись німецькою мовою, вивчали також польську й українську. Доля цієї школи була щасливішою. Вона була розбудована 1905 року, пізніше стала німецькою гімназією. І закрила її вже комуністична влада у 1939 році.

На будинку колишньої гімназії (вул. Б. Лепкого, 9) у 1995 році встановлена пам'ятна дошка з українським і німецьким текстами.

Місць у школах все одно дуже бракувало. Школа ім. Міцкевичане могла вмістити всіх учнів, тому частину класів довелося розмістити в задніх кімнатах так званого «міського базару» (нині вул. Галицька, 7а) разом з міською поліцією. Про це з обуренням пише місцева газета у статті з промовистою назвою «Дитяча душогубка».

Розбудова міста, проте, тривала. Велике будівництво закінчило військове відомство. Коштом у півмільйона ринських було зведено 20 будівель на три ескадрони кавалерії і штаб. У складі комплексу був і кінний манеж, який, будучи реконструйований у советський час, використовувався як спортзал і найбільший у місті концертний зал. Тоді почалося формування вул. Військової (нині Національної Гвардії). Колишні кавалерійські приміщення тепер продані приватній компанії.

На завершенні будівництва перебували «Будинок старців і калік» (Галицька, 101) та синагога. А серед житлових будинків прийняли перших мешканців велика триповерхова кам'яниця на розі нинішніх вул. Вітовського і пл. Міцкевича, триповерхові кам'яниці по вул. Гаркуші, 7 та у Фортечному провулку, 3, двоповерхова — по вул. Вагилевича, 6.

Місто не забуло трагедії і належним чином відзначило 30-річчя катастрофічної пожежі 1868 року, коли вигоріла чверть забудови. Однак і пожежна служба на кінних візках з ручними помпами не дрімала. Зазнали великих пошкоджень будинки М. Пінелеса по вул. Мазепи, 5 (ще не кам'яниця) і А. Рауха по вул. Страчених (не зберігся).

Демократична громадськість не пропустила такого важливого ювілею, як 50-річчя революції в багатьох країнах Європи. Було причетним до цих подій і наше місто. Газета «Кур'єр станіславський» видрукувала серію статей І. Камінського, який був активним учасником революційних подій, а пізніше - міським бургомістром. Інформація, наведена в статтях, - досить детальна і часто єдина для оцінки тих буремних подій у Станіславі.

Слід пам'ятати, що революція 1848 року, попри незаперечні демократичні здобутки, все ж таки зазнала поразки. При владі зали-

шилися австрійці, яким згадка про ті події була недошмиги. Масштабно відзначити ювілей не було змоги, але і мовчання преса його не обійшла.

Якраз революційні події 1848 року привели до влади цісаря Франца Йосифа I, який залишався при владі і в описуваному році. Він відзначав 50-річчя перебування на престолі. В церквах, костьолах, синагогах відбулись урочисті молебні, пройшли святкові процесії.

Але й трагедія не обминула цього року цісарську сім'ю. Цісареву Єлизавету вбив у вересні в Женеві італійський анархіст тригранним напилком. Тоді ж заснований два роки тому міський парк одержав своє перше ім'я: парк імені Єлизавети (тепер парк імені Т. Шевченка).

Шанувальники польської літератури відзначили 100-річчя від дня народження видатного поета А. Міцкевича (1798-1855). Хоч він у нашому місті ніколи не був, було вирішено, що пам'ятник поетові мусить прикрасити площу його імені. Був оголошений збір пожертвувань, який дав 3000 ринських.

Відбувся конкурс проектів, у якому переміг краківський скульптор Т. Блотницький. Митець зобразив поета з книжкою в руках в хвилину натхнення. Фігура була витесана з італійського каррарського мармуру, її висота — 2,31 м, вага — близько 8 т.

Урочисте відкриття відбулося 20 листопада. Площа, прилегла до пам'ятника, невдовзі стала місцем масових зборів і маніфестацій. Вже

Пам'ятник АМіцкевичу

*Запрошення на святкування
100-річчя української літератури*

Татарського і Гірляндами. Промови виголосили голова місцевої «Просвіти» М. Коцюба, викладач реальної школи і поет О. Левицький, гість зі Львова, професор університету О. Колесса. Відбувся концерт, одним з основних номерів якого була безсмертна «Наталка-Полтавка».

Перебування патрона нашого міста І. Франка у 1898 році документами не зафіксоване. Тут він був хіба лиш проїздом до Довгопілля, де відпочивав того року в липні-серпні. Наближався 25-річний ювілей літературної діяльності письменника, і художник І. Труш того літа написав у селі прекрасний портрет Каменяря.

Ювілейні торжества відбулись у Львові 30 жовтня. Головою оргкомітету був В. Гнатюк. Промови мали М. Грушевський, а з наших земляків — Н. Кобринська та М. Павлик.

Станиславівська шкільна молодь надіслала ювілярові вітальну адресу, в якій зокрема писала: «Своєю невсипущою працею Ви, можна сказати, виховали собі покоління, що чолом б'є перед Вами, вважає Вас своїм Батьком, Провідником, Учителем!». І. Франкові, якого молодь визнавала Батьком і Учителем, тоді виповнилося 42 роки...

27 листопада тут провели свій «міцкевичівський» мітинг соціалісти, на якому виступив уродженець міста, майбутній польський державний діяч І. Дашинський.

Під час українсько-польської війни 1918-1919 рр. пам'ятник був пошкоджений. Тому в 1930 році фігура була переведена в бронзу, спрощена форма п'єдесталу і зміщено місце пам'ятника. Таким ми його бачимо і сьогодні.

Останні дні року були відзначені подією, пам'ятною для української громади. 19 грудня в театральному залі відбулось святкування 100-річчя відновлення української літератури. Адже у 1798 році побачила світ іскрометна «Енеїда».

Театральна сцена була прикрашена портретом І. Котля-

1899

МЕШКАНЦЯМИ МІСТА СТАЛИ А. ШЕПТИЦЬКИЙ ТА Д. СІЧИНСЬКИЙ

В останні роки XIX ст. Станиславів продовжував швидко розбудовуватися. Його населення впевнено наближалось до 30-ти тис. чоловік. Через це в міській ради був приємний обов'язок створювати й давати назви новим вулицям.

У 1899 році за рішенням ради міста були створені вулиці Баторія (тепер Короля Данила), Монюшка (Озаркевича), Словацького (Тарнавського), Коперника. Тоді ж вулиці, що вже існували, одержали імена недавно померлих діячів. Вулиця Жидівська стала вулицею Барона Гірша (тепер пл. Ринок), Хвиляста — вулицею Крашевського (тепер Вагилевича).

В магістраті оголошується конкурс на спорудження двох шкіл у Княгинині. В Княгинині-Селі — будинок «о 5-ти залах і 4-х житлових приміщеннях вартістю 12 000 ринських» і в Княгинині-Гірці — будинок «о 5 залах і 4 житлових приміщеннях вартістю 30 000 ринських». Невдовзі шкільні будинки були споруджені і мали назви відповідно п'ятикласної школи ім. Св. Юзефа по вул. Шкільній (тепер тут відділення міліції) і семикласної школи ім. Св. Апоїза по вул. Вовчинецькій (тепер школа №16).

Які водилося в той час, школи в місті були польськими, українську мову вивчали як предмет. Але час згуртування українців уже настав, і вони все наполегливіше стукають удвері владних інстанцій. У вересні того року польська газета «Кур'єр станіславовські» друкує листа батьків-українців до крайової шкільної ради у Львові з вимогою запровадження української мови в гімназії паралельно з польською. Згідно з діючим положенням це робилося за наявності хоча б 25 заяв. Такі заяви подали 30 батьків. Чужинці, які тоді домінували в шкільних органах, ще змогли пригальмувати справу, посилаючись на брак викладачів, що можуть викладати українською мовою. Проте суто український навчальний заклад цього року таки був створений. Щоправда, не державний, а приватний. Інженер-поляк О. Осостович на пам'ять про своїх

передчасно померлих жінку-українку та доньку Марію передав один із своїх будинків на колишній вулиці Заболотівській греко-католицькій капітулі для створення навчального закладу. Сестри-василіянки відкрили тут «інститут» для дівчат, куди в 1899 р. ходило 16 учениць. Вони відвідували звичайні школи, а в «інституті» навчались домоводства, співів, гри на фортепіано та скрипці.

У 1912 році на цьому місці буде споруджений гарний триповерховий будинок в українському стилі, де василіянки відкриють учительську семінарію з правом перетворення на гімназію. В советський час тут будуть сільськогосподарський технікум і обласна бібліотека, поки у 1995 році споруда не повернеться до законних господарів. Не випадково ця вулиця після здобуття Україною незалежності одержала назву вулиці Василіянок.

У вересні цього ж таки року була створена філія «Руського педагогічного товариства» (від 1912 — «Українське Педагогічне Товариство», від 1926 - «Рідна школа»). Завдання, яке ставило собі це товариство, чітко впливає з його програмних засад: «Добути наші школи з рук чужих і боронити наші школи і їх учителів від усяких кривд...» Турботами цього товариства в місті пізніше будуть створені учнівська бурса по нинішній вулиці Акад. Гнатюка, 11 і 13 (1904 р.) та жіноча гімназія по вул. Шевченка, 82 (1920 р.).

Також на початку вересня була відкрита новозбудована єврейська синагога. Збудована вона за проектом віденського архітектора В. Стясного. В атеїстичні часи стане на тривалий час клубом медінституту, втратить свої характерні наріжні вежі і лиш у 1993 році буде повернена єврейській релігійній громаді.

У травні починається будівництво двох великих триповерхових кам'яниць. Спорудження однієї веде Міщанський банк (тепер вул. Незалежності, 15, де крамниці «Фіалка» й «Алмаз»). Другу (тепер вул. Чорновола, 7), як не дивно, своїм коштом будує українська бурса ім. Св. Йосифа, поруч зі своїм будинком. Протягом року спорудження було завершено. І якщо перша з названих кам'яниць і нині, через 100 років, стоїть як дзвін, то у другій справи сумні. За висновком спеціалістів, її фундамент просів через підмивання каналізаційними водами. УГКЦ тут будує чотириповерховий будинок для перестарілих.

А місто жило своїм життям, і провінційний повітовий центр прагнув бути подібним до столичних міст. У будинку Крона (на цьому місці пізніший будинок, вул. Д. Вітовського, 19) відкривається «курс

науки танців» Лефлера. Краківське страхове товариство «Флоріанка» готує відкриття філії в нашому місті і повідомляє, що там працюватиме «ЗО службовців, переважно кавалери». Прообраз кінотеатрів, фотопластикум, що міститься в готелі «Під трьома коронами» (на цьому місці будинок, вул. Незалежності, 6), оголошує, що двічі на тиждень змінює зображення.

Уперше в історії міста виходить з друку комплект листівок («ілюстрованих карт») з його видами, що нараховує 34 сюжети. Преса в червні захоплено пише, що Станиславів у цьому відношенні стає врівень зі столичними містами.

Описуваний рік стане знаменним ще й тим, що приведе до Станиславова кількох видатних людей. У серпні покинув місто єпископ Ю. Сас-Куїловський, номінований на митрополита у Львові. А на його місце до нас прибув А. Шептицький. Інтронізація новопризначеного єпископа відбулася 20 вересня. Поселився він в єпископському палаці з нинішньою адресою вул. Шевченка, 16. Перебування А. Шептицького в Станиславові не протриває і півтора року, але як багато він устигне зробити!

Ще до приїзду в місто над Бистрицями єпископ купив у чиновника Лісковацького садибу по вул. Липовій (тепер вул. Шевченка, 11) за 10 тис. ринських. Тут починається будівництво духовної семінарії, для чого австрійський уряд виділив 140 тис. ринських. У 1904 р. будівництво було завершено. Для новоствореної семінарії А. Шептицький подарував 4000 книг з власної бібліотеки.

1899 рік — це також час прибуття до Станиславова композитора Д. Січинського. З А. Шептицьким вони були ровесниками, обидва народилися 1865 року. Але якщо майбутньому митрополитові судилося довге, хоч і нелегке життя, то композитор після приїзду до нашого міста прожив лише десять років. Це час його найінтенсивнішої

А. Шептицький

Д. Січинсьий

праці. Тут він став одним з керівників товариства «Боян», заснував першу українську музичну школу, музичне видавництво, кілька хорів у приміських селах. Тоді ж він написав відомі твори на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, оперу «Роксоляна».

Після тривалої перерви наше місто знову відвідав І. Франко. Про це перебування чомусь не згадують дослідники, на що звернув увагу історик П. Арсенич. Останній виявив датований серпнем лист І. Франка до М. Грушевського, де письменник повідомляє, що був у Станиславові і відшукав документи з історії

Галичини 1846-1848 рр. та етнографічні описи Гуцульщини. Хоч прізвище людини, яка сприяла Каменяреві, не назване, П. Арсенич не сумнівається, що це був відомий станиславівський педагог і етнограф Р. Заклинський.

Остання значна подія в українському житті міста того року - звітні збори в «Руській бесіді», що відбулись 21 грудня. Головою був обраний

Вілли в липах

судовий радник Каранович, заступником - купець Стахевич, секретарем - адвокат Олесницький.

Краківська газета «Слово польське» в листопаді надрукувала статтю «Станиславів», в якій високо оцінює архітектуру і комунальне господарство міста. Схвалює якість газового освітлення, тротуари з теробовельських плит. Серед найкращих будинків згадують недавно збудовані «три чудових вілли в липах» (тепер вул. Шевченка, 100, 102, 104), дирекцію залізниць (медичний університет), жіночу школу по вул. Гіллера (вул. Гординського, 10), міське казино (вул. Незалежності, 12). Там же віддають належне зусиллям влади щодо створення міського парку. Високо оцінюють площу Міцкевича з новим пам'ятником поетові.

Хвалу нашому містові воздавала газета, що виходила в Кракові, одному з найкрасивіших міст Європи. І небезпідставно! Прадіди залишили нам чудову архітектурну й містобудівну спадщину. А ось ми не завжди вдало нею розпоряджаємося.

Надію вселяє те, що міськвиконком оголосив пріоритетною турботу про повернення містові притаманної йому привабливості. Ухвалили рішення про утворення історико-архітектурної заповідної території в центральній частині Івано-Франківська. Проблемами збереження історичного обличчя обласного центру переймається громадське об'єднання «Моє місто», до думки якого прислухається міська влада. Допомагаймо, дбаймо і зберігаймо!

ВІДСВЯТКУВАЛИ ЮВІЛЕЙ ЦІСАРЯ, НАЗВАЛИ ВУЛИЦЮ ІМ'ЯМ Т. ШЕВЧЕНКА

Франц Йосиф I

Якщо наше покоління кілька років тому відзначило завершення двадцятого століття, то прадіди сто років тому теж відзначали досить круглу дату - 1900 рік і завершення дев'ятнадцятого сторіччя. Нулів у тій даті на один менше, але суперечок теж вистачало. Газети й читачі трохи посперечалися, чи 1900 рік належить уже до наступного століття, як і митепер про початок третього тисячоліття. Наші попередники дійшли правильного висновку, що 1900-й ще належить XIX століттю, так само, як число 10 належить до першої десятки, а не до другої, і відклали

вступ у XX ст. до 1 січня наступного року.

За інформаціями газет, найважливіші події в Станиславові того року були пов'язані з ювілеєм цісаря Австро-Угорщини Франца Йосифа I, який відзначав своє 70-річчя. В день його народження, 18 серпня, відбулися урочисті відправи в усіх костьолах, церквах і синагогах. Вулицями міста пройшла урочиста процесія. Репортери із захопленням описували кам'яниці, гарно оздоблені транспарантами, гірляндами зелені, портретами ювіляра.

Ще одна урочистість, пов'язана з ювілеєм, відбулася раніше, в березні. Тоді був відкритий так званий «Ювілейний заклад ім. Цісаря Франца Йосифа для старців і калік». Комплекс був розпочатий будовою

у 1898 році, коли цісар відзначав іншу ювілейну дату - 50-річчя вступу на австрійський трон.

Заклад будували за тодішніми межами міста, де воно мало півторагектарну ділянку на території Княгинина-Села. Проект розробив міський будівничий К. Захаріясевич, збудувала фірма Д. Лібесмана. Комплекс складався з двох симетрично розташованих корпусів, позаду - їдальня і шпиталь. Тут знайшли притулок порівну християни та іудеї, всього 72 особи. Обидва корпуси були двоповерхові, в стилі псевдокласицизму. В цю будову магістрат уклав 80 тисяч ринських. Під час Першої світової війни корпус, в якому містились євреї, був зруйнований. Довелось убогим надалі тулитися в одному будинку, а єврейська громада постійно нарікала, що її громадян обійшли. Нині будинок, що залишився (вул. Галицька, 101), займає музична школа № 3. Ця цікава за архітектурою й історією споруда, якій минуло 100 років, не віднесена до пам'яток архітектури хоча б місцевого значення. А того, безумовно, заслуговує.

Як новозбудовані згадуються двоповерхові кам'яниці купця Г. Адлерсберґа по вул. Шевченка, 22-24, домовласника Тельча по вул. Чорновола, 33 та адвоката А. Остермана по вул. Січових стрільців, 14. При цьому останній дозволив собі вмістити німецький напис «Victoria zu Vegip» і не вмістив польського. Польська преса, яка ревно стежила за такими випадками, негайно виступила із закликом бойкотувати цей заклад.

Ресторація в парку

Тривала розбудова міського парку, заснованого в 1896 році. Підростали молоді дерева, впорядковувались алеї. У 1900 році були споруджені ресторанный і музичний павільйони. Зведені вони були з дерева як легкі паркові споруди, донині не збереглися.

А ось нових вулиць цього року в місті було створено більше, ніж будь-якого іншого - 14! Уперше з'явилася вул.Т. Шевченка. Як сказано в рішенні ради міста, нею стала «вулиця, що веде з вул. Словацького (ниніТарнавського — М. Г.) до Княгинина-Села». Тепер це вулиця, що носить ім'я М. Лермонтова. Тоді ж одержали свої назви вул. Шопена (одна з небагатьох, що за час існування назви не міняла), Військова (нині Національної гвардії), Рейтана (Тичини) і Рацлавицька (Богунська). Цікаво, що до 1900 року нинішня вул. Л. Бачинського була початком вул. Липової (тепер Шевченка). І лише в грудні того року ця ділянка Липової стала окремою вулицею, отримавши ім'я Смольки, відомого польського діяча, уродженця Калуша, котрий незадовго перед тим помер.

З промислових підприємств у місті вже працювали державні локомотиворемонтні майстерні, броварня Седельмаєра, фабрика дріжджів і спирту Лібермана, фабрика шкір Марґошеса, кілька млинів і тартаків. 1900 рік став примітним тим, що почав працювати новий завод - нафтоперегінний, відомий як рафінерія братів Габерів у Княгинині-Колонії. Сьогодні це котельнозварювальний завод.

Міщанський банк (Незалежності, 15), збудований 1900р.

У другій половині XIX століття місто мало три аптеки. Наприкінці описуваного року намісництво у Львові (ось який високий дозвіл треба було одержати!) видало рескрипт на відкриття четвертої аптеки. Вона була відкрита згодом у будинку з нинішньою адресою вул. Василіянок, 3. Тут вона й донині. Була у власності магістра фармації В.Гундермана і до 1939 р. носила благородне ймення «Під зіркою».

До цього року належать і початки страхової справи у місті. Краківське товариство взаємних

убезпечень «Флоріанка» виконало минулорічну обіцянку і відкрило свою філію. Для розміщення була орендована гарна кам'яниця Гольдфельда по вул. Голуховського (нині Чорновола, 1). Цей двоповерховий будинок дочекався капітального ремонту. В ньому тепер інститут туризму Прикарпатського Національного університету.

Час кінотеатрів у місті ще не настав. Але попередник кінотеатрів, так званий фотопластикум, вже працює три роки. Змінивши кілька адрес і власників, цей заклад прописався в будинку С. Хованця по вул. Бельведерській, 8, там, де редакція і друкарня міської газети «Кур'єр станіславовскі». За допомогою оптики на екрані висвітлюють фотознімки, які демонструють, як подає реклама, «найгарніші, найцікавіші краї світу». На прем'єрі у С. Хованця 10 листопада була представлена «Війна англійців з бурами» про події в Південній Африці.

Польський парафіяльний костюль (тепер художній музей) впровадив у себе новий орган. Його можливості 11 листопада вперше демонстрував професор із Дрездена Тепфер.

Активну діяльність розгорнули в місті А. Шептицький та Д. Січинський, котрі прибули торік. А. Шептицький, ставши станіславівським єпископом, закарбував у пам'яті нащадків

Екслібрис А. Шептицького

своїми візитаціями - ієрейськими відвідинами десятків парафій. У пастирських посланнях до вірних він уперше використовував українську мову, на що звернув прихильну увагу І. Франко: «Замість... дивоглядної мішанини церковно-слов'янської лексики з сучасною морфологією він (А. Шептицький-М. Г.) пише листи чистою галицько-руською народною мовою...» Недовго перебуваючи єпископом у Станиславові, 35-річний владика підготував будову духовної семінарії, подарував капітулі 4 тисячі книг з особистої бібліотеки, освятив, зокрема, каплицю в будинку старців і калік. 17 грудня Папа Лев XIII підписав призначення А. Шептицького на Галицького митрополита у Львові.

Станиславівський період у житті композитора Д. Січинського був найплідніший. У перші ж роки перебування тут він став музичним керівником товариства «Боян», організував хори в Угорниках і Микитинцях. Місцева польська газета пише 11 листопада в інформації «Концерт «Бояна»: «Концерт відбувся 6 листопада, у вівторок, в театрі... Брала участь співачка О. Проскурницька. Диригував здібний музикант і композитор Січинський. Концерт удався, публіка була задоволена».

І остання важлива інформація, яку подають газети 1900-го року, - перепис населення в Станиславові, який проведиметься в ніч з 31 грудня 1900 року на 1 січня 1901 року. Переписні листи підлягали здачі в магістрат не пізніше 5 січня. І треба ж визначити термін перепису на новорічну ніч! Щоправда, це був саме момент переходу дев'ятнадцятого століття у двадцяте...

Надгробний пам'ятник Д. Січинському

1901

ТАК ПОЧИНАЛОСЯ ХХ СТОЛІТТЯ

У новорічну ніч 1901 року уряд Австро-Угорщини для мешканців нашого міста, як і всієї імперії, вишукав оригінальне заняття. Він влаштував перепис населення. Заняття не дуже святкове, зате держава полічила своїх громадян у перші ж хвилини нового століття. Невдовзі результати по місту були опубліковані. Станиславів мав тоді 27 473 цивільних мешканці і 2937 військовиків у гарнізоні, а разом - 30 410. З числа цивільних трохи більше половини становили іудеї, практично 30 відсотків - римо-католики, 16,2 відсотка - греко-католики. А ще була невелика кількість німців, вірмен та інших. Євреї переважали в середмісті й усіх передмістях, крім Заболотського. Тут не враховане населення Княгинина-Села (майже 15 тисяч чоловік) й Княгинина-Колонії (майже 4тисячі чоловік), які на той час ще не влилися до складу міста.

Рада міста вирішила зробити новорічні подарунки і своїм керівникам. Вона встановила бургомістрові А. Німгину річну платню у 8000 корон (досі було 6000), заступникові К. Фідлеру - 2400 корон (було 2000), першим асесорам Г. Конкольняку та І. Фішлерові - 1200 корон (було 800). Названі керівники, крім бургомістра, не були звільнені і мали доходи від основної діяльності. Зазначмо, що тридцятьма роками раніше річна платня бургомістра становила лише 1600 корон. Як бачимо, не тільки депутати нашої Верховної Ради дбають про свою кишеню.

Початок двадцятого сторіччя для української громади міста був пов'язаний із сумовитою подією. Прослуживши станиславівським єпископом рік і чотири місяці, Андрей Шептицький здобув чергове підвищення у церковній ієрархії, був номінований Галицьким митрополитом.

Напередодні старого Нового року, 13 січня, А. Шептицький востаннє відслужив у нашій катедрі Службу Божу і відбув до Львова.

Газета «Кур'єр станіславовські» в номері за 22 вересня подає лаконічну інформацію: «Іде відновлення української катедрі. Повний кошт

Катедральний собор

відновлення - 130 000 корон, лише на іконостас — 30 000 корон. Він не буде мати собі рівних у цілому краї. Поточного року роботи будуть завершені».

Це дуже важливе свідчення. Досі були відомі автори іконостасу: Ю. Макаревич, А. Манастирський та М. Сосенко, але ніде не називались дати його створення. Не згадує про неї й ґрунтовне дослідження академіка В. Грабовецького «Сторінки літопису Івано-Франківського катедрального собору Святого Воскресіння». Названа нотатка дозволяє стверджувати, що іконостасові катедри нині виповнюється 107 років

Тоді ж відновлювався стінопис вірменської церкви. Фрески, що сягали XVIII ст. і були ідентичними з фресками бернардинського костюлу у Львові, відреставрував львівський живописець Ю. Крупський.

Цього ж року сталися певні зміни в житті українських товариств. Руський інститут для дівчат, який існує два роки, повідомляє про сумну подію. В садибі по вул. Заболотівській, подарованій греко-католицькій капітулі інженером О. Осостовичем, спалахнуло захворювання скарлатиною, і він змушений був перебраться до дівочого інтернату по вул. Казимирівській, 46 (тепер вул. Мазепи, будинок не зберігся). Очевидно, це був пристойний привід. Між «Товариством руських жінок», під опікою яких перебував інститут, і василіянками, яких запросили для виховної роботи, виникли непорозуміння. Тому перший змінив адресу, забравши частину вихованок, а другі залишилися, створивши новий «Інститут Марії». У 1901/02 навчальному році тут було 18 (за іншими даними — 28) вихованок. Ними опікувалися три монахині на чолі з Анною Теодорович та чотири кандидатки. Так починалася слава школа сестер василіянок у Станиславові.

В місті, крім чоловічих, існує кілька початкових жіночих шкіл. Третя з них, недавно створена школа ім. Клементини Гофман, власного

будинку ще не мала. Тому за рішенням ради міста орендують кімнати у верхніх поверхах триповерхової кам'яниці Х. Пайтцера на розі нинішніх вулиць Галицької і Новгородської. Кам'яниця не збереглася. Там довго був сквер, а потім пустир зі спробою будови «Градобанку», який збанкрутував. Зараз вигідне місце забудоване офісно-торговим центром «Меркурій».

Місто над Бистрицями впорядковує свої вулиці і комунальні заклади. В нагальних потребах містяни поки що їздять на фіакрах. їх нараховується 69 однокінних і 22 парокінних.

Мешканці вважають, що для їхнього Станиславова це забагато. Для стоянок фіакрів виділено кілька ділянок. Найжвавіше місце — «куца вуличка біля кам'яниці Горовиців». Це нинішня вулиця Л. Бачинського. Описуваного року вона спеціально розширюється під кінні екіпажі.

Місто освітлюють в основному газові ліхтарі. Цього року газове освітлення одержує недавно заснований парк. Освітлюють головну алею, що веде до літнього ресторану, терасу перед ним і сам павільйон.

Електрика поки що залишається екзотичним видом освітлення. Залізничний вокзал — єдиний заклад, що її використовує від 1897 року. «Кур'єр станіславовські» повідомляє, що залізнична електростанція має три динамомашини. Вони трифазні, видають 380 амперів при нарузі 130 вольт. На території станції встановлено півсотні дугових ламп на високих щоглах, ще 60 — в будинках. Але вже застосовуються прогресивніші лампи розжарення.

Під кінець року місто збагатилося ще одним добродійним закладом. Згадана газета в номері за 13 жовтня пише: «День 8 жовтня буде запорукою кращої долі для тутешніх убогих без дому і притулку. Приїхав брат Раймунд за дорученням провідного брата Альберта на запрошення тутешнього приятеля убогих судового радного

Вівтар Матері Божої в катедрі

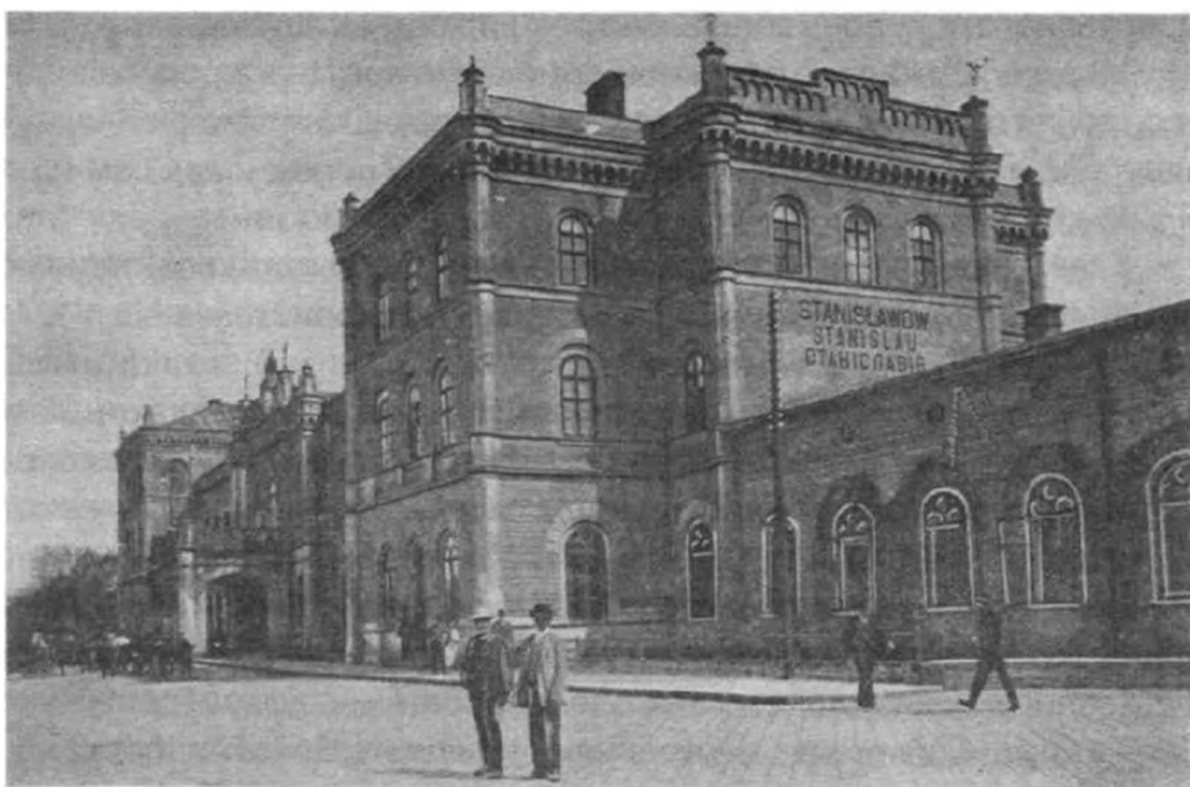

Максимовича з метою організації притулку на зразок тих, що існують у Львові та Кракові... Брат Альберт приймає кожного на ніч, дає теплу страву, приодягає убогого — і чинить це цілком безплатно».

Це був посланець чернечого католицького ордену альбертинців, який створював притулки на пожертви, зібрані серед співгромадян. У нашому місті посланець знайшов порозуміння, і 25 листопада притулок прийняв перших тридцять знедолених. Розташувався він у старому приміщенні пожежної охорони по нинішній вулиці Франка, де зараз міститься інститут «Діпромiсто». Трьома роками пізніше місто збудувало новий заклад альбертинців (вул. Довга, 60, нинішній спортивно-технічний клуб).

Газетні репортери пишуть про дорожнечу в Станиславові, називають його найдорожчим у Галичині, а може, й в імперії. Скажімо, кілограм телятини коштував 1,12 корони, живої риби — 2,40 корони, хліба житнього — 0,22 корони, картоплі — 0,07 корони. Заробітна платня робітника становила тоді коло 100 корон. Не знали репортери, що через сто років дорожнеча буде ще запаморочливіша. І не лише в місті, а й в усій країні.

І все ж містяни хотіли не тільки хліба, але й видовищ і розваг. Сюди прибув і розбив своє шатро цирк «Іподром», де сходяться нинішні

Вокзал (до реконструкції)

вулиці Галицька і Новгородська. Ресторатор з Яремча Ф. Ганус по вул. Казимирівській, де нині «Піцерія», відкрив новий ресторан, хоч їх і перед тим не бракувало.

Станиславів'яни чи не поголовно захоплюються фотографією. Апарати і фотоматеріали продають кілька крамниць. Один з журналістів у замітці «Мої плітки» висловлює припущення: «За кілька років вважатимемо за вар'ята кожного, хто не матиме апарата фотографічного». Він яку воду дивився...

Газети рекламують американські фонографи і валики для них з операми, оперетами, гумористичними куплетами. Адоктор А. Ріхтер з вул. Собеського рекламує діагностику із застосуванням проміння Рентгена. Це перші згадки в історії міста про звуковідтворення та рентгенодіагностику.

Перший рік XX століття не був сприятливим для будівництва в цілій Австро-Угорщині. Банки чинили небачені до того перешкоди при видачі позик забудовникам. Знайти покупця дому було теж досить складною справою. Серед будівельників поширювалося безробіття.

Преса згадує лиш про одну новобудову — кам'яницю Готтесмана по вул. Казимирівській. Сюди негайно перейшло староство, яке, як не дивно, не мало власного будинку. Нині це будинок по вул. Мазепи, 28.

Кам'яниця Готтесмана

Староство, очевидно, містилося там, де Перша державна нотаріальна контора.

Проте одна велика будова загальноміського масштабу цього року таки була розпочата. Освітлювальним газом забезпечував місто газозавод («газовня»), введений у дію ще в 1870-х роках. Стояв він майже в центрі, де згодом був універсам «Дністровський». На зламі століть продукування газу стало недостатнім, тому вирішили збудувати новий газозавод. Ділянка була відведена по нинішній вул. Ленкавського. ВАТ «Івано-Франківськгаз» — це змужнілий нащадок того заводу.

Конкурс на право будови провели в жовтні 1901 року. Кошт будови становив 75 000 корон. У конкурсі перемогли підприємці Г. Шльоссі і Л. Пфеффер. Виробничий корпус, склади, житловий будинок мали бути здані до 1 жовтня наступного року. І будівництво закипіло...

Двадцяте століття у місті брало розгін. Століття, в якому народилася більшість іванофранківців. За винятком п'яти громадян (лише громадян!), які прийшли на світ ще в позаминулому столітті: А. Феськової (103 роки), А. Овод (103 роки), О. Безпалової (102 роки), Г. Бойчук та Є. Завидовської (по 100 років). На жаль, сьогодні (2007 рік) жодної з них серед нас вже немає.

1902

НАС МАЛО, АЛЕ МИ У ВИШИВАНКАХ

Початок 1902 року ознаменувався значною активністю української громади в тодішньому Станиславові. Нагадаймо, що українці тоді становили лише 16,5 відсотка в 30-тисячному населенні міста.

На початку січня відбулися установчі збори товариства під назвою «Народний дім». Головною метою для себе воно визначило побудову дому, в якому могли б розміститися всі українські товариства. Директорами «Народного дому» були обрані доктор права адвокат Й. Партицький, доктор медицини лікар В. Янович та ще асистент колій Й. Добровський. Двоє перших із названих проживуть у місті десятки років, віддадуть багато сил і енергії розвоєві української справи.

Але це ще не все. 26 січня українці зібралися з метою організувати товариство «Українська хата», яке об'єднало б усіх тутешніх містян-українців у єдину потугу. Учасників було понад 200 чоловік. Голова «Руської бесіди» радний Каранович та інші промовці закликали створити таке товариство, щоб русини не тулилися до чужих товариств через відсутність власного. Головою товариства став дяк греко-католицької катедри І. Полотнюк, заступником - згаданий вище лікар В. Янович, секретарем - М. Рибчак. По закінченні були відспівані «Многая літа» і «Ще не вмерла Україна».

Польська газета, яка повідомила про цю подію, із заздністю зазначає, що в новостворене товариство записалося 200 членів, з них 120 відразу сплатили вступні внески, а правління на першому ж засіданні ухвалило передплатити всі популярні українські періодичні видання.

А ось справа щодо створення гімназії з українською мовою викладання з місця ніяк не зрушується. Шкільна комісія Галицького сейму у Львові черговий раз відхилила проект звернення до уряду про заснування такої гімназії в Станиславові. Його підтримали лише чотири депутати (Шептицький, Барвінський, Роттер, Крамарчик) із дванадцяти. Як знуцання виглядає рішення, ухвалене на пропозицію

Німецька кірха. Будова 1883 р.

якогось В. Яворського, повернутися до питання, коли українці доведуть наявність достатньої кількості вчительських кадрів. Мине ще довгих три роки, поки в нашому місті буде створена українська гімназія.

Заклад під назвою «Навчально-виховний інститут василіянок» уже діє другий рік. Розташований він по вул. Заболотівській (нині вул. Василянок) ще в старенькому будинку, подарованому інженером О. Осостовичем. У 1901/1902 навчальному році тут навчається 28 учениць. Утримання учениці на місяць коштує 40 корон, навчання гри на фортепіано - 10 корон,

навчання танців - 12 корон. Тут викладають українською мовою, але освіта поки що лише початкова.

Проведення вечорів пам'яті Т. Шевченка вже оформилось у сталу традицію. Описуваного року такий вечір українські товариства провели 17 червня. Не в березні, не в травні, а в червні - чомусь організатори припізнилися. Для участі у заході прибули зі Львова професор В. Щурат і солістка опери Ф. Лопатинська. Чи не вперше тут співав станиславівський «Боян», заснований Д. Січинським. Цікаво, що програму вечора повністю надрукувала польська міська газета.

15 вересня того ж року в будинку по вул. Січових стрільців, 24 «Боян» відкрив музичну школу під керівництвом Д. Січинського. Нині цю дату вважає часом свого заснування Івано-Франківська музична школа № 1.

Місто також має три українські учнівські бурси. Найдавніша - бурса товариства св. Миколая, заснована 1877 року, відзначає своє 25-річчя. Вона утримує 50 учнів і міститься в будинку з нинішньою адресою вул. Чорновола, 9. Щоправда, заправляють у ній москвофіли. А крім неї - Селянська бурса, недавно заснована парохом Підпечар о. Кульчицьким, та бурса Українського

педагогічного товариства. Вони утримують відповідно 35 і 33 вихованці. Поки що вони перебувають в орендованих будинках, кількома роками пізніше придбають власні. Для повноти картини зазначмо, що існують і дві польські бурси.

Дуже турбувала поляків, які вважали себе господарями міста, активна діяльність німецької громади. В цей час німців згідно з переписом було всього майже 800 осіб (2,5% населення міста). Їх очолювали вмілі організатори: пастор Т. Цьоклер та куратор пресвітеріуму Г. Гаргесгаймер. Пастор проводив активну благодійницьку діяльність. У цей час у притулку під його патронатом було 100 дітей-сиріт різних національностей. Поляки, проте, звинувачували німців у релігійній і мовній експансії, вважаючи їх агентурою Пруссії.

Найважливішою будовою, яку вели того року в місті, був газозавод («газовня»). Перший газозавод, споруджений неповних 30 років перед тим, хоча і продукував понад 210 тис. куб. метрів газу за рік, вже не задовольняв потреб міста. Нове будівництво на нинішньому місці по вул. Ленкавського розпочали в листопаді 1901 року.

Роботи мали бути повністю закінчені до 15 жовтня 1902 року. І хоч за кожен день прострочення підрядник згідно з угодою платив 200 корон неустойки, терміни, хоч і ненадовго, були зірвані. Річ утім, що машинобудівний завод Е. Бредта в Отинії (був такий чималий завод!) не поставив своєчасно внутрішнє устаткування.

Будинок Краківського страхового товариства

Пробний пуск газозаводу відбувся 27 грудня. Установки працювали нормально, газ видавали якісний. Нове підприємство щодоби могло давати 2 тис. куб. метрів скрапленого газу і мало можливість без напруги збільшити продукування в 4 рази на тих же площах.

Того ж року були розпочаті роботи на будинку Краківського страхового товариства (нині тут фізіологічний корпус медичного університету по вул. Грушевського, 7) та греко-католицької духовної семінарії (нині - військово-адміністративна установа по вул. Шевченка, 11). Про семінарію знаємо досить точний час початку робіт - перший тиждень червня. Наприкінці серпня наче й несподівано було розпочате будівництво і крайової школи деревного промислу (нині тут - одне з управлінь УВС по вул. Б. Лепкого, 28). Грунт був придбаний у міщанина Т. Рубчака за 10000 корон, а на будівництво крайова шкільна управа у Львові виділила 83 000 корон. Ця школа була заснована ще 1884 року, але досі власного будинку не мала.

Приватники того року будували мало. Найбільшим житловим будинком, що його почали будувати, була кам'яниця І. Штернгеля по вул. Шевченка, 30. Тепер цей еkleктичний будинок з багатим декором, завершений будовою 1903 року, прикрашає ріг з вул. С. Гординського.

Телефон, який у місті впроваджений 1894 року, ще залишається дивовижною. Газетярі ретельно стежать, як зростає кількість телефонних номерів у різних містах. У попередні роки Станиславів утримував третє місце в Галичині після Львова і Кракова. А тут - утратив темп і з 39-ма абонентами відкотився на п'яте місце, пропустивши вперед, крім Львова (700 абонентів) і Кракова (480), також Тернопіль (52) і Перемишль (40).

Окремі будинки вже мають електроосвітлення. Але це є дороге задоволення, і місто продовжує розвивати освітлення газове. Залишилося лише чотири вулиці, які його не мають, користуються нафтою. Вони будуть переведені на газ наступного року. Це нинішні вулиці Лермонтова (тоді вона носила ім'я Шевченка), Озаркевича, Гарбарська і Тичини. Тогочасний Станиславів гордився тим, що він найздоровіше місто Галичини. Смертність за підсумками 1901 року тут становила 16,4 на тисячу мешканців. Далі йшли Тернопіль - 22,2; Перемишль - 23,0; Коломия - 23,6; Дрогобич - 25,8; Львів - 25,9 і Краків - 29,2. (Сьогодні при всій нашій скруті смертність по місту в 2000 році становила 7,8. Прогрес очевидний. Щоправда, народжуваність дуже низька - 7,6 на тисячу мешканців).

Крайовий інспектор лікарень С. Савицький видав розлогий матеріал про стан лікарень у Галичині. Про станиславівський цивільний шпиталь (це старий корпус лікарні по вул. Гетьмана Мазепи) він виніс такий вердикт: «Заклад добре устаткований і упорядкований з усіх точок зору. Приміщення відповідне, обслуга старанна, харчування хворих достатнє і смачне, лікарська допомога швидка і професійна». Інспектору висновку відносить цю лікарню до найкращих закладів охорони здоров'я на провінції.

I. Камінський

Зазнав цього року Станиславів і кількох відчутних втрат. У травні помер І. Камінський, колишній бургомістр, один з найвизначніших в історії міста. Бургомістром він був від 1870 до 1888 року. Його найбільша заслуга - відбудова міста після жахливої пожежі 1868 року. При ньому з'явилися такі установи і споруди, як реальна школа, каса ощадності, перший газозавод, школа дерев'яного промислу, міська бойня, пожежна служба, були збудовані залізниці на Стрий та Гусятин. Бургомістра, який тоді був і депутатом парламенту у Відні, звинувачували у прийманні хабара від компанії, що будувала гусятинську лінію. Суд виправдав І. Камінського, але щось недомовлене залишилось. Похований він у Станиславові. Могила знесена при руйнуванні старого цвинтаря у 1980-х роках.

У червні пішов зі світу головний лікар цивільного шпиталю Г. Конкольняк, заразившись тифом. Вірний клятві Гіппократа, він не покинув ліжка хворого на висипний тиф, до кінця виконав свій професійний обов'язок. Він користувався повагою у мешканців міста, про що свідчать інші його посади: асесор міської ради, член повітової ради, директор каси ощадності, заступник бургомістра у 1892-1894 роках.

Цей рік також був означений кількома яскравими актами благодійництва. На стародавній церкві у Галичі завалилася баня через перегнивання дерев'яних конструкцій. На її відновлення митрополит

Шептицький як патрон церкви виділив 100 000 корон. Услід за ним і крайова управа намісництва виділила 10 000 корон. Цісареві Австро-Угорщини Францові Йосифу I стало відомо, що василіянки у Станіславові збираються будувати монастир. На цю гідну справу він також видав з власного гаманця тисячу корон.

І одне з останніх повідомлень того року в місцевій пресі. В колишній реальності Швайковського перебуває військова в'язниця, що дає містові річний дохід 4139 корон. Планується побудувати тут казарми для напівбатальйону піхоти. Найближчими роками такі казарми були збудовані. Нині в цій кам'яниці на початку вул. І. Франка, надбудувавши третій поверх, міститься проектний інститут «Діпромiсто».

1903

Ш®З

РІК РОЗБУДОВИ МІСТА І СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЯСІНЬ

1903 рік став для Станиславова роком значної розбудови і соціальних потрясінь. Споруджували десятки громадських і приватних будівель, і одночасно відбулись низка масових демонстрацій, сутички із силами правопорядку - навіть з людськими жертвами.

Цього року тривала розпочата в минулі роки будова таких поважних інституцій, як греко-католицька духовна семінарія по вул. Липовій (тепер військово-адміністративна установа по вул. Шевченка, 11), крайова школа деревного промислу по вул. Кілінського (управління МВС по боротьбі з організованою злочинністю по вул. Б. Лепкого, 28). Розпочалося будівництво Краківського страхового товариства (корпус медичного університету по вул. Грушевського, 7), костюлу (дім молитви баптистів по вул. Гординського, 20), монастиря альбертинців (спортивно-технічний клуб ТСОУ по вул. Довгій, 60).

Оголосили в магістраті про наміри будівництва: І. Гартенберг - пасажу на зразок відомого на той час у Львові пасажу Гаусмана,

Вулиця Словацького

готеляр Л. Кесслер - готелю. Нині це торговий центр «Мальва» на Вічовому майдані та недавній готель «Зірка» по вул. Січових стрільців. І вони наступного року були введені в дію.

Магістрат також провів тендер на право будівництва жіночої школи ім. Шопена коштом майже 100 тис. корон. Тендер виграв будівничий Д. Лібесман і розпочав будову. Нині тут навчальний корпус ІФНТУНГна вул. Шопена.

Жваво забудовують молоду вулицю Словацького (Тарнавського), що виникла три роки тому, та кількома роками старшу від неї вулицю Кілінського (Б. Лепкого). На першій споруджують дві кам'яниці і кілька вілл, на другій - кам'яницю і чотири одноповерхових будинки. На фасаді будинку вул. Тарнавського, 12 досі красується дата «1903». А ще будівництво триває по нинішніх вулицях Грушевського, Незалежності, Чорновола...

Кам'яниці вже стають предметом жвавого торгу. Наприклад, міняють власників будинки по вул. Казимирівській (Мазепи, 11 і 17). Станиславів, центр повіту, що динамічно розвивається, привертає увагу багатіїв з інших міст. Купець з Калуша А. Мюльштейн купує триповерхову кам'яницю по вул Сапіжинській (Незалежності), 5, платить за неї 170 тис. корон. І це не єдине його придбання.

Міська газета з тривогою інформує, що будівельний рух помітно зріс у поточному році й це призвело до подорожчання будівельних матеріалів і робочої сили.

Кам'яниці по вулиці Сапіжинській, 5 і 7

Проте будинки не тільки споруджують, але й знищують, наприклад, пожежі. Грізна пожежа, одна з найбільших в історії міста, сталася наприкінці липня описуваного року. Від необережно викиненого недопалка вогонь зайнявся на горищі будинку № 10 по вул. Крашевського (Вагилевича), що належав купцеві Н. Боралю. Полум'я швидко перекинулося до сусідів по цій вулиці і на Сапїжинську, де будинки сполучені спільними подвір'ями з тими, що горіли. Тоді дотла згоріли будинки по Крашевського - 10-ий і 12-й (тепер тут пізніші будинки по Вагилевича - 8-й і 8 а) та по Сапїжинській, 39-й. Щоправда, тоді вони ще були дерев'яними. Гасили професійна і добровільна пожежні команди міста, пожежники з Княгинина-Села і Княгинина-Колонії, за що заслужили глибоку вдячність мешканців.

Мабуть, керуючись міркуваннями пожежної безпеки, комісія зі староства ухвалила рішення, що в партер театру (тепер філармонія) можна продавати щонайбільше 80 квитків, а на балкон - 50. Це було ударом для театру і різних товариств, які орендували зал для своїх заходів. Бо досі в партері й на балконі було по 150 місць. Нагадаймо, що нинішній зал філармонії має 550 місць.

Зорієнтувавшись, наскільки дефіцитною в місті є їхня професія, будівельники почали жорсткіше відстоювати свої права. Застраїкували робітники, котрі за наймом у будівничого Ф. Баяна споруджували духовну семінарію і школу деревного промислу. Вони вимагали 10-годинного робочого дня і підвищення платні (мулярам - 2,8 корони, поденним робітникам - 1,4 корони, підсобникам - 0,8 корони на день). Ф. Баян прийняв умови щодо тривалості робочого дня і збільшив кожному платню на 0,2 корони. Простраїкувавши 2 і 3 червня, будівельники задовольнилися і стали до роботи.

Драматичніші події сталися 26 липня, коли на так званій повиставовій площі (тепер меморіальне кладовище радянських воїнів біля вокзалу) відбувся мітинг з вимогами загального виборчого права за участю до 800 осіб. Ініціаторами заходу були соціалісти, основним промовцем - адвокаті профспілковий діяч М. Ганкевич з Коломиї. По закінченні мітингу о восьмій годині вечора значна частина його учасників з піснею «Червоний прапор» рушила до центру міста. Кількість демонстрантів швидко зросла до кількох тисяч.

На збігу нинішніх вулиць Б. Лепкого і Гаркуші поліція і жандармерія зробили безуспішну спробу затримати похід. Колона дійшла до

початку вул. Шпитальної з метою вийти на Ринкову площу. Тут їй заступила дорогу поліція вже з вийнятими шаблями, а жандармські лави наїжачилися багнетами. Натовп розсіявся, та невдовзі можна було побачити групки мітингувальників на Ринку і пл. Міцкевича. Жандарми затримали кількох робітників, але після з'ясування обставин усіх випустили на волю.

Протистояння між робітниками і владою досягло піку наприкінці жовтня. Перевибори правління страхової каси («Каси хворих»), що тоді відбулися, супроводжувалися кричущими махінаціями, і це викликало обурення делегатів. Воно перелилось у масові демонстрації, сутички з поліцією, арешти. Тоді від жандармської кулі загинув сімнадцятилітній робітник Я. Брюкнер. Його могила на єврейському цвинтарі пізніше стала місцем робітничих маніфестацій.

86 років місто більше не знало таких зіткнень. Тільки в серпні 1989-го, коли радянська влада агонізувала, проти демонстрантів, котрі поверталися з мітингу на підтримку УГКЦ, кинули загін міліції особливого призначення (ЗМОП). Він зустрів людей на тодішній Радянській вулиці, де відгалужується Залізнична. Екіпірований по сучасному, він не мав шабель. Зате мав гумові кийки. І не забарився пустити їх у хід...

Кам'яниця Штернгеля (ліворуч). Будова 1903 р.

Та повернімось у 1903 рік і до веселіших подій. Бо життя йшло своїм звичаєм і живі переймалися своїми турботами. Репортери влітку розписують переваги нововідкритого ресторану «Ройяль» у будинку пані Розенбергової (Січових стрільців, 24): «Чудове ресторанне приміщення Фішера, якого Станиславів давно потребував. Величезний зал, де щовечора грає музика 24-го піхотного полку. Гарні й зручні бічні приміщення, де кав'ярня і два більярди...»

Приватний парк барона Ромашкана рекламує себе як місце проведення заміських забав. Нині це дальня частина міського парку, де озера і будинок «Івано-Франківськтуриста». Не зупиняється у розвитку і загальноміський парк ім. Цісареві Єлизавети, що сусідує з Ромашкановим. Для збільшення його площі з північної сторони місто докупило цього року земельну ділянку родини Тунісів. Військові бараки, що тут стояли, були знесені.

У травні відкрита й освячена четверта аптека в місті «Під зіркою» власника Г. Адама, згодом В. Гундермана. Аптека працює тут і зараз в будинку за адресою вул. Василіянок, 3. У червні створене нове фотоательє з непересічною назвою «Рембрандт». Воно теж існувало донедавна під назвою «Ракурс», а тепер це фотокрамниця фірми «Кодак» у реконструйованому пізніше будинку по вул. Січових стрільців, 16. Власники ательє знають про давню назву і прикрасили вхід до нього великим портретом Рембрандта.

У підрозділі, присвяченому 1897 рокові, ми писали, що в місті відбулася демонстрація можливостей кіно. Надалі було затишшя. І ось у вересні 1903-го, здійснюючи поїздку по Галичині, сюди прибув пересувний кінематограф якогось П. Оесера. В залі театру (тепер філармонія) він розпочав свої сенсаційні сеанси. Термінологія тоді ще не була усталена, і в газетах це диво прогресу ще іменують «електричним універсальним театром». Природно, що він мав кінопроектор, а також портативний електрогенератор, бо міської електростанції ще не було. Демонстрували серію «Ніч у Венеції», спортивні й мистецькі сценки, вар'єте, життєві сценки, сенсаційну драму «Рятуйте, вогонь!», комічні сценки. Від цього часу можемо вести відлік кінопрокатної справи в нашому місті.

Хоча в Європі пробиває собі дорогу електрика, а в місті нею вже освітлений вокзал, Станиславів уперто доводить до завершення газифікацію міського освітлення. Наприкінці листопада магістрат урочисто повідомляє, що «Станиславів є першим і єдиним містом Галичи-

Мелітон Бучинський

ни, яке має освітлення лише газом. Навіть Львів і Краків, крім газових ліхтарів, ще багато вулиць освітлюють гасом». Виходить на режим комунальний газозавод, завершений будівництвом минулого року на новому майданчику (нині вул. Ленкавського). Це таки справді зручніше, коли газ подається до освітлювальних точок трубами і немає потреби заливати гас у кожний ліхтар.

У місті є кілька нафтоперегонних заводиків («рафінерій»). У квітневих газетах з'являється тривожна інформація, що рафінерія братів Габерів у Княгинині-Колоніїпустила нафту

в потік Рудку і ця подія викликала обурення містян. Об'єднуються перші групи захисників природи, попередники наших «зелених».

Дві відчутні втрати зазнала того року українська громада. 25 квітня помер М. Бучинський (1847-1903) - нотаріус, фольклорист і культурно-громадський діяч, приятель І. Франка. Коли у Львові в 1877 році був арештований І. Франко з товаришами, у Станиславові кілька тижнів під слідством перебував і М. Бучинський. У його домі по нинішній вулиці Грушевського, що не зберігся, бували М. Драгоманов, С. Подолинський, Ю. Федькович, К. Горбаль. К. Студинський назвав М. Бучинського «невтомним борцем за зв'язки Галичини з Україною».

6 червня помер Остап Левицький (1839-1903), уродженець с. Раківця Городенківського району, активний діяч усіх українських товариств, викладач місцевої реальної школи, поет і перекладач. Не було жодної української імпрези, на якій О. Левицький не виступив би з власним принагідним віршем.

Надгробок родини Бучинських у меморіальному сквері стоїть досі. При руйнуванні міського кладовища радянською владою у 1980-х роках надгробок О. Левицького, який, до речі, був пам'яткою республіканського значення, краєзнавці, на жаль, відстояти не змогли.

8 автора цих рядків зберігаються листування з міськвиконкомом з цього приводу, казенні відповіді чиновників.

Приємним акордом при завершенні року був приїзд сюди славетного українського композитора М. Лисенка. Микола Віталійович тоді здійснював поїздки Галичиною на честь 35-річчя своєї діяльності. 9 грудня він затримався тут на кілька годин по дорозі зі Львова до Коломиї. На вокзалі його зустрічали тисячі людей нестихаючими вигуками «Слава!».

Надалі довгий ряд екіпажів завіз гостя додому «Руської бесіди». Тут відбувся обід, під час якого співали селянські хори і міський «Боян», а «Соколи» у відзнаках продефілювали перед ювіляром. Композитор в одвітній промові висловив велику радість з того, що бачить «галицьку Русь-Україну такою розбудженою і сильною, яка може сміливо глянути в очі будуччині».

Будинок на Вічовому майдані, 3, де відбулась зустріч з М. Лисенком, від 1992 р. прикрашений меморіальною дошкою.

ПОБУДУВАЛИ ПАСАЖ, ЦЕРКВУ І КОСТЬОЛ, ВІДКРИЛИ ШКОЛУ ДЕРЕВНОГО ПРОМИСЛУ

Перша інформація цього року в пресі - про кількість газет, що видаються в Станиславові. А видається їх цілих вісім. Серед них чотири польські: «Кур'єр станіславовські», «Новіни», «Пшеводнікгандльово-пшемисловий», «Газета ужондова ц. к. староства», дві українських: «Нова січ» і «Вістник станіславівської єпархії», одна німецька «Амтсблатт» тутешньої дирекції залізниць, нарешті одна єврейська мовою ідиш «Ідішес фольксблатт». Цей список, виявляється, був не повний. Але журналісти не винні. Вони подали цей список у січні й не могли знати, що протягом року почнуть виходити ще дві газети: польська «Дзеннікстаніславовські» (щоправда, видання протрималося лиш кілька місяців) та німецька євангелицька пастора Т. Цьоклера «Евангелішес гемайндеблатт».

Між польськими й українськими газетами нерідко виникала полеміка на національному ґрунті. Ось характерний приклад. Газета «Нова січ», даючи опис заходів, улаштованих поляками на честь річниці січневого повстання проти царату 1831 року, із сумом запитувала: «Коли ми вже будемо господарями на своїй землі?» Польський «Кур'єр станіславовські» намагався поставити її на місце: «Станіславів не був, не є руським і, дасть Бог, не буде ним, так, як не є руськими Львів і багато інших міст у краї». Бог не послухав шовіністів, і нині, через сто років, ми можемо посміятися з прогнозів невдалих провидців.

Триває боротьба за створення української гімназії у місті. Про це вела переговори українська депутація підчас перебування австро-угорського прем'єр-міністра Коєрбера у Станіславові. До складу депутації входили лікар В. Янович, депутат галицького сейму у Львові Й. Гурик, священник і громадський діяч Є. Бариш. Прем'єр-міністр заявив, що уряд сприятиме у цій справі, але вона є в першу чергу компетенцією галицького сейму. У віденському парламенті питання досягло такої гостроти, що депутати-українці покидали його засідання на знак протесту. До відкриття гімназії ще залишається рік.

А ось ще одна польська школа в місті відкрилася - крайова школа деревного промислу. Міститься вона в збудованому торік будинку по вулиці Кілінського (тепер Лепкого, 28). Школа готує майстрів з обробки деревини і має три відділи - столярський, різьбярський і токарський. До неї приймають хлопців, які закінчили чотирикласну школу. Термін навчання - чотири роки. Урочисте відкриття відбулося 14 травня. Багаторічним директором школи був добрий спеціаліст Є. Мерунович.

Поляки також уживають заходів щодо відкриття другої польської гімназії, подають петицію до сейму. Там вони доводять непридатність приміщення (тепер майдан Шептицького, 21) для навчального закладу, твердять, що в гімназії навчається 1000 чоловік, в кожному класі - 60-70 учнів. І доб'ються свого. Другу польську гімназію відкриють 1907 року.

Учнівська бурса св. Миколая по нинішній вулиці Чорновола, 9 потрапила під вплив москвофілів. Але вже відкрилася нова бурса філії Українського педагогічного товариства.

Для цього товариство придбало двоповерхову кам'яницю і одноповерховий будинок по вулиці Пелеша (тепер Гнатюка), 11 і 13 за 31 тисячу корон. Це обійстя перед тим належало якомусь Я. Борису. Майбутній ідеолог січового стрілецтва державний діяч ЗУНР Д. Вітовський у цей час вчиться в гімназії і проживає в бурсі св.

Школа деревного промислу

Миколая. Не бажаючи мати справи з москвофілами, Дмитро переводиться до нововідкритої бурси.

Значна подія відбувається в житті українського товариства «Руська бесіда». Вимушене досі мандрувати винайнятими кімнатами, воно обзаводиться власним пристойним приміщенням. «Зв'язковий банк» придбав для нього у вдови адвоката Й. Розенберга будинок по вул. Собеського (тепер Січових стрільців), 24. Щоправда, товариство згідно з угодою мусить певний час терпіти не дуже приємне сусідство - другорядний ресторан «Ройяль».

Після номінування А. Шептицького галицьким митрополитом кафедра станиславівського єпископа чотири роки залишалася вакантною. Нарешті сюди був призначений доктор теології Г. Хомишин з посади ректора Львівської духовної гімназії. Його інтронізація відбулася в кінці червня. На урочистості прибули намісник Галичини граф А. Потоцький, крайовий маршалок С. Бадені, митрополит А. Шептицький, керівники духівництва всіх обрядів. Г. Хомишин буде правити єпархією чотири десятиліття. Останні роки його життя будуть мученицькими: його заарештують більшовики 1946 року і в грудні наступного року він помре в київській тюрмі.

А поки що його служіння розпочинається щасливо. Княгининська громада завершила побудову церкви. 16 жовтня її освятив єпископ Г. Хомишин під ім'ям Покрову Богородиці.

Божіеш Милостію і святого Апостольского **НИМКОЮ** Престола благословешемъ

У жовтні також був відкритий костьол по нинішній вулиці Гординського, 20 під офіційним ім'ям Матері Божої Неустанної Помочі. У місцевого населення він став відомішим під назвою «Аве Марія». Скромний за розмірами й архітектурою, він постав завдяки турботам катехита недалекої школи ім. Чацького Я. Стельмашинського. Окремої парафії він не являв, був філіальним від парафіяльного костьолу.

Свої релігійні новини є й у єврейської громади. В «Ізраелітському зборі» відбулися вибори рабина на місце померлого кілька місяців тому Ісаака Горовіца. Одноголосно був вибраний Лейба Горовіц, 56-річний син колишнього рабина, котрий до останнього часу був рабином у Стрию. Йому встановлена «пенсія» 4200 корон на рік з додатком 700 корон на помешкання і 100 корон на утримання канцелярії. Ісаак Гольдфельд, власник фабрики дріжджів і спирту в Тисмениці та кам'яниці по вулиці Чорновола, де нині інститут туризму, і ще кількох будинків, торгово-промисловою палатою визнаний постачальником цісарського двору й одержав дозвіл ставити зображення австрійського орла на етикетках своїх виробів.

З поштовим зв'язком у місті справа дещо гірша, ніж зі спиртом та дріжджами. Пошта є державною інституцією, тому магістрат звернувся до влади з низкою вимог, серед яких найважливіші такі:

Костьол «Аве Марія»

збудувати новий поштовий будинок у центрі міста;
відкрити філії в дальніх частинах вулиці Голуховського
(Чорновола) - для війська та Сапіжинської (Незалежності) - для
Княгинина-Колонії;

двох листонош при довжині вулиць 28 км вже замало;
рознощики телеграм мають бути забезпечені велосипедами.

Ремонт пошти (тепер Бачинського, 4) був початий негайно. Інші
пункти виконані протягом найближчих років.

Увагу містян привертає будівництво нового торгового закладу -
пасажу, який зводять на замовлення братів І. та Д. Гартенбергів. Газети
детально описують його майбутній вигляд. Він матиме вигляд зали
під скляним склепінням завдовжки 53 метри і завширшки 8 метрів. У
східній частині матиме форму восьмигранника, увінчаного куполом,
його висота - 13,5 метра. Пасаж матиме п'ять входів - по два з
нинішніх вулиць Незалежності і Сотника Мартинця і один з Галицької.
Виконавець робіт - інж. Флейшль зі Львова, нагляд здійснюватимуть
архітектори Кудельський і Боублік. Роботи розпочали на початку
червня, а в листопаді пасаж здали замовникам.

Свого останнього творіння, на жаль, уже не побачив архітектор
Г. Кошиць, провідний спеціаліст фірми «Фельнер і Гельмер» у Відні,
відомої численними проектами громадських споруд, зокрема театрів

Пасаж Гартенбергів

у Європі. Він помер до початку будови ус. Пасіці під Бродами. Пасаж Гартенбергів буде дуже пошкоджений підчас Першої світової війни і відновлений 1926 року в простіших формах.

Уже два роки в місті діє виховний заклад ченців-альбертинців у скромному будиночку по вул. Франка (тепер на цьому місці інститут «Діпромiсто»). В серпні альбертинці переходять до нового, спеціально збудованого приміщення по нинішній вулиці Довгій, 60 (тепер спортивно-технічний клуб ТСОУ, другий поверх надбудований у 1930-х роках). Виховання ученців суворе, не цураються вони і тілесних покарань, але хлопці-сироти можуть тут навчитися на шевця або кравця.

Місто від цього року має аж два готелі з назвою «Центральний». Належать вони одному власникові - Л. Кесслеру. Перший, давній готель з ХІХ ст., стоїть на розі нинішніх вулиць Січових стрільців і Шевченка. Через сім років він буде розібраний і на його місці греко-католицька капітула збудує велику кам'яницю (тепер Народний дім і готель «Дністер»).

Другий готель «Центральний» відкритий у травні цього року теж по вулиці Січових стрільців, 4. Ініціали власника і рік будови донині викладені плиткою при вході: LK 1904. Газети називають заклад правдивою оздобою міста. Він має 36 елегантно умебльованих покоїв,

Готель «Центральний» (ліворуч)

ресторан. Чи не першими його гостями були високі достойники, котрі прибули на інтронізацію Г. Хомишина: А. Потоцький і С. Бадені. Донедавна тут був військовий готель під назвою «Зірка».

Готується масштабне розширення залізничного двірця. З цією метою в місті побував старший радник будівництва з міністерства залізниць, майбутній архітектор споруди Е. Баудіш. Він запевнив, що докладе всіх зусиль, щоб розширений вокзал не тільки відповідав технічним потребам, але й став окрасою міста. Нині, через сто з лишком років, можемо сказати, що архітектор дотримав свого слова.

Звичайно, залізниця - велике досягнення прогресу, але також підвищене джерело небезпеки. Таким був залізничний переїзд на Вовчинецькій дорозі, що створював небезпеку аварій і жертв. Влада Станиславова домогалася, щоб був побудований тунель. Питання розглядали в галицькому сеймі. Гарячу промову виголосив депутат Й. Гурик, уродженець Угринова під Станиславом. Позитивне рішення ухвалили в листопаді, і через два роки збудували тунель, яким ми користуємося донині.

Місто вже готується до зустрічі нового 1905 року. В кінці листопада вийшов з друку «Календар станиславівський» польською мовою у вигляді книжки з цікавими маршрутами містом та переліком визначних об'єктів.

1905

ГАРЯЧИЙ РІК

У людей середнього і старшого покоління, які ще вивчали в школі «Історію СРСР», згадка про 1905 рік асоціюється з першою революцією в Росії. Не забуваймо також, що в той час більша частина України була у складі Російської імперії, міста Харків, Київ, Одеса, Горлівка були центрами страйків і заворушень. Царат тоді виявився ще досить міцним, і революція зазнала поразки.

Вплив тих подій відчувався і в Галичині. Масштабнішими і тривалішими стали робітничі страйки, категоричнішими політичні вимоги у Львові, Чернівцях, Дрогобичі, нашому Станиславові. Найактивнішою у цих справах була Польська соціалістична партія (ППС). Члени українських партій брали в них участь на свій розсуд.

Ось як описував репортер одну з вуличних демонстрацій, що відбулася 31 жовтня: «Після мітингу в своєму приміщенні по вул. 3 Мая (тепер Грушевського) юрба соціалістів рушила вулицею Сапїжинською (Незалежності) для демонстрації на Ринку. Заступили їм дорогу жандармерія і поліція. На розі коло гандлю Каковського сталися сутички. В хід пішло каміння. Поранено трьох поліцейських чинів. Заарештовано 6 осіб, двоє після заслухання випущені негайно. Зброя не була застосована».

Масовий страйк з вимогами 8-годинного робочого дня, загального і прямого виборчого права відбувся 28 листопада. Найчастіше місцем проведення мітингів була площа Міцкевича з недавно встановленим пам'ятником поетові. Події 1905 року увічнює меморіальна дошка на обласній бібліотеці для дітей, що фасадом виходить на площу.

Соціалісти станиславівського округу підбили підсумки бойового року на партійній конференції. Зі звіту випливає, що вони провели в місті 45 мітингів, 19 демонстрацій. Тут було 12 соціалістичних осередків (781 член), а крім того, політичне товариство «Пролетаріат». Соціалістичні групи діяли також у Коломиї й Отинії. Довідуємося зі звіту, що того року соціалісти терпіли такі сумарні кари: 3 місяці

ув'язнення і 29 днів арешту. Членами ППС могли стати люди різних національностей. Лідером місцевих соціалістів був адвокат єврей Зайнфельд, серед інших членів окружного комітету - М. Шрагер, А. Людвіг, Ю. Майліх, національну належність яких можна оцінити за їхніми прізвищами.

Австро-угорським властям повсюдно ввижались російські шпигуни. Наприклад, у липні був заарештований Володимир Яхно, помічник землевпорядника, син відомого українського діяча, професора вчительської семінарії Івана Яхна. Він нібито часто отримував на пошті значні суми, а підчас обшуку виявлено «два куфри листів, рисунків, мап, а також фотографічні прилади, великий запас хімікалій, отрути всіякого роду».

1905 рік для українців міста був ознаменований великим успіхом у боротьбі, яку вела передова громадськість усієї Галичини. Всупереч польському опорові, після цілого десятиліття наполягань Галицьке намісництво під тиском австро-угорського уряду дало згоду на відкриття у Станиславові з 1 вересня державної української гімназії. Тоді наше місто зрівнялось у цьому відношенні зі Львовом, Перемишлем, Коломиєю і Тернополем. До гімназії у перший рік її існування записалось 135 учнів, з яких були сформовані три паралельних перших класи.

Німецька школа

Першим директором був призначений доктор філософії Микола Сабат родом з Обертина, який перед тим викладав мови у польській гімназії. Закладом він керував 18 років і зробив його одним з найкращих у Галичині. Під час ЗУНР він був заступником міністра освіти.

Свого приміщення під час заснування гімназія не одержала. Тому два класи, канцелярія директора і конференцзал були розміщені у винайнятих кімнатах на першому поверсі кам'яниці Горовіца (тепер вул. Січових стрільців, 26) та ще один клас - у філіальному будинку польської гімназії (Низова, 2). Лише через три роки гімназія винайме зручний будинок по нинішній вул. Шевченка, 44.

Цього року відкрився ще один навчальний заклад - приватна німецька школа. Вона вже кілька років існувала в місті, а тепер збудувала для себе відповідне приміщення. Зараз тут старий корпус ЗОШ № 11 по вул. Б. Лепкого. На його фасаді рельєфно викладена дата «1905». 1919 року, за української влади, ця школа буде перетворена на німецьку гімназію і нею залишиться за Польщі. При тому, що німецька громада міста не перевищувала 800 осіб, вона була активною і високоорганізованою. В цьому заслуга багаторічного міського пастора Т. Цюклера.

Менше щастить іншому українському навчальному закладові - греко-католицькій духовній семінарії, до створення якої чимало зусиль доклав А. Шептицький. Її будинок по Шевченка, 11 закінчений, але стоїть пустою через брак коштів на відкриття і функціонування. Міська польська преса, знаючи про проблеми української гімназії з приміщенням, по-фарисейськи радить розмістити в семінарії гімназію. Але мине ще один рік, і 1 січня 1907 року семінарія почне повноцінне навчання.

Характерною ознакою кінця XIX і початку XX ст. було частіше, ніж у попередні роки, виникнення промислових підприємств. Такою була й ливарна майстерня Ю. Лоренца, яка через кілька років перейшла в руки Р. Яворського і стала відомою під назвою фірми «Край». Після залізничних майстерень це було друге машинобудівне підприємство міста. Канцелярія майстерень і житловий будинок Яворських стояли на розі вулиць Січових стрільців і А. Мельника. Вони лиш недавно знесені під нове будівництво. У 1950-х роках на базі колишньої фірми «Край» і ще двох подібних закладів був створений приладобудівний завод, котрий надалі став лідером у машинобудуванні Прикарпаття.

Підприємство, що нині має назву ВАТ «Промприлад», вже відзначило своє 100-річчя.

У місті триває будівельний бум, що почався у перші роки ХХ ст. Багато будують держава, військо, приватники. Залізниця готується до розширення і перебудови вокзалу. На цю справу держава виділила 600 000 корон, проект розробив архітектор Е. Баудіш з Відня. Походить він, очевидно, з нашого краю, бо місцева газета пише: «Тішить нас, що ця справа доручена саме п. Баудішу, котрий яко наш земляк прихильний до галицьких справ». Одночасно поруч будують залізничну пошту, котру в жовтні того ж року здають в експлуатацію.

Підшукують місце і під будову окружного суду. Комісія з Відня вирішила, що з 18-ти запропонованих ділянок найбільше для цього надаються три: Кокуревича і Аппенцелерів по вул. Липовій, Ягермана по вул. Матейка, Чаплінських і Гаммермана по вул. Білінського. На останній кількома роками згодом і буде збудований окружний суд (тепер СБУ і УВС, вул. Сахарова, 15).

А ось Гарнізонний суд з арештами саме цього року вже збудований. Він розмістився удвох гарних двоповерхових будинках класичного стилю. Тепер один з них є корпусом заочного факультету Прикарпатського юридичного інституту Львівського університету МВС

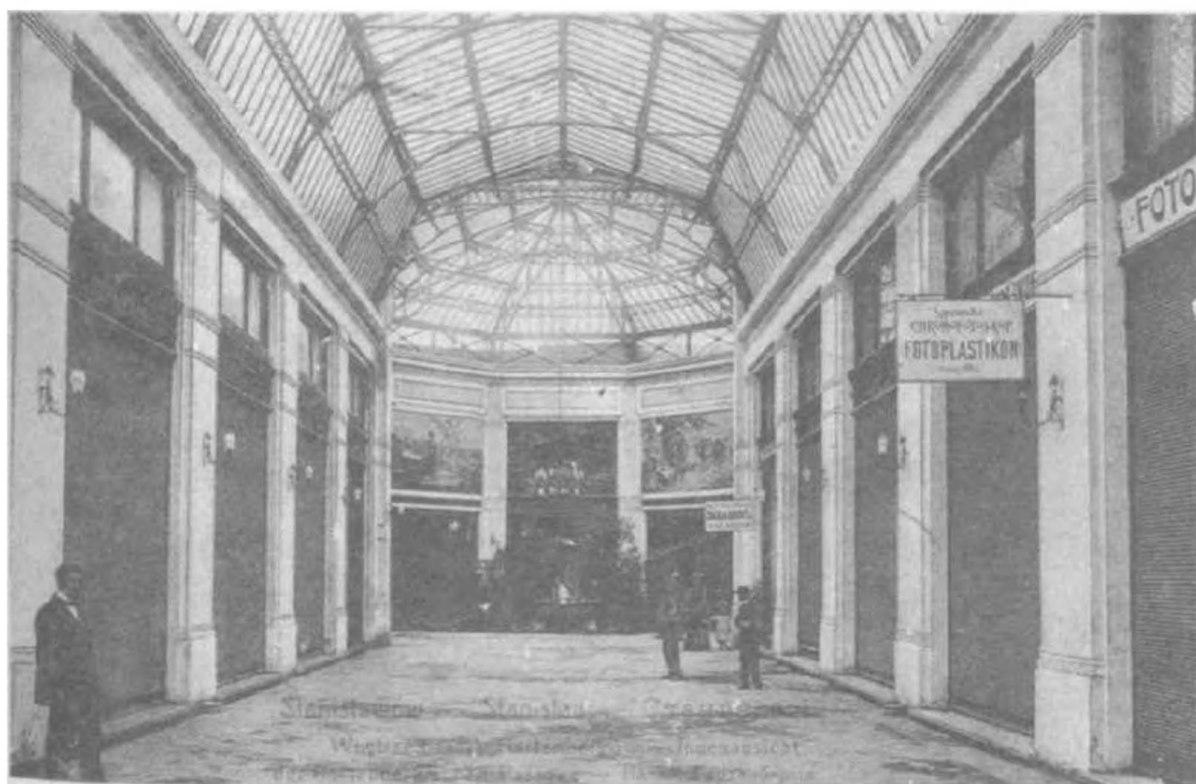
Гарнізонний суд

України по вул. Національної гвардії, другий - у складі військового містечка.

У грудні прийняті до експлуатації військові казарми по вул. Камінського (Франка). На замовлення військової влади їх звела будівельна фірма Д. Лібесмана. Кошторис будинку становив 160 000 корон, а крім того, місто одержало на свої потреби 80-тисячний безвідсотковий кредит від Галицького намісництва. Сьогодні будинок, над яким у 1968 році надбудовано третій поверх, займає інститут «Діпромiсто».

Добирали завершеного вигляду споруди громадського призначення, збудовані раніше. Пасаж Ґартенбергів (тепер торговий центр «Мальва») був оздоблений кількома картинами, які алегорично представляли промисловість, сільське господарство, мистецтво і народні промисли. При вході з'явилося зображення в натуральну величину групи осіб, що складають план будови: брати Ґартенберги, архітектор Кошиць, будівничі Флейшль, Боублікта Кудельський.

На фасаді польського «Сокола» (тепер обласна бібліотека для дітей) була нанесена фреска, що відтворювала картину Гротґера «Захист прапора», а в аркатурних нішах під карнизом - герби 27-ми польських земель. Автором прикрас на «Соколі» став недавній

Пасаж Ґартенбергів. Інтер'єр

випускник тутешньої реальної школи, пізніше відомий польський художник Я. Рубчак. До наших днів ці художні твори на пасажі і польському «Соколі», звичайно ж, не збереглися.

До Станиславова на постійне проживання зі Львова переїхав архітектор Ф. Баян. Канцелярія його розмістилася в будинку духовної семінарії, спорудженням якої він керував, ще будучи львів'янином. Надалі він стане одним з найуспішніших місцевих будівничих. Йому, наприклад, належить проект костьолу Св. Юзефа на Майзлях.

Крім згаданих, у місті було розпочате будівництво шести триповерхових, семи двоповерхових приватних кам'яниць та понад 20-ти одноповерхових чи, як тоді казали, партерових будинків. Тоді також почате спорудження Австро-Угорського банку (тепер Райффайзен банк Аваль, Грушевського, 4).

Продовжує торувати собі дорогу до сердець глядачів новітній тип видовищ - кінематограф. Термінологія не усталилася, тому його ще часто називають електричним театром. Стаціонарних кінотеатрів у місті ще немає. Прогалину заповнюють «кінопересувки». В липні у місті дає сеанси електричний театр Гартліба, змінюючи програму двічі на тиждень. Газети називають його сеанси «приємною розвагою для сезону відпочинку». Кіно міститься «в підвір'ї реальності, де колись було староство», тобто в підвір'ї нинішнього будинку по вул. Незалежності, 10 а. Видно, це місце виявилось привабливим, бо перший у місті кінотеатр «Уранія» розмістився через чотири роки саме тут.

Загальний вид міста

Найважливішою мистецькою подією року стане прибуття театру «Руської бесіди», що його тоді очолював М. Садовський. Протягом листопада і грудня він відіграв вистави «Мартин Боруля», «На дні», «Запорожець за Дунаєм», «Вечорниці», «Бурлака». Для участі у виставі «Наймичка» М. Садовський запросив знамениту наддніпрянську актрису М. Заньковецьку. Неповторна Заньковецька виконувала роль Харитини у прощальному спектаклі в Станіславові 5 грудня. Переповнений зал здригався від овацій...

Завершімо нашу розповідь на напівжартівливій ноті. Газета «Кур'єр станіславовські» у січні того року задалася запитанням, скільки людей може розміститися на станіславівському Ринку, і сама зробила розрахунок. Його площа - 9667 кв. м, з них 1033 кв. м займає ратуша, отже, залишається 8634 кв. м. Відводячи по 1 кв. м на чотири особи, газета робить висновок, що Ринок може зручно розмістити 34 536 осіб, тобто все населення міста, яке того року становило 33 077 осіб включно з військовим Гарнізоном.

Незважаючи на те, що зараз Ринок має більшу площу (менше місця займає перебудована ратуша, знесений квартал будинків у північній частині), 233 000 мешканців сучасного Івано-Франківська тут не розмістилися б аж ніяк.

Польський «Сокіл»

1906

УКРАЇНЦІ СПІВАЛИ «НЕ ПОРА»

Відшуміли політичні сутички 1905 року, але їхній відгомін лунав ще і в новому, 1906 році. Соціалісти в лютому полічили свої лави у Станиславівському окрузі й нарахували 781-го члена, встановили, що провели торік у Станиславові і Княгинині 45 мітингів, 19 демонстрацій, а 28 листопада — масовий страйк. Лідер місцевих соціалістів адвокат єврей Зайнфельд ратував на зборах за об'єднання польської і руської (української— М. Г.) соціалістичних партій в єдину галицьку соціал-демократичну партію і засуджував єврейський сепаратизм у зв'язку з намірами євреїв створити окрему партію.

Українці провели масове віче і 31 січня на Торговиці по вул. Галицькій (тепер сквер Воїнів-афганців), яка в той час стала своєрідним станиславівським Гайд-парком. Зібралось кілька тисяч осіб, переважно селян з повіту.

Віче відкрив представник страхового агентства «Дністер» М. Губчак. Головою зборів було обрано о. Є. БаришазУгринова. Про потребу виборчої реформи говорив делегат Народного комітету, редактор газети «Діло» Є. Левицький. Промовляв також згаданий вище лідер соціалістів Зайнфельд, причому українською мовою. Було ухвалено домагатися загального виборчого права, прямих виборів.

Під час віча лунали вигуки «Ганьба», «На гак», «Не будемо робити у панів», «Проч з ляхами». По закінченні учасники віча зі співом «Не пора москалеві й ляхові служити» зробили велике коло через Галицьку вулицю, Ринок, Сапіжинську (Незалежності), Третього мая (Грушевського) і Заболотівською (Василіянок) на Торговицю, звідки мирно розійшлися. Поліція спокійно спостерігала і в захід не втручалася.

А ось інша політична подія без застосування зброї не обійшлася. Під час підготовки до виборів на мітингу в Ляцькому-Шляхецькому (тепер Липівка Тисменицького району) був поранений поліцейськими селянин Т. Недільський. Він помер у квітні 1906 року в станиславівському шпиталі.

У похороні взяли участь тисячі людей: селяни, працівники залізничних майстерень та інших підприємств. Виступали о. К. Нальчицький з Підпечар, депутат сейму Й. Гурик, засновник «Січей» адвокат К. Трильовський, селянин з Чернієва М. Корольюкта інші. Наприкінці соціалісти відспівали «Червоний прапор», а українці - «Ще не вмерла Україна» та «Не пора» і вирушили з маршем «Гей, там на горі січ іде» до пам'ятника Міцкевичу, де провели мітинг з вимогами реформувати виборче право.

Місцева польська газета «Кур'єр станіславовські» в цілому спокійно і об'єктивно висвітлила цю подію, але дописові дала двозначну назву «Цвинтар чи торговиця?»

Вже десять років діє перша українська фінансово-кредитна інституція — «Зв'язковий банк». Два роки він міститься разом з товариством «Руська бесіда» у власній будівлі по вул. Собеського (тепер Січових стрільців, 24). Другий рік існує державна українська Гімназія, але поки що без власного приміщення. Більшість класів проводить заняття в нинішньому будинку по Січових стрільців, 26, а ще один клас, кабінет директора і конференцзал, — у садибі «Зв'язкового банку». Другу половину будинку займала трет'юрядна ресторація, відгороджена лише стіною. «Не треба буйної уяви, — йдеться у звіті Гімназії за ті часи, — аби уявити собі немислимість учительської праці в тих умовах».

Будинок у якоїсь Борецької по нинішній вул. Грушевського купив голова тутешньої філії «Просвіти» В. Янович. Через кілька років він буде ґрунтовно перебудований і в ньому розміститься українське

Будинок «Руської бесіди». Сучасний знімок

культурно-спортивне товариство «Сокіл». Після зміни кількох власників у радянський час та чергової розбудови в перші роки незалежності споруда передана ВУТ «Просвіта».

Товариство «Руський народний дім» придбало по вул. Голуховського (Чорновола) садибу п. Сабатової. Через сім років на цьому місці постане велична кам'яниця «Народного дому». Нині тут обласна універсальна бібліотека ім. І. Франка.

Єпископ Хомишин придбав у Г. Іммердавера велику будівельну ділянку на місці спаленого парового млина (тепер тут п'ятиповерховий будинок по вул. Грушевського, 22), заплативши чималу суму. Тим самим почала набирати реальних рис будова української церкви в центрі міста, про що багато мовилося. Однак ці плани не здійснилися. Злі язики плескали, що єпископ спрямував кошти, зібрані серед вірних єпархії, не на церкву, а на побудову прибуткової кам'яниці, де нині готель «Дністер», залишивши ділянку стояти пустою.

Військові канцелярії ґарнізону, які багато літ тулилися по випадкових приміщеннях, нарешті одержали пристойне розміщення. Дві кам'яниці по вул. Собеського (тепер Січових стрільців, 25 і 27 а) на замовлення військового відомства збудував підприємець Ш. Сусман.

Кам'яниця Л. Гравера

У першій, триповерховій, нині - редакція газети «Галичина», удругій, двоповерховій, — службові приміщення театру ляльок ім. Марійки Підгірянки та науково-редакційний відділ «Звід пам'яток історії та культури».

Насолоджуються новими, заселеними за традицією 1 травня, прибутковими дво- і триповерховими кам'яницями 13 домовласників. Серед них такі примітні в архітектурному й містобудівному відношенні: Л. Гравера (Шашкевича, 2, де обласна архітектура і центр обслуговування абонентів системи «Life»), Г. Добруцького (Чорновола, 26), А. Мюльштейна (Незалежності, 7). Відразу після введення в експлуатацію в першій з названих розміститься хіміко-косметична фабрика Я. Ігнатовича, а згодом — відомий «Карлсбадський склад скла і порцеляни». Власник другої подає оголошення, щоздаєвнайми 3-4-кімнатні квартири. У міжвоєнні часи він, директор місцевої лікарні, стане міністром освіти (!) у Польщі.

Залізничний переїзд на Вовчинецькій дорозі, що вела до Княгинина-Гірки створював багато незручностей, вів до аварій і жертв. 1906 року був нарешті споруджений тунель, яким користуємося досі. У багатьох виданнях можна прочитати, що справами станиславівського переїзду займався навіть віденський парламент. Комісія справді розглядала питання переїзду, і на її засіданні виступав депутат Й. Гурик, але була це комісія не віденського парламенту, а Галицького сейму. Винуватцем неточності є автор цих рядків, який уперше подав інформацію 1987 року. Поправляю сам себе і каюся...

Залізниця нарешті дочекалася перебудови вокзалу.

Триває підготовка до побудови окружного суду (тепер УСБУ і УМВС). Минулого року комісія визначила три ймовірних ділянки. Тепер остаточно зупинилася на одній: на ґрунтах Гаммермана і Чаплінського по вул. Білінського (тепер Сахарова). Містяни вибором невдоволені — задалеко від центру.

У вересні 1906 р. українці спромоглися відкрити ще одну, четверту учнівську бурсу (тепер Шевченка, 13). Тоді вона налічувала 26 вихованців, переважно зі школи різьбярства й токарства, а також учнів приватних ремісників. Поляки з жалем констатують, що така бурса у них лиш у стадії проектів.

Щоправда, цього року вони розширили свою бурсу ім. Крашевського коштом 23 000 корон. Вона заснована 1883 року і розрахована переважно на гімназистів. Нині кам'яниці, що стояла на розі

І.Яхно

вулиць Вагилевича і Грушевськсто, не існує. На її місці - великий п'ятиповерховий будинок 1980-х років.

Траплялись у місті протягом року і надзвичайні події. 23 вересня вранці стався вибух у польському «Соколі» (тепер обласна бібліотека для дітей на пл. Міцкевича). Постраждали фасад, підвал, перший поверх, де містились їдальня і товариство «Молодь польська». Причина вибуху — просочування газу, що використовувався для освітлення, з труби в підвальному приміщенні. Постраждало двоє осіб.

Шкода була оцінена в 5000 корон.

Втрати, яких зазнала місцева пошта на початку грудня, значно більші — 54 612 корон. Пропав мішечок, який містив 28 грошових переказів, при прямованні поштового воза від поштамту через його філію (тепер вул. Дністровська, 2) до поштового відділення на станції. Це найбільша крадіжка за вісімдесятилітню історію існування тогочасної пошти. Через багато місяців злочин буде розкритий, але гроші вже не повернуться до скарбниці.

Аїсти хочуть усі — і законослухняні громадяни, і порушники. Від першого квітня у володіння рестораном у збудованому торік готелі «Центральний» (донедавна готель «Зірка») вступив ресторатор А. Лігенза із Кракова. В рекламному оголошенні він повідомляє, що впровадив меню. Здається, це французьке поняття вперше уживається в Станиславові. Обід із п'яти страв у Лігензи коштує 2 корони, з чотирьох—1,4 корони.

Двох болісних утрат зазнала протягом року українська громада. 22 січня помер Іван Яхно (1840-1906), педагог-природознавець, доктор філософії. В місті він викладав у вчительській семінарії. Він один із творців української природничої термінології. Разом з Є. Желехівським є членом-засновником філії «Просвіти». В його домі по вул. Низовій, 4 бував І. Франко. Могила І. Яхна збереглась у Меморіальному сквері.

Інша втрата - Т. Стахевич (1853— 1906), купець, довголітній член міської ради, контролер філії Австро-Угорського банку й каси ощадності. «Кур'єр станіславовські» прихильно пише в некролозі: «Щирий русин, голова «Руської бесіди», але до поляків і євреїв завжди ставився доброзичливо». Помер 14 серпня в Карлсбаді, тіло перевезене до Станіславова і тут захоронене. При руйнуванні цвинтаря у 1980-х роках могилу відстояти не вдалося.

Майбутній патрон міста Іван Франко цього року без особливих урочистостей відзначив своє 50-річчя. Вийшла остання за життя поета оригінальна поетична збірка «Semper tiro». Як і в минулі роки, він улітку відпочивав у Криворівні, лише змінив «стацію». Від Проця Мітчука на Заріччі він перейшов до Василя Якіб'юка на лівому березі Черемошу. А перебування у Криворівні свідчить і про перебування в Станіславові, щоправда, лише на залізничному вокзалі, проїздом до місця відпочинку.

1907

ВЩКРИЛИ НОВІ ШКОЛИ, ПЕРЕБУДУВАЛИ ВОКЗАЛ

1907-й рік для української громади починався з важливої події. 14 січня відбулось урочисте відкриття духовної семінарії (тепер вул. Шевченка, 11), яке розпочалось архиєрейською службою. Її будинок був зведений ще 1904 року, але заняття не починались через брак фінансування. Нарешті за сприяння А. Шептицького австрійський уряд виділив для облаштування приміщення 28 тисяч, а на проживання і навчання кожного семінариста - щороку 546 корон. До навчання уперший рік стало 20 семінаристів. Першим ректором був Є. Ломницький.

Семінарія проіснувала до 1945 року. Восени енкаведисти оточили заклад, заарештували викладачів і семінаристів, 19 з яких були розстріляні піде. Посіч. Споруду довго використовувало військово відомство. Від 2003-го будинок займають обласний і міський військкомати, хоча, здається, його вже повернули греко-католицькій єпархії.

Духовна семінарія

1907-й став урожайним на відкриття навчальних закладів. Після створення 1905-го у місті державної української гімназії поляків, що називається, заїло. Вони почали нарікати, яка тіснота в їхній гімназії, яке непристосоване її приміщення, і легко, не в примір українцям, домоглися відкриття другої державної польської гімназії. Вона почала працювати в новому навчальному році. Тимчасово розмістилася у винайнятій кам'яниці по вулиці Казимирівській (Гетьмана Мазепи), 20. Заняття розпочав 441 гімназист, зокрема 55 українців. Можливо, були вони дітьми нерозумних москвофілів, які вважали за краще вчитися разом з поляками, ніж з українцями.

Як часто буває, тимчасове приміщення стало постійним. 1914-го почали підготовку до будівництва гімназії позаду нинішнього «білого дому». Зашкодила війна, що почалася, а після неї до цієї теми вже не поверталися. Гімназія закрита після встановлення більшовицької влади.

Першим директором був Ц. Ляховський. Протягом усього часу існування гімназії українську мову в ній викладав М. Лепкий (1878-1945) - один з лідерів української громади міста, брат відомого письменника Б. Лепкого. Гімназію закінчували А. Палій (1893-1961), котрий перевівся з Дрогобицької гімназії, - економіст, кооперативний і громадський діяч, засновник відомого в 1930-х рр. у Європі молочарського кооперативу «Маслосоюз» та Г. Сафрін (1891 - 1982) - польський письменник єврейського походження.

Вперше відкрилася і польська жіноча гімназія, правда, не державна, а приватна. Розмістилася вона на поверсі кам'яниці по вулиці Собеського (Січових стрільців, 54). У створених тоді перших чотирьох класах навчалось 76 учениць. Директором закладу в цей час, як не дивно, називається М. Сабат, котрий вже був директором державної української гімназії. Згодом жіноча приватна гімназія розміститься по вулиці Казимирівській, 10, де тепер корпус Прикарпатського університету, і буде відома під ім'ям Елізи Ожешко.

Євреї в місті своїх середніх шкіл ще не мають, але мають десятки початкових шкіл, званих хайдерами. Налічується 21 такий хайдер. У 17-ти з них (380 учнів) вивчають лише гебрайську мову (іврит), у чотирьох інших (390 учнів) - інші предмети.

У місті відкрилася третя книгарня. Дозвіл на неї здобув власник агентства газет і оголошень Р. Ясельський, котрий вже 20 років працює в царині книжкової справи, з них 12 - у Станиславові. Вже кілька років,

як твердять газети, він видає польські читанки, котрі розходяться десятками тисяч примірників не лише в Європі, але й на західній півкулі. Книгарня Р. Ясельського існувала до 1939 року в кам'яниці Хованців (Незалежності, 4).

Приватний будівельний рух цього року досить слабкий. Забудовники нарікають на високу вартість будівельних матеріалів та робочої сили. Навесні за традицією в магістраті оголосили будову кам'яниць: триповерхових - 7, двоповерхових - 6, одноповерхових - 5. Серед них кам'яниці з нинішньою адресою Франка, 14, де тепер ЗОНІ №3, і Гаркуші, 9, де донедавна був облвійськкомат.

Найважливіша державна будова цього часу - реконструкція залізничного двірця. Вона наближається до кінця. Інженер Г. Шалльу місцевій газеті дає їй таку характеристику: «Остаточний проект перебудови виконаний в міністерстві залізниць під керівництвом нашого земляка ст. радника будівництва інж. Баудіша. Довжина вокзалу по фасаду - 200 метрів. Стиль - модернізований ренесанс без прикрих для ока сецесійних викрутасів. Критий перон, тунелі не передбачені через брак коштів і технічні труднощі». Вокзал для тодішнього 30-тисячного Станиславова споруджували «на виріст». Він і зараз, через 100 років, задовольняє потреби міста та ще й тримає квартиранта - міжміську автобусну станцію.

Від 1 травня у власній новозбудованій комфортабельній кам'яниці мешкає лікар А. Ляхавець (тепер вул. Шашкевича, 4). Восени закінчена

Вокзал (після реконструкції)

будовою елегантна кам'яниця Австро-Угорського банку (тепер вул. Грушевського, 4) за проектом найпліднішого міського архітектора Я. Кудельського. Сам банк перебереться до неї в квітні наступного року. З побудовою названих двох кам'яниць буде закінчене формування так званого банківського кварталу, що складається з чотирьох триповерхових Г-подібних будинків, які, прилягаючи один до одного торцями, утворюють у плані квадрат. Цей квартал - одне з найкращих містобудівних надбань австрійського періоду.

Кам'яниці Аляховія

Вперше в місті з'являються повідомлення про майстра і Австро-Угорського банку бетонярських робіт з італійським прізвищем Д. Серафіні (1867-1936). Зокрема він якісно виконав бетонну підлогу в костелі «Аве Марія» (тепер вул. Гординського) та ще й дав значну суму грошей на його викінчення. Надалі його майстерня розростеться у солідну фірму опоряджувальних робіт, товарний знак якої у формі восьмикутної зірки можна побачити у вестибюлях десятків престижних домів Станиславова.

У червні газета «Кур'єр станіславовскі» подає таку інформацію з відтінком сенсаційності і подиву: «Кам'яницю поверхову на розі вулиць Кілінського і Пелеша (тепер Лепкого і Гнатюка - М. Г.) купив бойко Цмоць із Синьоводська, котрий торгує овочами в пасажі Гартенбергів, у промисловця Кнапіка за 70 000 корон». Коли місцеві польські та єврейські багатії споруджують та продають кам'яниці по кількості тисяч корон - це звичайна річ, а якщо «бойко із Синьоводська» купив навіть недорогий будинок - це для них неприємна сенсація.

Вже десять років існує міський парк, і магістрат продовжує дбати про його розширення і благоустрій. Він купив чотири морги між Липовою (Шевченка) і Казимирівською вулицями. Там викопали два

ставки. Надалі їх об'єднали в один, утворивши нинішнє «лебедине озеро».

На зламі століть почали поширюватися так звані парки Йордана, нинішньою мовою - майданчики атракціонів. Міська каса ощадності закупила 10-моргову ділянку землі для влаштування такого парку. Група фахівців спеціально виїжджала до Кракова запозичити досвід. Упорядкування такого парку здійснювалося за планами Я. Кудельського, інженера А. Левицького, лікаря А. Рачинського під наглядом гімназійних учителів гімнастики. Наступної весни він буде переданий «для ігор і забав молоді». Тепер на тому місці східна трибуна стадіону «Рух».

Чимало припущень досі викликає пагорб явно штучного походження у парку при вході з вулиці Чорновола біля стадіону. В. Полеку книжці «Майданами та вулицями Івано-Франківська» висуває дві версії походження пагорба: його нібито насипали поляки в 1869 році на честь 300-річчя Люблінської унії або це - «копець Костюшка», насипаний у 1920-х рр. на честь відомого керівника повстання проти Росії 1794 року. Обидві версії красиві, але помилкові.

Насправді походження гірки прозаїчніше, вона була насипана як атракціон. Читаємо в замітці «З парку» в газеті «Кур'єр станіславовські» за 30.09.1906 року: «Наближається до завершення свіжонасипаний пагорб із серпантинною стежкою, що веде до високого обеліска, звідки з 15-метрової висоти буде відкриватися гарний вид». Роботи на пагорбі були закінчені 1907 року. Звичайно, з того часу багато чого змінилося. Обеліска нема, дерева розрослися, стали вищими, ніж пагорб. Але за чудову зимову гірку для дітей він продовжує правити. І привертає увагу подорожніх та перехожих.

У ці роки ще далеко не кожен містянин має в кишені годинника. Головний годинник розташований на ратушній вежі, і мешканці міста свято вірять йому. Та ось на початку грудня міська преса забила тривогу. Виявляється, годинник на ратуші відставав на 5-7 хвилин, а міський дзигармістр не поспішав його відрегулювати. Внаслідок цього люди запізнювалися на поїзди, скаржилися на непорядок. Як це нагадує нинішню ситуацію з годинником на ратуші! Хоч нині він створений майстрами з Львівської політехніки за новітніми електронними технологіями, але, бува, примітивно збивається з темпу, як і 100 років тому.

Будівельна справа в місті цього року зазнала важкої втрати. 12 лютого помер колишній міський будівничий, начальник добровільної і професійної пожежних команд В. Мюльн. Він народився 1831 року, мав німецьке й польське коріння. У 1862 році став міським будівничим. В. Мюльн, зокрема, спроектував шкільні будинки по вул. Незалежності, 17 (1872), вул. Грушевського, 5 та 16 (обидва 1877). Добровільно пішов на пенсію 1896 року. Залюбки займався пожежною справою, був першим і довголітнім начальником пожежної служби в місті.

Станиславів у липні відзначив 20-річчя з дня смерті А. Гіллера (1831-1877) - польського публіциста і революціонера, одного з керівників антиросійського повстання 1863 року, засновника першої постійної міської газети «Кур'єр станіславовські». В місті над Бистрицями він провів останні роки життя. Проживав у одноповерховому будинку на розі нинішніх вулиць Франка і Драгоманова, на ньому невдовзі після смерті А. Гіллера була встановлена мармурова меморіальна дошка. Проіснувала вона до 1944 року, коли один з безграмотних «визволителів», не прочитавши правильно прізвище, з криком «А-а-а...твою мать, і здесь Птлер!» розбив дошку прикладом. Сам будинок знесений при побудові нового крила фтизіопульмонологічного центру.

Не оминає місто український театр «Руської бесіди» під орудою Й. Стадника. Він прибув сюди в середині листопада. Програма включала «Марусю Богуславку», «Надії», «Гальку», «Антоніну». В місті театр дав чотири вистави.

Майбутній патрон міста І. Франко цього року видав соціальну повість «Великий шум» та другу редакцію повісті «Воа constrictor». Він очолює філологічну секцію НТШ. Його хвороба - ревматоїдний артрит прогресує. Літо він, як звичайно, проводить у Криворівні. І при цьому, їдучи поїздом, не може оминати Станиславова, буваючи принаймні на вокзалі.

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНІЧНИХ НОВИНОК XIX СТОЛІТТЯ НА ПРИКАРПАТТІ

XIX століття, особливо його друга половина, відзначені зливою технічних відкриттів. Наш край і Станиславів, тоді провінційне повітове місто, не залишались осторонь технічного прогресу. Вони впроваджували їх, хоч і з запізненням порівняно з корінними землями Австро-Угорщини.

ЗАЛІЗНИЦЯ

(Першу залізницю загального користування відкрито в Англії 1825 року)

Серед новинок технічного прогресу XIX ст., що прийшли до Станиславова, про залізницю знаємо найбільше. Перша залізниця пролягла через місто у 1866 році, коли була побудована лінія Львів - Чернівці, і

Вокзал з боку колій

введена в дію 1 вересня. Ця залізниця була третьою на території України після ліній Перемишль-Львів (1861) та Бапта-Одеса(1865). Цікаво, що Галич, Станиславів і Коломия стали залізничними станціями раніше, ніж Харків (1869) й Київ (1870), що тоді перебували в складі Росії.

У 1875 році збудована залізниця в напрямі Стрия, у 1884-му-до Гусятина, в 1894 році - до Рахова. Станиславів став великим залізничним вузлом, лінії від якого розходились у п'яти напрямках. Того ж 1894 року в місті створили дирекцію державних залізниць, другу після Львова в Галичині та Буковині.

Після спорудження першої залізниці через місто за добу проходило два поїзди: один - на Львів, другий - на Чернівці.

А вже 1896 року тут проходило понад 30 поїздів - швидких, пасажирських, дачних. Щоправда, поїздів далекого сполучення ще не було. Відправлялися вони тільки до Львова, Чернівців, Гусятина і Вороненки. У 1930-х роках уже можна було швидким поїздом без пересадки доїхати до Варшави і Відня.

Залізничний вокзал, який досі є окрасою міста, побудований у 1866 році, а в 1906-1908 рр. його ґрунтовно перебудували і розширили. На жаль, у 1944 році при відступі фашистських окупантів відтинок лінії Станіслав - Бучач зруйнували. Нині лише обговорюється питання про його відновлення, що скоротило б шлях до Києва на 100 км.

 Rozkład jazdy KOLEJĄ ważny od 1. maja 1898. Podług zegara miejskiego. BEZPŁATNY dla prenumeratorów „KURJERA STANISŁAWOWSKIEGO”		ROZKŁAD JAZDY KOLEJĄ ważny od 1. maja 1897 r. Podług zegara miejskiego.	
Przychodzą:		Ochodzą:	
ze Lwowa:		do Lwowa:	
pojemny . . . 3 g. 31 m. rano	pojemny . . . 7 g. 53 m. wieczór	„ „ . . . 11 g. 38 m. przedp.	„ „ . . . 1 g. 53 m. popol.
„ „ . . . 5 g. 06 m. wieczór	„ „ . . . 3 g. 29 m. w nocy	„ „ . . . 5 g. 23 m. popol.	
„ „ . . . 3 g. 38 m. popol.			
„ „ . . . 3 g. 45 m. w nocy			
„ „ . . . 11 g. 35 m. przedp.			
Czerniowiec:		do Czerniowiec:	
pojemny . . . 7 g. 18 m. wieczór	pojemny . . . 9 g. 39 m. rano	„ „ . . . 6 g. 22 m. wieczór	„ „ . . . 4 g. 43 m. popol.
„ „ . . . 11 g. 35 m. przedp.	„ „ . . . 3 g. 01 m. w nocy	„ „ . . . 12 g. 15 m. w poł.	
„ „ . . . 1 g. 33 m. popol.			
„ „ . . . 3 g. — m. w nocy			
„ „ . . . 5 g. 03 m. popol.			
ze Stryja:		do Stryja:	
pojemny . . . 3 g. 35 m. w nocy	pojemny . . . 3 g. 35 m. rano	„ „ . . . 3 g. 05 m. w nocy	„ „ . . . 7 g. 21 m. wieczór
„ „ . . . 9 g. 21 m. przedp.	„ „ . . . 3 g. 43 m. w nocy	„ „ . . . 12 g. 08 m. w poł.	„ „ . . . 8 g. 03 m. wieczór
„ „ . . . 4 g. 08 m. popol.	„ „ . . . 11 g. 55 m. przedp.	„ „ . . . 6 g. 38 m. wieczór	
z Husiatyna:		do Husiatyna:	
pojemny . . . 11 g. 13 m. przedp.	pojemny . . . 3 g. 43 m. w nocy		
„ „ . . . 3 g. 30 m. w nocy	„ „ . . . 12 g. 08 m. w poł.		
„ „ . . . 5 g. 38 m. popol.	„ „ . . . 8 g. 03 m. wieczór		
Woronienki:		do Woronienki:	
pojemny . . . 3 g. 13 m. rano	pojemny . . . 11 g. 55 m. przedp.		
„ „ . . . 6 g. 11 m. wieczór	„ „ . . . 11 g. 55 m. przedp.		
1/6 do 15/9 11 g. 38 m. w nocy	„ „ . . . 6 g. 38 m. wieczór		
Przychodzą:		Ochodzą:	
g. 7 wieczór g. 8 m. 25 w.	g. 6 m. 50 r. g. 5 m. 39 popol.	g. 7 m. 14 w.	g. 7 m. 14 w.
od 15/6 do 15/9 od 15/6 do 15/9	od 15/6 do 15/9 od 15/6 do 15/9	od 15/6 do 15/9	od 15/6 do 15/9

Розклад руху у 1897 і 1898 рр

ФОТОГРАФІЯ

(Відкрита ЛДагером у Франції 1839 року)

*Реклама ательє
Ю. Едера*

Перший фотозаклад тут виник у 1861 році. Це було ательє Ю. Едера. Документально засвідчено, що 1865 року тут мешкав фотограф Левандовський, родич відомої родини Заклинських. У 1875 році фотозаклад В. Капацького через газету оголошує прийом учня. У 1880-х роках виникає фотозаклад О. Каннабіха (нинішня адреса: Шевченка, 73). Фотографія Ю. Едера була досить відома в місті й проіснувала до 1930-х років.

Заповзятливий фотограф Ю. Дуткевич у 1885 році подарував російському цареві і його спадкоємцеві по альбому з видами Коломиї і Покуття. За це одержав від царя особисту подяку, а від спадкоємця престолу - золотий перстень з рубінами.

Знаменитою була і фотографія «Рембрандт» у будинку по вул. Січових стрільців, 16 (фотозаклад тут і нині, належить до мережі обслуговування «Кодак»). У 1930-х рр. в місті було 7 фотографій.

Реклама ательє «Рембрандт»

Славними, може, навіть славнішими відстаніславівських, були коломийські фотографи. До цього міста над Прутом фотосправа прийшла у 1880-х роках. А вже 1883 року тут відбулася перша фотовиставка. Перший відомий фотограф - Ю. Дуткевич, який пізніше перебрався до Станіславава.

Інший фотограф Е. Юркевич з'явився в Коломиї у 1890-х роках. Його ательє стояло на нинішньому проспекті Відродження, 51. Уже в 1897 році він видав альбом з видами Яремча (12 сюжетів). Йому випало щастя фотографувати співачку С. Крушельницьку, відомого різьбяр В. Шкрібляка.

Мали свої ательє в місті поляк В. Дроздевич (у колишньому приміщенні Е. Юркевича) та єврей В. Айбль. Вони працювали до початку німецької окупації, причому останнього, очевидно, знищили фашисти. А в його ательє на бульварі Лесі Українки, 23 людей фотографують і донині.

Найвидатнішим коломийським фотографом був О. Кіблер, німець за національністю. Сюди він прибув у 1905 році і працював майже 60 років. Коли перед Першою світовою війною до міста прибув цісаревич Карл. О. Кіблер був його провідником Коломиї. На запрошення цісаревича він виїхав до Відня, був придворним фотографом. Але в розпал війни повернувся до Коломиї. Цього разу назавжди.

А під час Другої світової війни мав сміливість переховувати командира червоних партизанів С. Ковпака. Після війни фотографа кілька разів викликали до НКВС. Виручило знайомство з Ковпаком. Очевидно, тому до кінця своїх днів О. Кіблер мав приватне фотоательє (бульвар Лесі Українки, 15) - річ, нечувана в СРСР

ТЕЛЕФОН

(Винайдений О. Беллом у США 1876 року)

У квітні 1893 року група купців і підприємців звернулася до дирекції пошт і телеграфів у Львові із заявою про впровадження телефону. Перша телефонна станція стала до ладу на початку червня 1894 року, маючи 12 абонентів. З 1901 року міська телефонна станція мала 41-го абонента, а перед Першою світовою війною - 457 абонентів. За цим показником Станіславів був третім у Галичині.

Між іншим, установка телефону тоді коштувала 50 ринських, річний абонемент - теж 50 ринських (місячна платня кваліфікованого робітника на той час - 70 ринських).

Телефонний апарат був далекий від сучасного. Мікротелефонну трубку ще не винайшли. Мікрофон стояв на стійці передабонентом, а «слухавку» окремо прикладали до вуха. З'єднували абонентів (комутація) телефоністки руками на станції, апарат ще не мав номеронабирача, як при автоматичному наборі.

Живлення здійснювалося від так званої місцевої батареї, яку встановлювали в абонента. Він крутив ручку індуктора, як бачимо у давніх кінофільмах, і, одержавши сигнал станції, нахилився до мікрофона, і замовляв: «Панно, прошу з'єднати мене з тим-то...».

Етапним був 1908 рік - тоді вперше встановили міжміський телефонний зв'язок з Віднем, Львовом, Краковом та Чернівцями.

Телефонна станція перших 15 років містилася в наріжній триповерховій кам'яниці по вул. Л. Бачинського, 4.

Перед Другою світовою війною міська телефонна станція мала 820 номерів. Найголовніший у місті телефон був у воєводи С. Паславського - він мав і номер відповідний - «1», без будь-яких нулів.

Телефонна станція і апарати з номеронабирачами введені в дію в червні 1939 року, в останні місяці існування міжвоєнної Польщі. Між іншим, крім звичних для нас сигналів «виклик» і «зайнято», станція видавала сигнал «неіснуючий або відключений номер». Споживачам надавали додаткові послуги: довідкове бюро номерів телефонів - набором цифри «4», телефонний годинник - «6», подання телеграм телефоном - «7».

Будинок першої телефонної станції (на передньому плані)

АВТОМОБІЛІ

(Автомобіль винайдений К. Бенцом і Г. Даймлером у Німеччині 1886 року)

На вулицях міста автомобілі з'явилися перші роки ХХ століття. За спогадами старожилів, першими власниками авто були поміщик граф В. Дзедушицький, фабриканти Ф. Ліберман і Я. Маргошес.

Перша згадка про таксі в місті належить до травня 1912 року. Тоді місцевому підприємцеві В. Сівінському магістрат надав концесію на відкриття двох маршрутів для легкових таксі.

В. Сівінський поширював послуги й надалі. Наступного, 1913 року вже існували таксі денна і нічна (на третину вища). Машина перевозила трьох пасажирів. Розрахунок уже тоді здійснювали за таксометром. Таксі можна було замовити телефоном, номер якого легко запам'ятовувався, - 1-23. До створення бензоколонок було ще далеко, бензин купували... в аптеках.

У квітні 1914 року і рада міста обзавелася автомобілем. Це було вантажне авто потужністю 40 к.с. і вантажопідйомністю 3,6 тонни.

У 1925 році, вже за польських часів, перший кілометр проїзду на таксі коштував 1 зл., кожні наступні 250 м - 20 грош. Проїзд, приміром, від готелю «Уніон» (нині бізнес-центр «Київ») до вокзалу коштував 1 зл. 40 гр.

Стоянка автомобілів біля ресторації Гаубенштока

Міська влада вважала, що самоходи їздять занадто швидко, тому впроваджувала обмеження. У 1925 році по Липовій вулиці (Шевченка) та по вул. Голуховського (Чорновола) можна було рухатися зі швидкістю не вище 6 км/год. За порушення - штраф 500 зл., або 2 місяці в'язниці. Того ж року інженер Крауш і К' відкрили «Теоретичний і практичний курс водіння самоходів» для підготовки водіїв.

У 1932 році на підставі розпорядження воєводи настало «пом'якшення» обмежень. Швидкість руху відтоді не могла перевищувати 25 км/год. Частину Липової вулиці біля парку вперше в історії міста закрили для руху. За порушення - штраф 1000 зл., або арешт до 6-ти тижнів, або обидві кари разом.

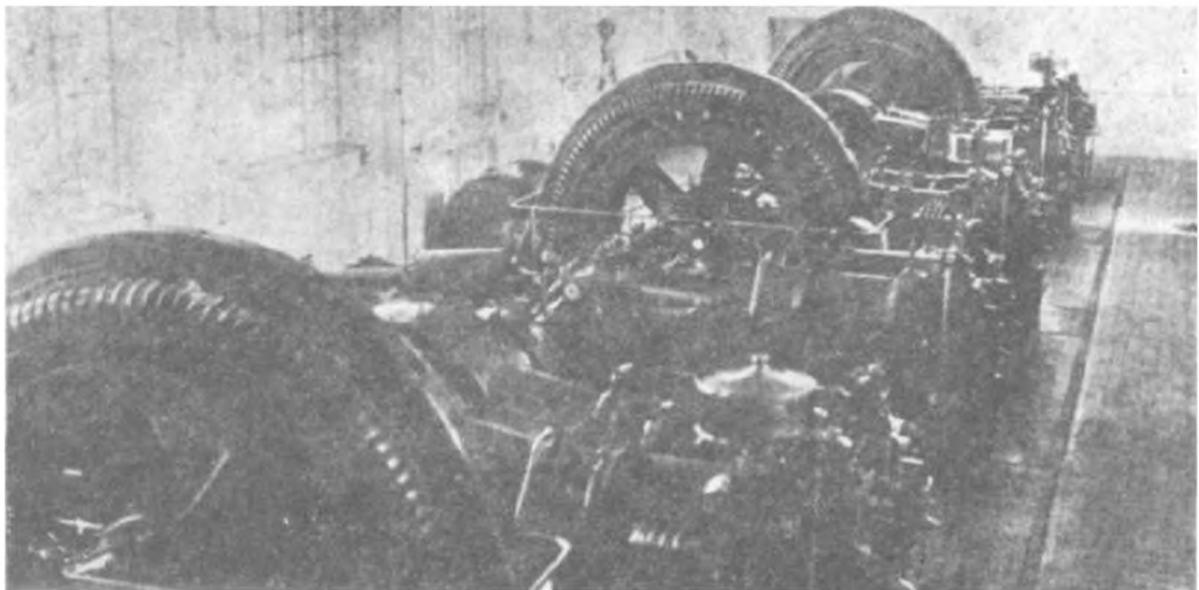
На початок 1934 року в Станиславівському воєводстві було всього 150 легкових машин, 68 таксі, 30 автобусів, 28 вантажівок, 78 мотоциклів. Позаду нього були тільки три воєводства.

Автобусний рух у місті впровадили 1938 року. Міжміські автобуси (тоді вони називалися омнібусами) впроваджені значно раніше, в 1910-х роках, перед війною. Одні з перших - на маршрутах Коломия - Кути, Станиславів - Солотвин, куди не було залізниць.

ЕЛЕКТРИКА

(Перші електростанції почали будувати в Європі і Америці в другій половині XIX ст.)

Електричні вогні вперше спалахнули в місті 110 років тому, 13 січня 1897 року. Тоді був електрифікований перший об'єкт - залізничний

Машинний зал з трьома дизелями. 1930 р.

двірець. Роботи провела відома німецька електротехнічна фірма «Сіменс і Гальске». Енергію для вокзалу і станції виробляли три динамомашини потужністю по 75 к.с. Для забезпечення надійності дві динамомашини були робочими й одна - резервною.

І все ж, як усяка електростанція, траплялось, виходила з ладу на радістьскептикам. Мовляв, навіщо нам та дорога ненадійна електрика, коли маємо просте й дешеве газове освітлення.

На початку нашого століття великі приватні кам'яниці вже будували з автономними динамомашинами, що приводилися в рух нафтовими двигунами. Такі будинки освітлювались електрикою, мали електричні ліфти. Серед перших - кам'яниця по вул. Незалежності, 4 (бізнес-центр «Київ»). Мали свої електростанції фабрика дріжджів Ф. Лібермана, нафтоперегінний завод братів Габерів, фабрика лікерів Адлерсберга.

До загальноміських електростанцій справа дійшла пізніше. Передмістя Станиславова - село Княгинин довго пишалось тим, що електривню збудувало на 15 років раніше, ніж саме місто. Станиславівська міська електростанція введена в дію в 1930 році. її початкова потужність - 1080 кВт.

Першими електростанціями за межами Станиславова, збудованими ще до Першої світової війни, були приватна електростанція А. Тузінкевича в Тлумачі (1904) та акціонерного товариства ТЕСП у Калуші (1912).

Перша комунальна електростанція побудована в Коломиї 1925 року потужністю 150 кВт. До 1932-го всі повітові центри воєводства і курорти обзавелися електростанціями. З нинішніх райцентрів лише Верховина і Рожнятів не мали електрики до 1940-х років.

КІНО

(Перший кіносеанс провели брати Люм'єр у Парижі 1896 року)

Перший кіносеансу Станиславові провів у травні 1897 року відомий у місті організатор усіляких видовищ К. Малиновський. Кіноапарат рекламували як «найновіший винахід Едісона в царині блискавичної фотографії». Демонстрували види Парижа та Лондона, жанрову сценку «Діти, що граються». Відбувся цей сеанс на другому поверсі в кам'яниці

*Кам'яниця, в якій містився
кінотеатр «Олімпія»*

І. Данкевича по нинішній вулиці Гетьмана Мазепи, 6.

До створення стаціонарних кінотеатрів було ще далеко. Перші кінотеатри були мандрівними і мали назву «електричних театрів». Таким був театр П. Оесера, який від 1903 року приїжджав до міста і давав сеанси в театральній залі (нині філармонія).

Стаціонарний кінотеатр під назвою «Уранія» був створений в 1908 році й містився по вул. Камінського (І. Франка), а 1909 року перенесений до будинку по вул. Незалежності, 10 (розібраний 1993 року). В 1910

році відкрили кінотеатр «Олімпія» (довгі роки тут був кінотеатр ім. Т. Шевченка). У 1914 р. в новозбудованій кам'яниці, де нині Центральний Народний дім, відкрився кінотеатр «Австрія». Кінотеатрові судилось увійти в історію України, тому що в часи ЗУНР тут засідала її Національна Рада. У цій залі 03.01.1919 року ухвалили історичний акт про злуку з УНР.

У 1929 році збудовано спеціалізований кінотеатр «Тон» (тепер кінотеатр «Люм'єр»). Цей же кінотеатр у 1930 році став першим звуковим в історії міста. Напередодні війни в місті було 6 кінотеатрів: «Уранія», «Олімпія», «Варшава» (колишній «Австрія»), «Казино» (Гетьмана Мазепи, 10), «Беллона» (Козланюка, на території казарм, знесений), «Тон».

Кінотеатри також серед числа перших обзаводилися динамо-машинами. Від 1926 року згадуються вони у коломийському кіно «Гвізда» («Зірка», 5 кВт), косівській «Рибниці» (потужність не відома), кутському «Черемоші» (3 кВт). В Коломиї і Кутах від них не відмовилися і після пуску стаціонарних електростанцій.

АВІАЦІЯ

Вперше на літаку з двигуном внутрішнього згоряння піднялися в повітря 1903 року брати В. та О. Райт (СІМА).

Знайомство станиславівців з авіацією сталося недільного вечора 21 липня 1912 року. Демонстраційний політ на літаку «Моран» здійснив молодий польський граф Міхал Скіпіо дель Кампо.

Думка побудувати летовище в тодішньому Станиславові виникла 1926 року. На той час у Польщі створилася громадська організація під назвою «Ліґа протиповітряної оборони» (польське скорочення - ЛОПП), яка активно підтримала ідею побудови летовища в Станиславові. При виборі місця під летовище перемогло урочище, зване тоді «Дібровою», хоч жодних дерев там уже не було. Під час заснування міста там справді був дубовий гай, але вже до середини ХІХ ст. людська діяльність перетворила його на пасовисько. При побудові летовища округ ЛОПП мусив викупувати площу, що давало містові додаткові доходи в бюджет.

У червні 1933 року в місті побувала представницька делегація Міністерства комунікацій і Міністерства військових справ з виїздом на пропоноване місце. Тоді сторони досягли принципової згоди. Міністерство комунікацій брало на себе обов'язок розробити проект аеропорту («стації льотнічої»). Починаючи від 1934 року проводили

Аеропорт. 1970 р.

роботи з розпланування, дренажування, оранки й сівби трави на майбутньому злітному полі. Були зведені тимчасовий будинок аеропорту, ангар, бензосховище, гараж, гуртожиток для курсантів школи пілотів. Усе це обійшлося в 400 000 злотих.

25 квітня 1937 року на летовище прилетіло 11 навчальних літаків, подарованих багатим Силезьким воєводством (ці землі до 1918 року були в складі Німеччини). В складі імпровізованої ескадрильї було 10 літаків RWD-8 і один RWD-13. Такий дар небезпідставно називали королівським, він давав змогу станіславівському летовищу почати повнокровне життя. Відбулася урочиста зустріч з промовами, в якій узяли участь президент міста Ф.Котлярчук, начальник військового Гарнізону генерал К. Лукоський. Прибуття літаків дало змогу ввести в дію школу пілотів, яка була лише другою в Польщі. Названу вище дату можемо вважати днем народження станіславівського аеропорту.

Тоді журнал «Młody krajoznawca» («Молодий краєзнавець») писав: «Наявність власного летовища наближає Станіславів до найбільших центрів Польщі і Європи, що в культурному і господарському житті міста дуже значуще». Важко не погодитися з цими словами.

РАДІО

(Перші радіостанції почали працювати в США у 1920 році)

З радіомовленням мешканці Станіславова почали знайомитися 1925 року. На той час були збудовані передавальні радіостанції у Варшаві та Львові. Заможніші містяни купують перші радіоприймачі, що підлягали реєстрації, і щомісяця оплачують абонемент на державній пошті.

Від початку 1928 року в міській газеті «Кур'єр станіславовські» з'являється програма радіопередач під назвою «Радіокуток». На перших порах у програмах радіостанцій домінують інформаційні передачі й інструментальна музика.

На радіо тих років практикували проведення днів різних воєводств. Зокрема дні Станіславівського воєводства відзначали на Варшавському радіо у вересні 1933 року, коли вшановували 250-річчя перемоги над турками у битві під Віднем, де відзначилися вихідці з родини Потоцьких - власників міста.

«Інформатор Станиславова» за 1929 рік подає понад десять назв різних крамниць, що торгували радіотоварами. Продавали радіоапарати різних європейських фірм, передовсім «Філіпс» та «Сіменс». Газетні шпальти рясніють рекламою приймачів, які подають як останнє слово техніки. З доброю усмішкою дивимося сьогодні на зображення цих детекторних, а в ліпшому разі лампових приймачів прямого підсилення. Про супергетеродини в цей час мови ще немає. Зрештою, наші нащадки через 70 років, мабуть, так само будуть дивитися на наші радіопристрої, які сьогодні здаються верхом досконалості.

1932 року в пресі обговорювали можливість побудови радіостанції в Станиславові на 2 кВт. Ініціатори вважали, що кількість радіоприймачів у місті зростає до 4000, а в Стрию, Тернополі, Коломиї - ще на 5000. Передач українською мовою тоді майже не було. Окремі такі передачі зі Львова були спорадичними і тривали не довше 30-ти хвилин на добу. Тому при обговоренні перспектив Станиславівської радіостанції представники української громади вимагали принаймні половину ефірного часу віддати українським передачам, зважаючи на національний склад воєводства і необхідність нейтралізації пропагандистських передач з радянських Харкова і Києва. Польська влада ухвалила рішення в 1939 році збудувати радіостанцію в Станиславові. Але через відомі майбутні катаклізми це рішення залишилося на папері.

СЕРЙОЗНЕ, ЙМОВІРНЕ, НЕЙМОВІРНЕ І КУРЙОЗНЕ

ВІД АВТОРА

У 1987 році з наближенням 325-річчя Івано-Франківська в редакції обласної молодіжної газети зародилася думка подати цікаві, несподівані, малоймовірні події і факти з давнього життя міста. За час вивчення архівів і станиславівської преси від перших років видання в автора на той час набралась чимала кількість таких матеріалів. Так з'явилася рубрика, яку читач бачить у шапці цього розділу. Перші 40 сюжетів були вміщені у номерах газети за липень - жовтень. На цьому автор вважав свою місію завершеною. Однак редакція, посиляючись на бажання читачів, попросила продовжити публікацію таких матеріалів. Тому рубрика збереглася надалі до кінця грудня 1987 року. Відтоді минуло 20 літ. Автор доповнив публікацію нововиявленими матеріалами і пропонує їх читачам.

ЗА ПРИКЛАДОМ РОМУЛА

В XIX столітті серед станиславівців ще жила легенда про те, що засновник міста А. Потоцький нібито особисто проклав плугом борозну, окреслюючи границі майбутньої фортеці. Але вже тоді дослідники ставилися до переказу скептично, вважаючи його переспівом легенди про борозну, прокладену Ромулом при заснуванні Риму.

ЦЕРКВУ ЗМІНИЛА СИНАГОГА

В травні 1895 року при закладенні фундаментів під синагогу по нинішній вул. Страчених був викопаний камінь з церковнослов'янським написом. Той камінь був переданий для обстеження священикам катедральної церкви, текст прочитав мітрат В. Фацієвич. З прочитаного впливало, що камінь закладений 4 травня 1670 року під будовану на тому місці українську церкву Воскресіння.

Так було одержане остаточне підтвердження, що найдавніша міська церква стояла саме на цьому місці і називалася церквою Воскресіння, а не Св. Миколая, як перед тим подавалося в польських джерелах. На початках міста весь квартал, окреслений вулицями Страчених - С. Крушельницької - Мельничука - площею Ринок, був українським. На розі нинішніх вулиць Страчених і Вірменської стояв невеличкий будинок української школи.

Синагога

У 1815 році дерев'яна церква завалилася від ветхості (за іншими джерелами - згоріла). На звільненому місці через якийсь час почали торгувати рибою, і майданчик отримав назву Рибного. 1893 року міська рада на прохання єврейської громади подарувала цю ділянку під будову поступового ізраелітського храму (темплуму). Його будова була завершена 1899 року за планами віденського архітектора В. Стясного.

ФОРТЕЦЯ ПРИЙМАЄ БІЙ

У 1676 році своїм улюбленим, так званим Золотим шляхом у Галичину вдерлася армія Ібрагім-паші. За Тисменицею нападники наштотувались на невідому їм досі фортецю. Це був Станиславів. Молода фортеця витримала штурм і жорстоку облогу.

Затримка турків під Станиславовом дала змогу польській армії зібрати розпорошені сили і розгромити ворогів під Журавном. Заслуги міста в цій війні офіційно визнав польський сейм. Таким було бойове хрещення фортеці.

СЛІДИ ТРИНІТАРІВ

Про перебування в нашому місті єзуїтів написано чимало. Значно менше згадок про перебування тринітарів. А об'явилися ченці цього ордену в Станиславові навіть раніше, ніж єзуїти, — у

Споруда колишнього монастиря тринітарів. Рисунок З. Соколовського

1690 р. Біля замку Потоцьких для них був збудований дерев'яний монастир.

Кам'яні споруди монастиря польські джерела пов'язують з легендою. Полковникові коронних військ П. Нітославському нібито наснився віщий сон, в якому ангел передав йому Господнє повеління збудувати власним коштом монастир. Полковник ретельно взявся за справу, і в 1732 р. будова була закінчена.

Головне заняття тринітарів, звичайно, - поширення католицизму. Було в них ще одне специфічне заняття, передбачене їхнім статутом — на гроші, зібрані як милостиню, вони викупували людей з турецької неволі.

В 1774 р. австрійці припинили діяльність чернечих орденів. Костьол стояв пустою і після двох пожеж був розібраний у 1830 р. А монастирські приміщення були зайняті під окружний суд і тюрму. Перебування тринітарів у Станиславові відбилося в назвах Тринітарської площі (тепер ринок «Траян») та Тринітарської вулиці.

Зараз приміщення колишнього монастиря (вул. Старозамкова, 2), займають низка приватних фірм і газета «Рідна земля».

ЗАГАДКА ЛИПОВОЇ АЛЕЇ

Мешканці міста люблять прогулюватися зеленою й ошатною вулицею Шевченка, яка вздовж обсаджена липами. Найстаріші вони в

Липова алея

тій частині вулиці, що прилягає до парку, і в алеї, котра веде до офісу «Лиса Микити» (колишній палац барона Ромашкана). Вулиця існує від XVIII ст. і до 1935 р. називалася Липовою.

Хто ж і коли дав початок липовій алеї?

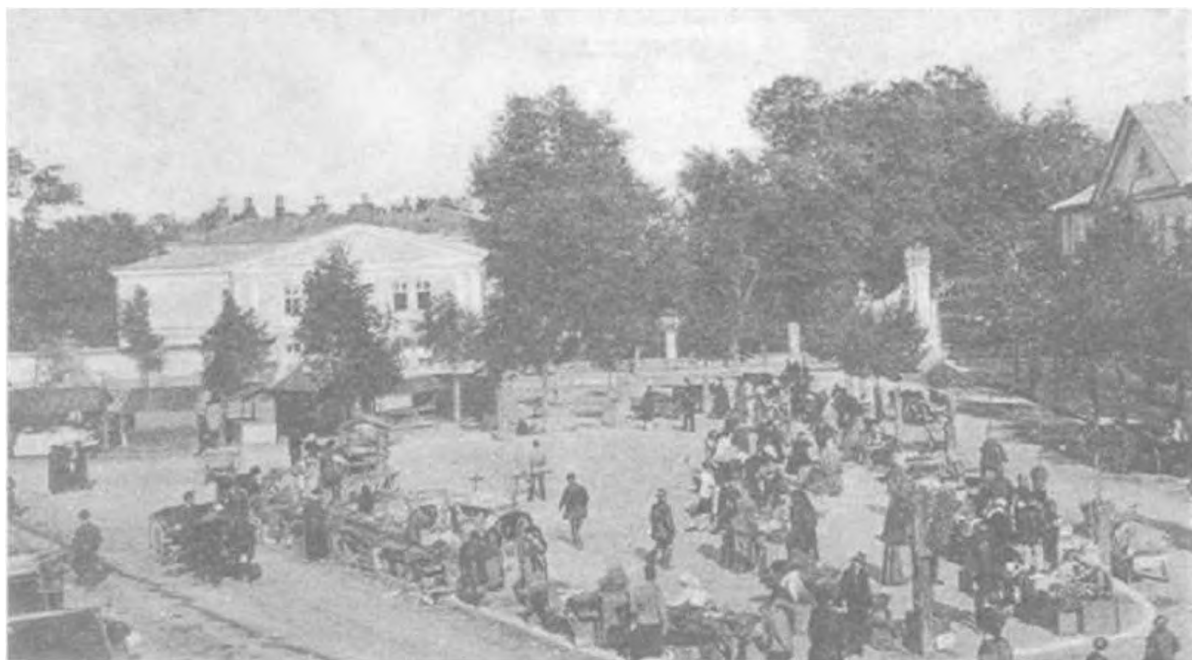
Існує переказ про те, що один з представників фамілії Ромашканів був прелатом вірменського костьолу і щодня мусив бувати там на відправі. Повертаючись уночі додому через поля, темряву, сніги, він часто збивався з шляху. Щоб позбутися цього клопоту, він і обсадив дорогу деревами.

За іншим, вірогіднішим переказом алея створена для зручності власників міста Потоцьких як дорога, що сполучала замок із Звіринецькою дібровою — місцем розваг і полювання магнатів та їхніх гостей.

На необхідність ретельної охорони цієї чудової пам'ятки природи вказував ще з'їзд українських природознавців, лікарів та інженерів, який відбувся у Львові в травні 1933 р. Не забуваймо про це і нині. Частина алеї, що в парку, вирубана при реконструкції його у 1989 р.

ГОСТІ ПАЛАЦУ ПОТОЦЬКИХ

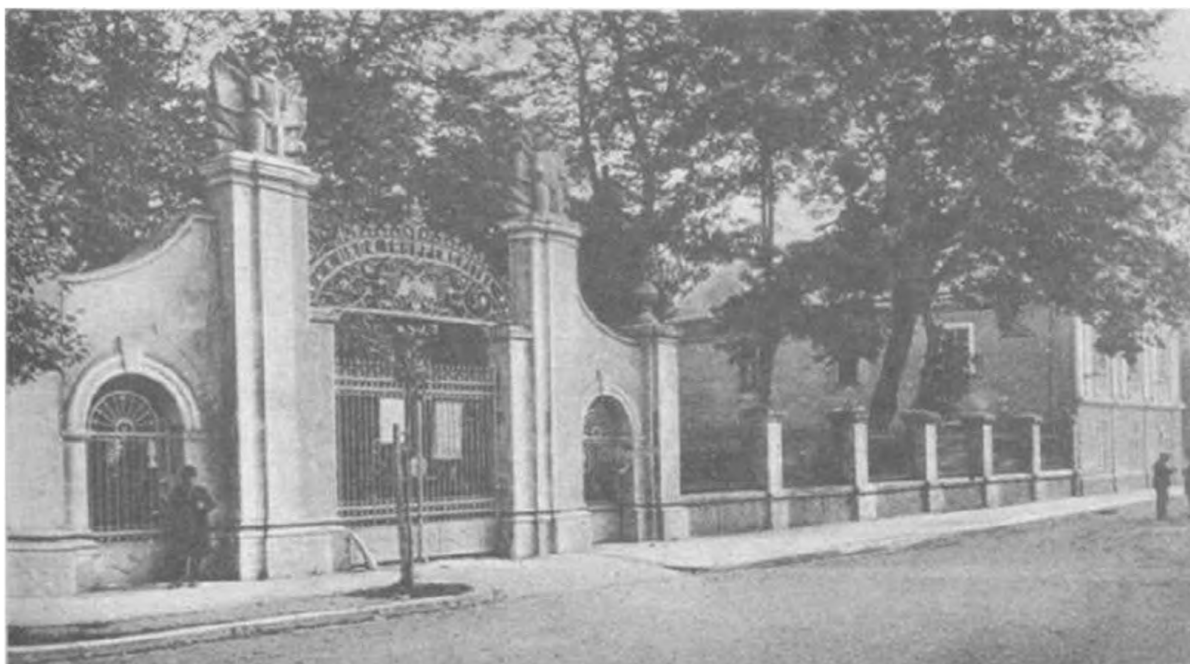
Нині багато пересудів викликає доля колишнього палацу Потоцьких, який після продажу Протом Потоцьким австрійській державі 200 років був військовим шпиталем. Як відомо, при скороченні

Палац (вглибині)

українського війська його продало Міністерство оборони України в приватні руки. Після тривалих майнових спорів приватна компанія передала комплекс в обласну власність. Вирішується питання про ремонт і реставрацію будівель. Передбачається, що в колишньому палаці розміститься музейний комплекс.

За свою кількасотрічну історію палац бачив у своїх стінах чимало видатних людей. У ньому проживав і помер 1691 року чоловік, який вважається засновником міста - А. Потоцький. 1686-го тут гостював кілька днів польський король Ян Собеський перед походом на Молдавію. Частим гостем Ю. Потоцького на початку XVIII ст. тут був трансильванський князь Ф. Ракочі. 1782 року власниця міста К. Косаковська приймала вже австрійського цісаря Йосифа II. Під час триденного перебування цісар захоплювався багатством і смаком палацових приміщень, але на ночівлю не залишився. Біля Тисменицької брами, пишуть «Спогади анекдотичні», він натрапив на єврейський заїжджий двір і обрав його собі для ночівлі. Від'їжджаючи, дав господареві 200 злотих на ремонт і покриття дому, а К. Косаковська подарувала деревину для будівництва нового. Невдовзі на тому місці нібито постав новий будинок, на якому вдячний власник помістив напис про перебування цісаря. Вже через 100 років про цю історію розповідали як про малоймовірну і не могли показати місце, де стояв той будинок.

Брама палацу

ДРУЖИНА ГЕТЬМАНА В СТАНИСЛАВОВІ

По смерті І. Мазепи 1710 року П. Орлик був обраний гетьманом України у вигнанні. Він автор першого проекту української конституції. До кінця життя не припиняв боротьби за незалежність України. У березні 1722 року проїздом з Кракова в турецькі володіння побував у селі Угринові, де мав розмову з ректором єзуїтського колеґіуму Заленським, який був посередником у листуванні гетьмана з сім'єю. До самого Станиславова не завітав, побоюючись засідки московської агентури.

ІІІ'їипОрлик

Григорій Орлик

Анна Орлик, дружина П. Орлика від 1698 року, донька полтавського полковника П. Герцика, після полтавської поразки разом з чоловіком поділяла тягар емігрантського життя. Мала трьох синів і чотирьох доньок, трьох із них народила в еміґрації. Від 1732 року проживала з неодруженими доньками в Станиславові під опікою Ю. Потоцького, союзника І. Мазепи і П. Орлика. У 1751 -му з нею ще жили доньки Варвара і Маріанна. Була з'єднувальною ланкою між чоловіком, який жив у турецьких володіннях, і європейськими союзниками. Тут у червні 1739-го її відвідав син Григорій (1702-1759) - політик, дипломат, захисник інтересів України в Європі і майбутній генерал Франції. Останні листи гетьманової до сина датовані 1756 роком. Документи не вказують, де саме в Станиславові вона проживала. Зважаючи на її статус і союзницькі стосунки чоловіка з Ю. Потоцьким, майже без сумніву - в палаці Потоцьких. Ймовірно місце поховання - давній знесений цвинтар біля парафіяльного костьолу.

ЯК ПОТОЦЬКИЙ ДОПОМАГАВ БУДУВАТИ ВІРМЕНСЬКУ ЦЕРКВУ

В польських джерелах можна чимало прочитати про те, як старанно допомагали коштами власники міста Потоцькі в будові храмів і монастирів. Велика частка правди в цьому є. Але ознайомимося з оригінальним способом допомоги Юзефа Потоцького в будові вірменської церкви (тепер Святопокровський собор УАПЦ по вул. Вірменській).

Вірменська громада розпочала будівництво в травні 1743 року. Протягом наступних шести років вона звела тільки мури. Щоб дати вірменам можливість закінчити церкву, їм на допомогу поспішив Юзеф Потоцький. Він наклав на тутешніх євреїв новий податок спеціальним записом від 24 травня, зобов'язуючи єврейський кагал щороку видавати вірменському настоятелю 1000 злотих (половину 1 березня, другу половину - 1 вересня), поки не буде збудована церква. А закінчена вона будовою 1762 року. Отже, єврейська громада доплачувала не менше 13-ти років, витративши 13 000 злотих.

Дії Ю. Потоцького нині назвали б використанням адміністративного ресурсу. А якщо простіше, то він проявив чудове вміння загрибати жар чужими руками.

Вірменська церква

ГЕРОЇ СЕНКЕВИЧА І СТАНИСЛАВІВ

Парафіяльний костьол

Відомий польський письменник Г. Сенкевич у своєму романі «Пан Володийовський» пише, що цей славний лицар після героїчної загибелі в Кам'янці-Подільському був похований у Станиславівському парафіяльному костьолі, а на похороні був присутній полководець і майбутній король Ян Собеський.

Це лише художній вимисел, який не відповідає дійсності, тим більше, що у 1672 році будівництво згаданого костьолу щойно розпочиналося.

Що стосується Яна Собеського, то він пізніше двічі таки побував у Станиславові — у 1673 та 1686 рр.

ПОХОРОН ЧИ ВЕСІЛЛЯ?

Обжерливість шляхти широковідома. Зайвий приклад цього - похорон власника міста Ю. Потоцького у 1751 р., на який з усіх кінців Речі Посполитої шляхта посунула, як сарана. Тільки духовництва тут було 10 єпископів, 60 каноніків, 1705 (!) священників.

На один обід витрачали 20 бочок угорського вина, 11 бочок бургундського, шампанського та рейнського. Через те, що замкових приміщень не вистачало, столи стояли і в розташованому поблизу монастирі тринітарів.

Похорон тривав чотири дні. Але «найщиріші» гості затримались у господарів майже натри місяці.

ІЗ СОПІЛКОЮ НА СТРАТУ

В 1754 р. до рук переслідувачів потрапив славний опришок, наступник Олекси Довбуша Василь Баюрак. Вирок станиславівського трибуналу був жорстокий - четвертування, яке мало відбутись перед ратушею. Коли засудженого на смерть запитали про останнє бажання, він попросив не їжі і не вина - попросив улюблену гуцульську сопілку. І на місце страти йшов, виграваючи рідні карпатські мелодії, проявляючи цим зневагу до смерті.

Спогад про це залишив очевидець - учень місцевого колегіуму Ф. Карпінський, уродженець села Голоскова під Коломиєю, майбутній польський поет.

НІ КРОКУ БЕЗ МЕТРОЛОГІЇ

Як і кожне місто з магдебурзьким правом, Станиславів XVIII сторіччя мав добре обладнаний ринок. Для торгівлі м'ясом, наприклад, були побудовані ятки, якими користувалися за невелику мзду. Не менше разу на тиждень представники магістрату перевіряли дотримання встановлених правил перекупками і шинкарями, всі ваги підлягали перевірці в ратуші. Без спеціального клейма користуватися ними не дозволялося. В неділю і святкові дні заборонялося відкривати шинки раніше дев'ятої години.

ТОРГУВАЛИ З КОРОЛЯМИ

Протягом тривалого часу населення міста складалося з чотирьох національностей: українців, поляків, євреїв та вірмен. Останніх запросили до Станиславова з Молдавії і Кам'янця-Подільського для організації ремесел і торгівлі. Хоч кількість вірмен тут ніколи не перевищувала 500 осіб, вони становили вельми впливову й авторитетну громаду. Вірменські ремісники займалися переважно вичинкою шкір та хутра, вірменські купці — відгодівлею та продажем волів і коней навіть королям.

СТАНИСЛАВІВ, ЩО ПІД ТИСМЕНИЦЕЮ

Тисмениця, перша згадка про яку міститься в літописі під 1143 роком, на п'ять століть старша від Станиславова. Природно, що в

перші роки існування нинішнього обласного центру вона була і більшою за населенням, і відомішою. В перші роки австрійського панування, наприклад, 1785 року, Станиславів мав 4500 мешканців, 590 будинків, тобто був не набагато більший від будь-якого з нинішніх приміських сіл. Тому на листах, адресованих у XVIII ст. до міста, тоді ще писали: «Станиславів, що під Тисменицею».

Впроваджуючи 1774 року свій адміністративний поділ у захопленій Галичині, австрійці попервах навіть створили Тисменицький округ і включили до нього Станиславів. Проте вже через вісім років зорієнтувалися в перспективах і можливостях розвитку міста, тому об'єднали Тисменицький і Коломийський округи, створивши з них один - Станиславівський з центром у Станиславові. Це дало додатковий поштовх розвитку міста.

Не забуваймо також, що Станиславів другої половини XVIII ст., ще навіть не центр округу, - це магнатське гніздо. Тому тут уже є палац, ратуша, колегіум, броварня, а основне - 7 християнських храмів (з них 4 кам'яні), два мурованих монастирі, кам'яна синагога. Більша частина названих споруд - це пам'ятки, якими досі гордиться місто. Інші пункти з таким самим населенням подібного набору об'єктів не мають.

ЦВИНТАР СТАВ МЕМОРІАЛЬНИМ СКВЕРОМ?

Від початків міста померлих за традицією хоронили біля костьолів і церков. Євреям відвели місце для поховань далеко за містом біля Тисменицької дороги (позаду нинішнього кінотеатру «Космос»). З приходом австрійців поховання довкола церков і костьолів були заборонені, й утворені цвинтарі поза містом. Такий християнський цвинтар був створений на краю Тисменицького передмістя (позаду нинішнього готелю «Надія») у 1782 році. Це кладовище було одним із найдавніших в Україні, в будь-якому разі старшим від відомих Личаківського у Львові (засноване 1786 року) та Байкового (засноване 1834 року).

За 200 років існування цвинтар прийняв на вічний упокій тисячі мешканців міста. Мистецькі надгробки і скульптури, виконані відомими майстрами (Т. Дикас, Ю. Марковський, Я. Бембнович, М. Антоняк), перетворили цвинтар на музей під відкритим небом. На Зелені свята сюди пролягали маніфестаційні походи українців до могил січових стрільців і рідних, у національному одязі, з оригінальними вінками. Це, звичайно, не подобалося тодішнім господарям міста. Багатолюдно тут бувало і на Задушні дні, 1 листопада.

Такими були надгробки

1980-85 років цвинтар знесли як нібито такий, що заважає розвиткові міста. При цьому комуністична влада обіцяла, що цвинтар буде реконструйований у меморіальний сквер, а поховання, які мають історико-архітектурну цінність, будуть збережені. Обіцяв пан кожух...

Найбільше совітам муляли очі могили вояків УСС-УГА 1918-19 років та польських повстанців проти царату 1831, 1863 років. Вони і були знесені в першу чергу. З 26-ти попередньо погоджених могил культурних і громадських діячів краєзнавцям удалося відстояти лише 10.

Повторну реконструкцію вже скверу провели у 2002-03 роках на замовлення міськвиконкому за планами проектного бюро «Фідій і К» Впорядковані могили 147-ми стрільців і вояків УГА, встановлені пам'ятні знаки воякам УПА, дивізії «Галичина», жертвам комуністичних репресій. Поляки встановили пам'ятний знак похованим тут землякам. Головним об'єктом є каплиця, всередині якої на Гранітних плитах викарбувані відомі імена людей, похованих на кладовищі (близько 400).

ВОЙЦЕХ, СТОРОЖ-ВОКАЛІСТ

На початку XIX ст. місто ще не мало вуличного освітлення. Тоді (1801) тут було 5400 жителів і 690 будинків. Щоб хоч якоюсь мірою убезпечити мешканців від злодіїв і пожеж, магістрат утримував нічного сторожа. Майже 30 років ці функції ретельно виконував такий собі Войцех, мазур за походженням. Мав голос гучний і приємний, був веселої вдачі. Обходячи місто пізнього вечора, наспівував власну застережливу пісеньку. Співав він по-польськи, а у вільному українському перекладі вона звучить так:

Гей, панове-господарі,
Вже десята на дзигарі.
Бійтеся вогню й злодія,
Майте в Бога всю надію,
Челяді недовіряйте,
Самі вогню доглядайте,
Бо той вогонь-Матіяшко
Зліта в небо, яко пташка.
Обережно з вогнем!

Думаємо, що нинішня пожежна служба залюбки взяла б до штату такого протипожежного пропагандиста.

«КРАТТЕРІВКА»

Станіслав довго страждав від відсутності зелених насаджень публічного користування. Ситуація була дивовижна: місто потопало в зелені приватних палісадників, а скверу громадського призначення не було жодного.

В 1825 р. в часи урядування окружного старости Ф. Краттера, нарешті закупили ґрунт у братів Агопсовичів, розпланували площу, насадили дерева. Сквер, урочисто відкритий у 1827 р., у місцевого населення здобув назву «Краттерівка». Тут було улюблене місце відпочинку містян, щонеділі грав військовий оркестр.

Наприкінці століття, після закладення міського парку за містом, «Краттерівка» стала звичайною міською площею. За Австрії вона мала ім'я принцеси Гізели, за Польщі - ім'я генерала Галлера.

Колишня «Краттерівка» - це частина теперішнього Вічного майдану, між поштамтом і міжміським переговорним пунктом. Влітку тут виграє своїми струменями каскад фонтанів. І - як і півтора століття тому - тут загальноміське місце побачень.

ПОЕТ-ПОВСТАНЕЦЬ

У меморіальному сквері поруч з пам'ятником Д. Січинському стоїть пірамідальний надгробок з кам'яних брил. Тут похований Маврикій Гославський (1802-1834) - польський поет «української школи», людина героїчної і трагічної долі. В своїх творах «Поділля», «Пророк України», «Дума про Нечая» він оспівав героїчне минуле України, її чудову природу.

М. Гославський був активним учасником повстання 1831 р. проти російського царату. Від переслідування емігрував до Франції, а

Надгробок М. Гославського

звідти прибув до Галичини. Австрійські власті підступно ув'язнили його в станиславівській тюрмі. Тут він і помер, захворівши на тиф, у віці 32-х років.

Власті хотіли поховати повстанця, як карного злочинця - в тюремному одязі і грубо збитій домовині. Друзям удалось нишком переодягти померлого в мундир повстанця. Коли перед похороном на цвинтарі домовину відкрили і присутні побачили поета в формі польського улана, - це справило надзвичайне враження. Похорон викликав розгубленість властей, став подією загальноміського значення.

1875 р. на могилі М. Гославського встановлено пам'ятник за проектом львівського професора Л. Марконі, виготовлений станиславівським майстром Я. Бембновичем.

ПОГЛЯД СТОРОННЬОГО

Цікаво прочитати, що казали про наше місто 180 років тому. Ось, наприклад, виданий 1835 р. у Кракові «Щоденник наук і мистецтв» пише: «Окружне місто Станиславів над Бистрицею має гімназію, суд шляхетський, уряд кримінальний і книгарню, належить до найпривабливіших і найприємніших міст у Галичині, налічує 8800 мешканців, веде жваву торгівлю».

А учасник «Руської трійці» Я. Головацький залишив такі подорожні враження в 1839 р.: «Станиславів розташований на сухій рівнині між двома Бистрицями й Вороною; гарно збудований і веде жваву торгівлю. Купці мають безпосередні зв'язки з Віднем, Брно та іншими містами. Місто зв'язане з Молдавією, що має великий вплив на розквіт цього найпомітнішого після Львова, хоча й наймолодшого міста в Галичині. Є тут гімназія, нормальні та жіночі школи, книгарня І. Миліковського, друкарня, суд, форум нобіліум (шляхетський суд - М. Г.), повітовий уряд, магістрат і т. д».

ПОХВАЛЬНЕ СЛОВО ЛАЗНІ

Згадки про міські громадські лазні в історичних документах зустрічаються від XVIII ст. Та лазню, що по вулиці Фердинанда (нині

лазня по вул. Низовій, 5), слід згадати окремо. Ось які урочисті слова знайшов для її характеристики міський хроніст у 1847 р.: «Також заслуговує на увагу парна купальня з ваннами, збудована 1845 р. по вул. Фердинанда, яка з великим коштом і вигодою... для громадськості за помірковану платню для відвідання відкрита». Не забув згадати про «потову лазню, відкриту приватним підприємцем по вул. Фердинанда у 1845 р.» і Садок Баронч у своїй монографії про Станиславів, виданій 1859 р.

Одноповерховий будинок лазні з портиком являє собою певний інтерес в архітектурному плані і цілком може бути віднесений до числа пам'яток історії та архітектури. Тим більше, що тут, у залі очікування, в 1892 р. І. Франко та М. Павлик проводили віче станиславівських радикалів.

У 1930-х роках згадана лазня піднесено іменувалась «Турецькою». На відміну від «Римської», яка стояла на місці нинішнього приміщення облспоживспілки по вул. Грушевського і донині не збереглася.

За нашими даними, лазня на Низовій - найдавніша середдіючих в Україні.

«Римська лазня» (праворуч)

КОНЦЕРТИ З РИЗИКОМ для ЖИТТЯ

Дослідники описували виступ станиславівських гімназистів проти влади у 1848 році, але ніхто з них не зупинявся на характері виступу. Виявляється, гімназисти вирішили влаштувати найненависнішому австрійському чиновникові А. Жулавському... «котячий» концерт.

Не всміхайтесь поблажливо при згадці про таку форму протесту! В той час «котячі» концерти були потужною політичною зброєю молоді, виявом громадської зневаги. Від них тікали такі всевладні особи, як канцлер Меттерніх — з Відня, начальник поліції Захер-Мазох — зі Львова.

Місцеві власті дізналися про наміри учнівської молоді і теж приготувалися по-своєму. Коли ввечері 27 квітня перед помешканням Жулавського (тепер вул. Шпитальна, 2) вишикувались юнаки з бубнами, сурмами, тріскачками, на них із засідки ринули солдати, торуючи собі дорогу багнетами. Тоді-то і впав на брук Тринітарської площі гімназист Ш. Гошовський, діставши в груди п'ять багнетних ударів...

Так був відкритий сумний рахунок жертв революції 1848 року в Станиславові.

Будинок, перед яким відбувся виступ гімназистів

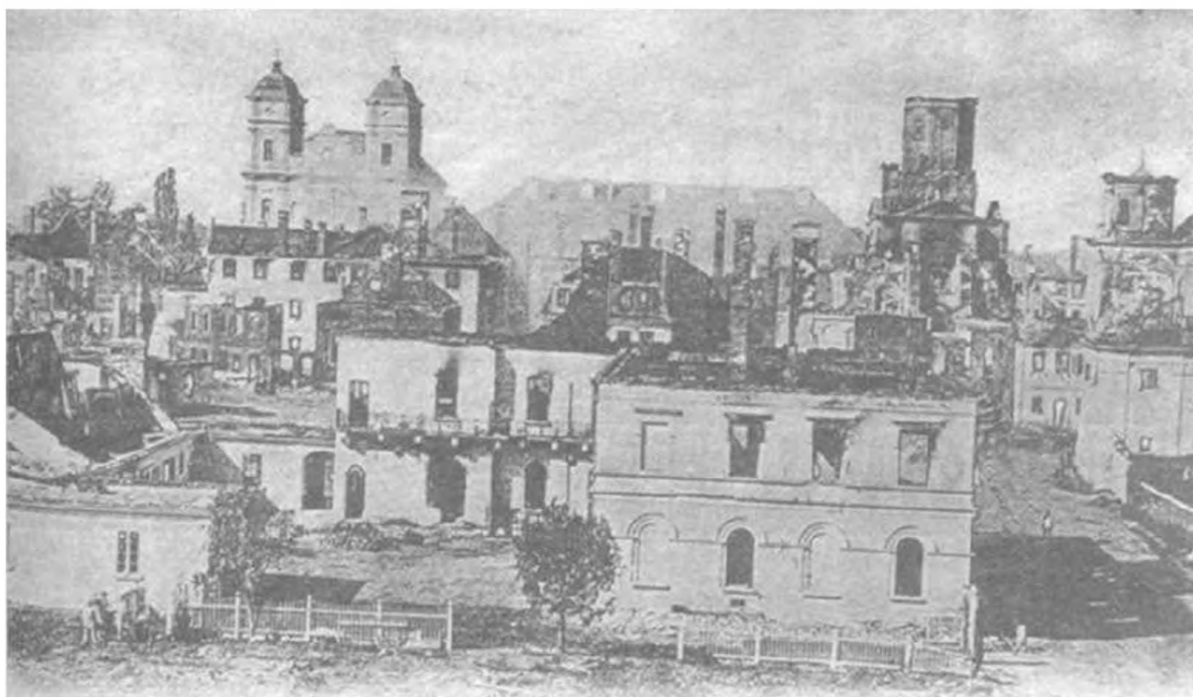
КОЛИ МІСТОВІ БУЛО 200 РОКІВ...

Ми не знаємо, як святкувало місто між Бистрицями свої перші ювілеї (1712, 1762, 1812 рр.). Швидше за все, що ніяк. Бо тяжкі це були роки, 1712-й - тривала виснажлива Північна війна, власники Станиславова втекли, місто по черзі захоплюють то росіяни, то шведи. 1762-й - розбрат серед польської магнатерії, назріває розпад Речі Посполитої. 1812-й - грізна наполеонівська навала на Росію. Австрія - її союзниця. Не до свят.

Нарешті 200-річчя своє у 1862 р. місто змогло відсвяткувати. Була влаштована урочиста ілюмінація. Всі поверхи ратуші сяяли вогнями і були прикрашені численними транспарантами. Поет М. Романовський (1834-1863), колишній вихованець місцевої гімназії, до цієї події написав панегіричний твір «Булава Станіслава Ревери Потоцького».

КАТАСТРОФІЧНА ПОЖЕЖА

Найкатастрофічніша пожежа в історії Станіслава сталася 28 вересня 1868 року. Вона виникла по теперішній вулиці Т. Шевченка на місці будинку № 26, де господарі у дворі смажили повидло. Віяв сильний східний вітер, який підхопив жаринки, і невдовзі пожежа охопила центр міста та Заболотське передмістя. Згоріли ратуша, пошта, суд, вірменський костюл і ще 260 будинків, тобто чверть міської забудови. Збитки були оцінені в мільйон золотих ринських.

Місто після пожежі 1868р.

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА БІБЛІОТЕКА НАРОДЖУВАЛАСЬ У ПАРИЖІ

Народження міської публічної бібліотеки має героїко-романтичне забарвлення. Після поразки антиросійських польських повстань 1831 та 1863 років, революції 1848 року в Парижі група колишніх повстанців і революціонерів опинилася в еміграції. Серед них були Вікентій Смагловський, Станіслав Яновський, Філіп Кулавський та Ігнат Медушовський - майбутні засновники бібліотеки. Ветерани вирішили між собою відкладати щодня по одному франкові з тієї не дуже великої пенсії, що виплачував їм уряд республіканської Франції, на придбання книжок. Так у Парижі почав формуватися фонд майбутньої станіславівської бібліотеки.

Чотири повстанці стали свідками Паризької комуни, переносили злигодні прусської облоги Парижа 1871 року. Двоє з них у той час померли з голоду. Через газети про оригінальний книгозбір стало відомо в Галичині. Посипались пропозиції. Найбільшу наполегливість виявив тодішній станіславівський бургомістр І. Камінський. Він запросив двох вимушених парижан до нашого міста. І. Медушовський передав свої права

Обласна бібліотека. Сучасний вигляд. Рисунок З. Сокшовського

В. Смагловському, а той в кінці 1872 року привозить із собою 14 скринь з 5000 книг і на перших порах зупиняється в домі Камінського.

В. Смагловський після оформлення дарчого акта був призначений бібліотекарем з річною платою 400 ринських. Він помер 1883 року. В міжвоєнній Польщі бібліотека мала його ім'я.

З приміщеннями бібліотеці не щастило, вона мандрувала винайнятими. Для неї призначався третій поверх нової ратуші, що завершувалася будовою, але завадило радянське вторгнення 1939 року. Тоді книжковий фонд становив 30 000 примірників.

Якщо обласну універсальну бібліотеку ім. І. Франка вважати спадкоємицею першої публічної, то в неї цього року є підстави відзначати 135-річчя.

ДОНЬКИ ШЕВЦЯ З ПОСАГОМ ЦІСАРІВНИ

Принцеса Гізела, донька цісаря Франца Йосифа, з нагоди своїх заручин з великим князем баварським Леопольдом у 1873 р. «ощасливила» убогих дівчат міста Станиславова. Вона заснувала грошовий фонд (у середньому 200 корон на рік) під назвою «посаг Гізели», який щоразу в річницю її заручин могли розігрувати бідні претендентки, затверджені магістратом. Гроші, проте, виділяв міський бюджет.

Розіграші тривали до 1914 р. За цей час понад 700 дівчат випробовували своє примарне щастя. А всігнулося воно лише 41 -й з них.

Правда, і тут були виняткові щасливиці. Швець Білоус, померши, залишив трьох дочок незабезпеченими. Старша, Марія, виграла «посаг» 1903 р., середульша, Олена - 1911 р., молодша, Ольга - останній, 1914 р.

ГОТЕЛЬ КАМІНСЬКОГО

На недавно оновленій частині вулиці Незалежності привертає увагу триповерховий будинок № 10-10а, де зараз «Ексімбанк» і обласний театр ляльок. Дім, що тут стояв раніше, мав понад столітню історію. Він споруджений з ініціативи тодішнього бургомистра

І. Камінського у 1874 р. як «зразковий готель». І хоч за прямим призначенням будинок використовували досить недовго, в історію забудови міста він увійшов саме як «готель Камінського».

Невдовзі після побудови кам'яницю придбав «Кредитний банк», який у 1901 р. продав її багатієві Ш. Сусману за 150 000 корон. У руках цієї родини будинок перебував до 1939 р.

Через брак громадських приміщень частину кам'яниці займали Станиславівське староство (1881 - 1901) та відома в Галичині «Крайова школа деревного промислу» (1891 - 1903). З 1909 р. тут містився перший у місті кінотеатр «Уранія».

У 1914-1921 рр. будинок зазнав значної реконструкції (арх. К. Штерн) і набув модернових рис.

У часи польського панування він був значним торговим осередком, до якого входили радіокрамниця «Артес», солідна годинникарська фірма К. Реґера та «Будинок машин» І. Івлієва, де можна було купити авта різних зарубіжних фірм.

Через неналежну експлуатацію будинок став аварійним і 1993 року був розібраний. Втрачена ще одна сторінка з кам'яного літопису міста.

Готель Камінського (ліворуч)

АДРЕСИ ДРУГОГО КОХАННЯ ІВАНА ФРАНКА

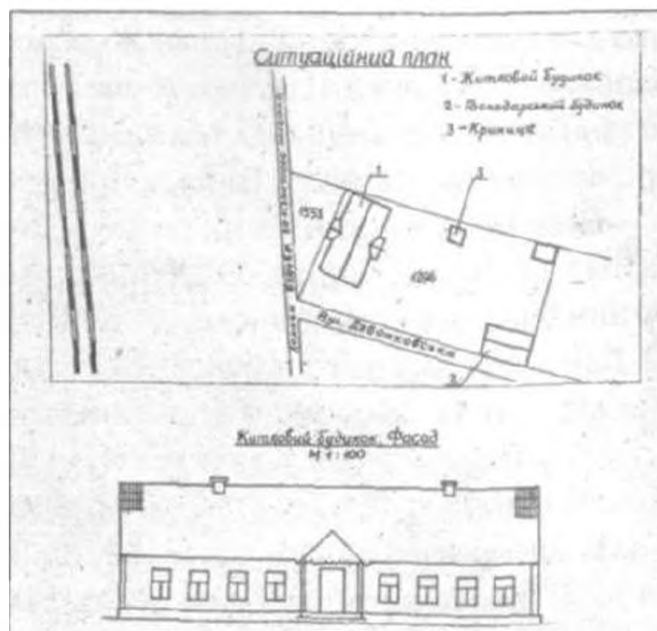
З автобіографічного вірша І. Франка «Тричі мені являлася любов» довідуємося, що він тричі гаряче кохав у житті. Перше кохання - О. Рошкевич. Друге - Ю. Дзвонковська, мешканка нашого міста. З нею Іван познайомився восени 1883 року, приїхавши до свого товариша по університету Владислава Дзвонковського, брата Юзефи. І. Франко закохався в дівчину, присвятив їй понад десяток поезій, називаючи «гордою княгинею». Небайдужою була і Юзя. Поєднати свої долі Іван і Юзефа не змогли. Причин є дві, і важко сказати, яка важливіша. Одна - та, що Юзя була польською шляхтянкою, друга - та, що вона була хвора на туберкульоз і не хотіла бути тягарем у житті письменника. Вона померла 1892 року, не досягши 30-ти років.

Донедавна було невідомо, де жила «гордая княгиня». І. Франко в листі М. Павлика подає таку адресу: «Станиславів, затисменицькою рампою, власний дім». Вираз «затисменицькою рампою» означав, що садиба Дзвонковських розташовувалась за залізничним переїздом («рампа» в нашому випадку - шлагбаум, моста тоді ще не було). Це означало, що жили Дзвонковські не в самому Станиславові, а в Княгинині-Колонії, на Майзлях. Подальший архівний пошук показав,

що до Першої світової війни існувала навіть вулиця Дзвонковських на їхніх приватних ґрунтах. Нині це вулиця Островського.

Садиба Дзвонковських була крайньою, біля залізничного полотна. У 1913-му останній представник фамілії Владислав продав садибу залізниці, що в цей час розширювалася. Родинне гніздо Дзвонковських перестало існувати. Тепер тут південний кут локомотиворемонтного заводу.

Садиба Дзвонковських

Реконструкція автора (1997)-
За описом арх. К. Захаріяевича (1912)

*Символічний надгробок
Ю.Дзвонковської*

Могили Ю. Дзвонковської відшукав 1965 року на старому міському цвинтарі нині покійний професор Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника В. Полек. При ліквідації цвинтаря в 1980-х роках могилу вберегти не вдалось. У серпні 2006 року в рамках святкування 150-ї річниці з дня народження І. Франка з ініціативи голови міста В. Анушкевичуса на місці поховання встановлена зменшена гранітна копія надгробної плити з написами українською і польською мовами

^ x | 1-1,0,11)

«ВПИВАЄТЬСЯ ЇЇ КРАСОЮ ЗІР...»

У вірші «Тричі мені являлася любов» І. Франко присвячує поетичні рядки жінкам, яких він у житті кохав. Дві перші - це Ольга Рошкевич та Юзефа Дзвонковська. Значна частина твору, написаного в драматичному ключі, присвячена третій - Целіні Журовській (у заміжжі - Зигмунтовська). Взаємини І. Франка з Целіною були складні, неоднозначні й тривали до останніх днів письменника. Ми на них тут зупинятись не будемо. Радимо прочитати повість-есе Р. Горака «Тричі мені являлася любов».

Ведемо мову про цих трьох жінок, тому що наше місто в житті кожної займало певне місце. О. Рошкевич неодноразово тут бувала, брала участь в установчому з'їзді Товариства руських жінок 1884 р. Ю. Дзвонковська взагалі була жителькою Станиславова. Недавно стало відомо, що і Ц. Журовська, вийшовши заміж за судового чиновника З. Зигмунтовського, кілька років прожила в Станиславові. Після смерті чоловіка вона в 1900 р. виїхала до Дрогобича, а потім до Львова.

В матеріалах обласного архіву вдалося відшукати станиславівські адреси Зигмунтовських. При житті Зигмунтовського сім'я мешкала по вулиці Липовій, 72 (тепер вул. Шевченка), а після смерті чоловіка вдова з дітьми деякий час проживала в оселі будівничого Я. Бурки на Лисецькому передмісті, 77 (тепер вул. Мазепи, 133).

ВІРНІСТЬ КЛЯТВІ ГІППОКРАТА

За свою історію Станиславів зазнав чимало епідемій і пошестей. Хвороба, яка насунулася на місто в 1709 і 1711 роках, названа в документах «мором повітрям». У 1730 р. тут зафіксована чума. Вона повторилась і 1770 року, забравши життя 1332-х мешканців Станиславова (майже третина населення). Ті, хто залишився живий, покидали домівки і рятувалися втечею до навколишніх сіл.

У XIX столітті справжнім лихом для міста були холера і тиф, які відвідували його мало не щороку. Нечисленні лікарі докладали надлюдських зусиль, щоб урятувати співгромадян. А нерідко й самі ставали жертвами підступних хвороб.

Так, у 1888 р., рятуючи хворих і заразившись тифом, помер головний лікар місцевого шпиталю поляк З. Мрочковський. Пам'ятник на могилі самовідданого лікаря у вигляді Готичної каплиці в меморіальному сквері, що біля обласного театру, охороняється як пам'ятка історії. Наступник З. Мрочковського на посаді головного лікаря українець Г. Конкольняк повторив подвиг попередника. Подаючи допомогу хворим на плямистий тиф, він помер на посту в 1902 р.

АРХІТЕКТОР-ІНКОГНІТО

Перед будовою міського театру був оголошений конкурс на найкращий проект. Таким був визнаний проект якогось Мілковського, який не назвав свого місця перебування. Так і було записано в

Театр

закладній записці, яка вкладена в бляшанку і замурована в фундаменту зоні вестибюля. При урочистому відкритті театру архітектор відкрив своє інкогніто. Ним виявився інженер місцевої залізниці Юзеф Лапіцький. Відкрився і не програв: як презент від громадськості міста йому тут же був вручений золотий перстень. Це сталося 1891 року. А будинок колишнього театру і зараз, майже через 116 років, служить містові як приміщення обласної філармонії.

МІСЦЕ ЗБОРІВ - ЛАЗНЯ

В червні 1892 р. І. Франко та М. Павлик запланували віче станиславівських радикалів у тутешньому залі Седельмаєра в районі теперішньої вулиці Новгородської і навмисно для цього приїхали зі Львова. Однак державний комісар заборонив проводити віче, посилаючись на непристосованість приміщення. Тоді організатори зборів знайшли «пристосоване приміщення»: вони провели збори в залі очікування в лазні (тепер вул. Низова, 5), яка належала людині прогресивних поглядів, викладачеві вчительської семінарії І. Яхну. За таке «самоуправство» І. Франка та М. Павлика притягнули до адміністративної відповідальності.

Так скромний заклад побутового обслуговування увійшов в історію громадського руху в нашому місті.

ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА І ФРАНКА

На засіданні ради міста у 1895 р. депутати-українці пропонували назвати безіменну на той час вулицю (теперішня вулиця 100-річчя Червоного Хреста) ім'ям Т. Шевченка. Проти виступила значна частина депутатів-поляків, твердячи, що Шевченко в окремих творах нібито заявив себе як ворог Польщі. Думки розійшлися, і до вирішення справи

Вулиця Шевченка (тепер Лермонтова)

так і не дійшло. Проте кількома роками пізніше підтиском української громадськості ім'ям Шевченка назвали теперішню вулицю Лермонтова.

В часи польського панування ім'я Шевченка носила сучасна вулиця Княгинин. Існувала і вулиця І. Франка (теперішня Промислова).

Чи треба нагадувати, що зараз імена Шевченка і Франка носять вулиці, які належать до найкрасивіших у місті?

ПЕРШИЙ СТРАЙК

Серпень 1895 р. Це дата першого страйку в історії Станиславова. Він спалахнув на будовах міста й охопив до 800 робітників.

Головні вимоги будівельників - підвищення заробітної платні і скорочення робочого дня. В той час робітники ще боролися за 10-годинний робочий день і за денну платню в 1,5 золотого ринського для кваліфікованого робітника. Усмішку може викликати ще одна вимога страйкарів: заробітну платню видавати в суботу на місці роботи, а не в неділю в шинку. Видно, чимало трудових крейцерів висмоктували шинкарі з каменярів та мулярів. 13 серпня страйк закінчився перемогою робітників. Того ж дня вулиці міста заповнили радісні демонстранти з гаслами: «Перемога робітників Станиславова». «Хай живе 10-годинний робочий день!». «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Перша проба сил виявилася вдалою.

НЕЗДІЙСНЕНИЙ ПРОЕКТ

Мешканцям сучасного Івано-Франківська, мабуть, буде дивно почути, що, починаючи від 1896 року, Станиславів усерйоз планував запровадити в себе трамвайний рух. Проектні роботи бралась виконати відома німецька електротехнічна фірма «Сіменс і Гальске». До речі, першу трамвайну лінію в 1879 році на Берлінській міжнародній виставці пустив саме Сіменс. У 1908 році були затверджені маршрути. Наводимо їх, подаючи сучасні

назви і об'єкти: вокзал - Вовчинецька - М. Грушевського - Незалежності. Далі розгалуження до залізничного віадуку і до торгового центру «Мальва».

Звідси знову розгалуження - по Галицькій до скверу Воїнів-афганців, а також Мазепи - Січових стрільців - Чорновола - парк. Вибух Першої світової війни перекреслив ці проекти. А після війни до ідеї про трамвай уже не поверталися.

У МАРМУРІ Й БРОНЗІ

Видатний польський поет А. Міцкевич (1798-1855) в нашому місті ніколи не бував. Але напередодні 100-річчя від дня його народження громадськість вирішила, що пам'ятник поета мусить прикрасити площу, яка носить його ім'я. Був оголошений збір пожертвуваль, набрали суму в 3000 золотих ринських.

У конкурсі проектів переміг краківський скульптор Тадеуш Блотницький. Він зобразив поета з книжкою в руках у хвилину натхнення. Фігуру було виконано з італійського каррарського

мармуру. Висота її дорівнювала 2,31 метра, а вага - коло 8-ми тонн.

Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 20 листопада 1898 р. Площа, прилегла до пам'ятника, пізніше стала місцем масових зборів і маніфестацій, зокрема у 1905 р.

Під час військових дій у 1918-19 рр. мармурову фігуру поета було пошкоджено. Тому в 1930 р. пам'ятник перевели в бронзу, а також перемістили на декілька метрів ближче до театраль-ного будинку (нині філармонія). Таким ми його й бачимо.

Пам'ятник А. Міцкевичеві - найкращий скульптурний пам'ятник міста.

*Пам'ятник А. Міцкевичу
після переведення в бронзу*

СТАРЦІ СЛАВЛЯТЬ ЦІСАРЯ

Жоден монарх світу не правив так довго, як цісар Франц Йосиф I. Він посідав австро-угорський трон 68 років - з 1848 по 1916 рр.

Напередодні святкування 50-річчя перебування цісаря при владі магістратські мужі в Станиславові вирішили відзначити цей ювілей спорудженням капітального... «Будинку старців та калік». Благо, що ні старців, ні капіктоді на Прикарпатті не бракувало.

Міський будівничий К. Захаріясеви́ч розробив проект, і робота закипіла. За два роки в кінці Галицької вулиці виріс комплекс, який являв собою симетричну композицію з двох житлових корпусів та лазарету. Врочисте відкриття відбулося 1900 р., коли «найясніший цісар» святкував своє 70-річчя.

«Будинок старців та калік» був розрахований на 72-х чоловік. Навіть віросповідання враховувалося: один корпус призначався для християн, другий - для іудеїв...

Підчас Першої світової війни один з корпусів був зруйнований. Тепер в уцілому Івано-Франківська музична школа № 3 (вул. Галицька, 101).

Будинок старців та калік. Сучасний знімок

СТАНИСЛАВІВСЬКІ РЕКОРДИ

Якщо вірити офіційним статистичним даним, то Станиславів на початку цього століття був найздоровішим містом Галичини. Наприклад, у 1901 р. смертність тут дорівнювала 16,4 на тисячу мешканців. У той же час у Львові - 25,9, Дрогобичі - 25, у Коломиї - 23,6, Тернополі - 22,2.

Було наше місто рекордсменом і в платні за квартири, але, на жаль, з якнайгіршого боку. За сяку-таку 2-кімнатну квартиру треба було платити 800 корон на рік. Це найбільше в Галичині і навіть більше, ніж у Відні, Лондоні чи Парижі!

Дорожнеча на продукти у Станиславові також була запаморочливою. Скажімо, кілограм телятини коштував 1,12 корони, живої риби - 2,40 корони, хліба - 0,22 корони, картоплі - 0,07 корони. Знавці стверджували, що на початку століття Станиславів був найдорожчим містом Галичини.

Зарплатня робітника в цей час коливалася біля 100 корон (50 ринських) на місяць. Приймавши, що середня зарплата нині 1000 гривень, можемо провести пропорційний перерахунок. Побачимо, що тодішні «запаморочливі» ціни нижчі від теперішніх. Хто відмовився б від телятини за 11, 2 грн. за кілограм?

Так адресували на початку XX ст.

ДВОХ ЛИСТОНОШ ЗАМАЛО

Поштова служба в Станиславові створена 1830 р. Спочатку пошта розташовувалась по нинішній вулиці Незалежності, 10. Під час пожежі 1868 р. пошта згоріла і після цього півстоліття тулилася по різних приватних будинках. У цей час лист зі Львова нерідко йшов до адресата тиждень. На зламі століть пошта займала частину кам'яниці по теперішній вулиці Бачинського, 4 і мала ще 2 філії (Дністровська, 2 та на вокзалі).

Невдоволений магістрат у 1904 р. звернувся до властей з ось такими «поштовими постулатами:

1. Теперішнє приміщення не відповідає вимогам, а тому уряд мусить збудувати новий будинок.
2. Слід відкрити дві нових філії пошти...
3. Двох листонош при довжині вулиць 28 км вже замало.
4. Розношувачів телеграм слід забезпечити велосипедами...».

До деяких «постулатів» власті прислухалися. В 1909 р. збудовано гарний будинок спеціально для пошти (тепер Січових стрільців, 15). Тут вона містилася до 1938 р., поки не спорудили нове приміщення, що служить і досі.

Поштамту 1909-1938 рр.

ЧИ ВЕЛИКА ПЛОЩА РИНОК?

Скільки людей може стоячи розміститися на площі Ринок? Таким жартівливим запитанням задалася міська газета «Кур'єр станіславовскі» 15.01.1905 р. і зробила розрахунок. Площа має 9667 кв. м, ратуша займає 1033 кв. м, отже лишається 8.634 кв. м. Рахуючи по 1 кв. м на чотири особи, виводимо, що Ринок може зручно розмістити 34 536 осіб, тобто все населення міста, яке того року налічувало 33 077 чоловік.

Незважаючи на те, що зараз Ринок має більшу площу (менше місця займає перебудована ратуша, знесені будинки в північній частині), 230 000 мешканців сучасного Івано-Франківська тут не розмістилися б аж ніяк.

ШЛЯХ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

На початку нашого століття в Галичині різко загострилося питання освіти українською мовою. Громадськість Львова домогалася створення українського університету, Станіславів - гімназії. На шляху створення цієї гімназії було чимало різних перешкод.

Ще 1899 р. група з 30-х батьків звернулася до намісництва з вимогою утворити в існуючій гімназії українські класи. Згідно із шкільним статутом для цього достатньо заяви 25-х батьків. Але шкільна комісія Галицького сейму, де переважали польські шовіністи, заяву відхилила, посилаючись на відсутність українських педагогічних кадрів.

Українська гімназія

Після цього депутації у справі гімназії побували на авдієнції у цісаря і прем'єр-міністра Австро-Угорщини під час його перебування у Станиславові. Депутат А. Вахнянин присвятив цій проблемі виступ у віденському парламенті.

Нарешті опір противників був зламаний. У 1905 р. гімназію відкрили. Спочатку вона займала кілька кімнат в будинку по вул. Січових стрільців, 26. Через три роки гімназія перейшла в орендований будинок на вул. Шевченка, 44, який пізніше придбала усвою власність.

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ПЕРЕЇЗД І СЕЙМ

Залізничний переїзд на Вовчинецькій дорозі, що вела до Княгинина-Гірки, створював багато незручностей для транспорту, призводив до аварій і жертв. Власті Станиславова настирливо домагалися, щоб держава побудувала транспортну розв'язку. Питання досягло такої гостроти, що навіть обговорювалось у Галицькому сеймі у Львові.

Нарешті в 1906 р. був споруджений тунель, через який, прямуючи вулицею Вовчинецькою, ми проїжджаємо і досі.

РАТУШНИЙ ГОДИННИК - ЦЕ ТОЧНІСТЬ!

На початку грудня 1907 року міська преса забила тривогу. Годинник на ратуші, виявляється, відставав на 5—7 хвилин! Магістратський дзигармістр, котрий не пильнував належно обов'язків, дістав відповідну прочуханку. Адже багато людей, орієнтуючись на ратушний годинник, запізнювались на поїзди!

Тепер на руці у кожного з нас хронометр. Але на ратуші годинник залишився. 2000 року він черговий раз був замінений. І робили його майстри з Львівської політехніки. Але на нього діють і волога, і блискавки. Буває, що кожний циферблат показує свій час. Проблема залишилася.

Стара ратуша з годинником

ГАЗОВИЙ ЛІХТАР ПРОТИ ЕЛЕКТРИЧНОГО

Предметом гордості Станиславова було те, що від 1909 року він став першим і єдиним містом в Галичині, яке мало лише газове освітлення вулиць. Навіть у Львові і Кракові на той час ще багато вулиць освітлювали застарілим способом — гасом. Середмістя Станиславова одержало газове освітлення значно раніше, у 1876 році. Перший газозавод був збудований коло 1874 р. на місці, де зараз торговий центр «Арсенал» по вулиці Дністровській. Тому ця вулиця довго називалася Газовою. В 1902 р. був збудований значно потужніший газозавод, що працює і зараз по теперішній вулиці С. Ленкавського.

Підкреслимо, що в цей час на передові позиції вже виходила електрика. Вокзал (від 1897 р.) і окремі кам'яниці вже мали електричне освітлення.

ПРИВАТНІ ЖІНОЧІ «ІНСТИТУТИ»

Через гострий брак жіночих шкіл у Станиславові минулого століття різні культурно-просвітні товариства і навіть окремі особи створювали приватні школи. Такою була, наприклад, школа, що гучно звалася Інститутом імені Ленартовича, заснована у 1893 р. і перетворена на жіночу учительську семінарію в 1905 р. Таким був і жіночий пансіон

Школа василіянок

М. Домбровської, що існував у 1869-1912 рр. Від 1899 р. - функціонувала українська жіноча школа - Інститут василіянок, яка перебувала під орудою черниць цього ордену.

1989 р. цю школу перевели в розряд учительських семінарій. На той же час припадає спорудження будинку для закладу василіянок. В останні роки польського панування тут було 35 черниць, які керували школою і були вчительками. У 1930-х рр. директором семінарії був М. Лепкий (брат Б. Лепкого), викладав композитор Я. Барнич.

В колишній школі василіянок довго були розташовані сільгосптехнікум та обласна бібліотека (вул. Василіянок, 17). Це помітна архітектурна пам'ятка. Проекти належить львівському архітекторові О. Лушпинському (1878-1944) - одному із зачинателів українського стилю в модернізмі. Протягом 1993-1995 рр. споруда частками повернена василіянкам. Вшановуючи їхні заслуги, прилегла вулиця названа ім'ям Василіянок.

ДЕ ПОМЕР ДЕНИС СІЧИНСЬКИЙ?

Діяльність відомого українського композитора Д. Січинського (1865—1909) тісно пов'язана з нашим містом. Тут він заснував і керував хором «Боян», організував 22 випуски музичного видання «Станіславівського бояна», написав чимало своїх творів, відкрив славу музичну школу.

В Станіславові він і помер. А ось за якою адресою - донедавна на це запитання точної відповіді не було. Львівська газета «Діло» в некролозі писала, що композитор помер «в непривітному єврейському готелі». Існує свідчення сучасників, що останні дні Д. Січинський провів у готелі по вулиці Мейзелеса (тепер Лесі Українки).

Авторові цих рядків удалося встановити, що по цій вулиці був один готель, який містився в будинках № 2 та № 4 і мав претензійну назву «Брістоль». Належав він С. Гюбнерові...

Готель «Брістоль»

У 1988 р. аварійний будинок знесли. На його місці тепер новий, з повторенням попередніх форм. На ньому - меморіальна дошка Д. Січинському.

НАЙПОШИРЕНІШІ ПРІЗВИЩА

Перепис населення, проведений в 1910 р., показав, що в Станиславові живе 33 962 чоловік без Княгининів і 63 847 - з Княгининами.

Спритні газетярі навіть порахували, які прізвища були найпоширеніші. Найбільше мешканців було з прізвищем Горовіц- 131 чол. Далі йшли Вайнгартени - 86, Гальперни - 83. Фішлери - 61, Мапери - 60. Серед поляків найбільше було Левицьких — 52, Ковальських - 25, Фідлерів-23. Про українців, на жаль, інформація не подавалась.

В Івано-Франківську, якщо судити лише з телефонного довідника 1983 року, найпоширенішими прізвищами були Іванов та Мельник. Вони згадуються відповідно 64 і 57 разів. Услід за ними йшли Попови, Бойчуки, Кузнецови й Шевчуки.

А ось за довідником 2003 р. незаперечно лідирує прізвище Мельник (227). За ним - Бойчуки (183), Бойки (132), Савчуки (129), Ткачуки (119). Згадані вище російські прізвища лишилися далеко позаду.

КРІЗЬ ТЮРЕМНІ ЗАПОРИ

Ім'я студента Мирослава Січинського після 1908 року було на устах населення Галичини. Це він на знак протесту проти австро-шляхетського

На задньому плані - тюрма «Діброва»

гніту застрелив намісника Галичини графа А. Потоцького в його кабінеті у Львові. М. Січинський був двічі присуджений до страти, але масові протести примусили уряд замінити цю кару 20-річним ув'язненням. Місцем відбування ув'язнення була призначена станиславівська тюрма особливо суворого режиму «Діброва», звідки, як вважалося, утекти неможливо. Але і звідси М. Січинський спромігся утекти в 1911 р., переодягнувшись з допомогою друзів у мундир наглядча.

Він виїхав до США, де став активним діячем української еміграції. Прожив довге життя і помер у 1979 р.

Ці події описані в книжці Є. Куртяка «Губернаторські вали», атакож у новелі Г. Хоткевича «Під дверима».

«РЕВЕРА», «ПРОЛОМ» ТА ІНШІ

Перша згадка про футбольний матч станиславівської команди з командою іншого міста датується квітнем 1911 р. Станиславівська команда «Ревера» у Львові грала проти місцевої команди «Чорні». Наші земляки програли 3:8. Після цього газетна інформація про футбол зростає, мов снігова лавина. В польські часи тут було вже понад десяток команд, що розігрували першість у кількох лігах. Якне дивно, команди формувалися за національною ознакою. Найкращою серед польських команд була «Ревера», серед українських — «Пролом», серед єврейських — «Гакоах».

ЩЕ РАЗ ПРО ШКІДЛИВІСТЬ ВИНА

В ніч на 14 липня 1912 р. Г. Кавецький, кухар ресторану К. Швайсера (тепер Незалежності, 5), якимсь чином роздобув ключ від пивниці і залишився сам на сам з вином господаря. Він так догодив собі благородним вином сорту «Малаґа», що не зміг вилізти і заснув на порозі пивниці. Тут його, голубчика, і накрила вранці поліція, яку викликав ресторатор.

І сьогодні, і сто років тому вино шкідливе, а крадене — й поготів.

НОЙМАН ПРОТИ МАГІСТРАТУ

В перші роки після заснування вулиці Матейка на ній було заборонено споруджувати будинки, які мали б понад два поверхи,

з метою збереження її позаміського, дачного вигляду. 1911 року якийсь М. Нойман попросив у магістраті дозволу на побудову триповерхової кам'яниці і, звичайно ж, отримав категоричну відмову. Настирливий забудівник звернувся аж до намісництва у Львові і таки домігся свого. Обмеження на кількість поверхів було скасоване.

Так на вулиці з'явився перший (і не останній) триповерховий будинок. Він існує і зараз, це корпус фтизіопульмонологічного диспансеру (Матейка, 53).

КРИЛА НАД МІСТОМ

Випадковий перехожий, який опинився б у Станіславі ввечері недільного дня 21 липня 1912 р., був би здивований неймовірною тишею і відсутністю людей у кав'ярнях, крамницях і кінотеатрах. Річ у тім, що саме в цей день мав відбутися перший в історії міста авіаційний політ і весь народ юрмився на заздалегідь оголошеному місці - «лані за Бельведером», між газозаводом і Солотвинською Бистрицею.

Місто з висоти пташиного польоту. Початок ХХ ст.

Демонстраційний політ здійснив молодий граф Міхал Скіпіо дель Кампо. Відомий польський авіатор зробив три великих кола над Загвіздя́м і парком на висоті кількохдесяти метрів, опускався майже до землі і знову набирив висоту. Літак у нього - системи «Моран», близький за конструкцією до відомого «Блеріо». Політ здійснювався при заході сонця і тривав 12 хвилин....

СВЯТКУВАННЯ ЮВІЛЕЇВ

У 1912 р. нашому містові виповнювалось 250 років. На одному із засідань магістрату радний Срочинський пропонував відсвяткувати цю дату. В міській касі на той час було не густо, і панове радні вдалися до Соломонового рішення: трьохста річниця - кругліша дата, ось її і відсвяткуємо.

Трьохста річниця настала у 1962 році. Її урочисто відсвяткувало не «малолольське кресове місто Станиславів», а обласний центр України, який в ті дні на честь великого Каменяра перейменували на Івано-Франківськ.

СКРОМНІСТЬ ГЕРОЯ

Жив собі по Галицькій вулиці, в районі теперішньої крамниці «Альба», старий Борух Інслер, тихий і непримітний, та ще й одноногий. У невеликій крамниці він торгував тютюном. Але настав його час, і в листопаді 1913 р. він помер, проживши 77 років. Одновірці приготувалися без зайвого галасу, як і велить талмуд, поховати побратима.

І тут закрутилася веремія. Спочатку галопом примчав кур'єр зі староства і наказав затримати похорон. Невдовзі прибув військовий загін з оркестром, а там і катафалк при баских конях. Поховали Б. Інслера з військовими почестями, за державний кошт.

Виявляється, Б. Інслер - герой австро-італійської війни 1866 р. й був відзначений високими цісарськими нагородами. І всі ці роки не хизувався цим, скромно собі працював.

Чи кожен герой може похвалитися скромністю, яка дорівнювала б його звитязі?..

«НАВЧАЙМО ДІТЕЙ ПО-УКРАЇНСЬКОМУ»

Під такою назвою місцева польська газета «Кур'єр станіславовські» в номері за 26 жовтня 1913 р вмістила редакційну замітку, в якій говорилося: «...Володіння українцями обома крайовими мовами - польською і українською дає їм велику перевагу над нами. Поки українська мова була мовою найнижчих сфер, ми могли без неї обходитись. Але зараз ця мова на піднесенні, здобуває чимраз більше прав. В інтересах нашого майбутнього треба вивчати українську мову, внести відповідні зміни до програми середніх шкіл».

Аж не віриться, що це писав польський шляхетський друкований орган. Запізніле, але симптоматичне прозріння!

КАМ'ЯНИЦЯ ЗА... СИГАРЕТКУ

Пан Р. перед Першою світовою війною будував власну кам'яницю. Не маючи достатніх коштів готівкою, він попросив позику в міській ощадній касі на суму 125000 корон. Хоч часи були дуже непевні, каса не відмовила своєму довголітньому клієнтові. Коли будова гарної

Вулиця Гаркуші, 4- Сучасний знімок

4-поверхової кам'яниці була закінчена, вибухнула війна. У воєнний час пан Р. податків не платив, але прибуток від найму квартир нагромаджував.

У повоєнні роки в Польщі лютувала інфляція. Замість австрійських грошей були впроваджені так звані польські марки, курс яких падав просто на очах. Хитромудрий пан Р. у 1924 р., не чекаючи стабілізації валюти, спробував всучити своїй благодійниці-касі боргу польських марках. Каса, звичайно, відмовилася. Суд першої інстанції, розглянувши справу, вирішив її на користь домовласника. І це в той час, коли за суму, яку він вніс як сплату позики, в день суду можна було купити... тільки одну сигарету.

Газета, яка подала цю інформацію, приховала прізвище спритного ділка за криптонімом «пан Р». Найімовірніше, це був С. Райслер, власник кам'яниці на розі нинішніх вулиць Гаркуші та Франка.

ЧИМ РОЗРАХОВУВАЛИСЯ ПРАДІДИ?

У часи Австро-Угорщини тут були в обігу дві рівноправні грошові одиниці: корона і золотий ринський, який дорівнював двом коронам. Корона ділилася на 100 Гелерів, або по-гапицьки сотиків, золотий ринський - на 100 крейцерів. Хто мав іноземну валюту, міг розраховуватись і нею: доларами США (у 1905 р. долар дорівнював

5-ти коронам), голландськими гульденами (2 корони), німецькими марками (1,2 корони).

Заробітна платня кваліфікованого робітника на зламі століть не перевищувала 100 корон на місяць. Мінімальні місячні витрати на утримання сім'ї з чотирьох чоловік оцінювались так: харчування - 50 корон, квартплатня - 35 корон, інші витрати - 25 корон. Разом - 110 корон. Як бачимо, заробіток не забезпечував мінімальних життєвих потреб. І це в кваліфікованого робітника. А чи багато їх було в Галичині, та ще й серед українців?..

Ціни на окремі товари і послуги в Станиславові на початку століття були такі (в коронах): 1 кг телятини - 1,12, 1 кг свіжої риби - 2,40, десяток яєць - 0,35, 1 кг картоплі - 0,07, 1 кг житнього хліба - 0,22, 1 м сукна - 1,70, 1 пара черевиків - 20, патефон - 45-70.

Місячна платня за 2-кімнатну квартиру виносила 65 корон, місце в готелі за добу - щонайменше 1,5 корони, квиток у кіно - 0,2-0,5 корони.

Після загарбання наших земель Польщею в обіг була впроваджена польська марка, яка знецінювалась з дня на день. На початку 1924 року газетний номер коштував 250 000 марок, сигарета - 90 000 марок. У квітні того ж року знецінену марку замінив злотий. При цьому один злотий прирівнювався до 1,8 мільйона марок!

У 1924-1938 рр. заробітна платня в абсолютному обчисленні зростала, але так і не вийшла на рівень довоєнного 1913 року. Кваліфіковані робітники одержували в цей час 70-120 злотих на місяць. А реальна заробітна платня у 1938 становила всього 85 відсотків від рівня 1913 року.

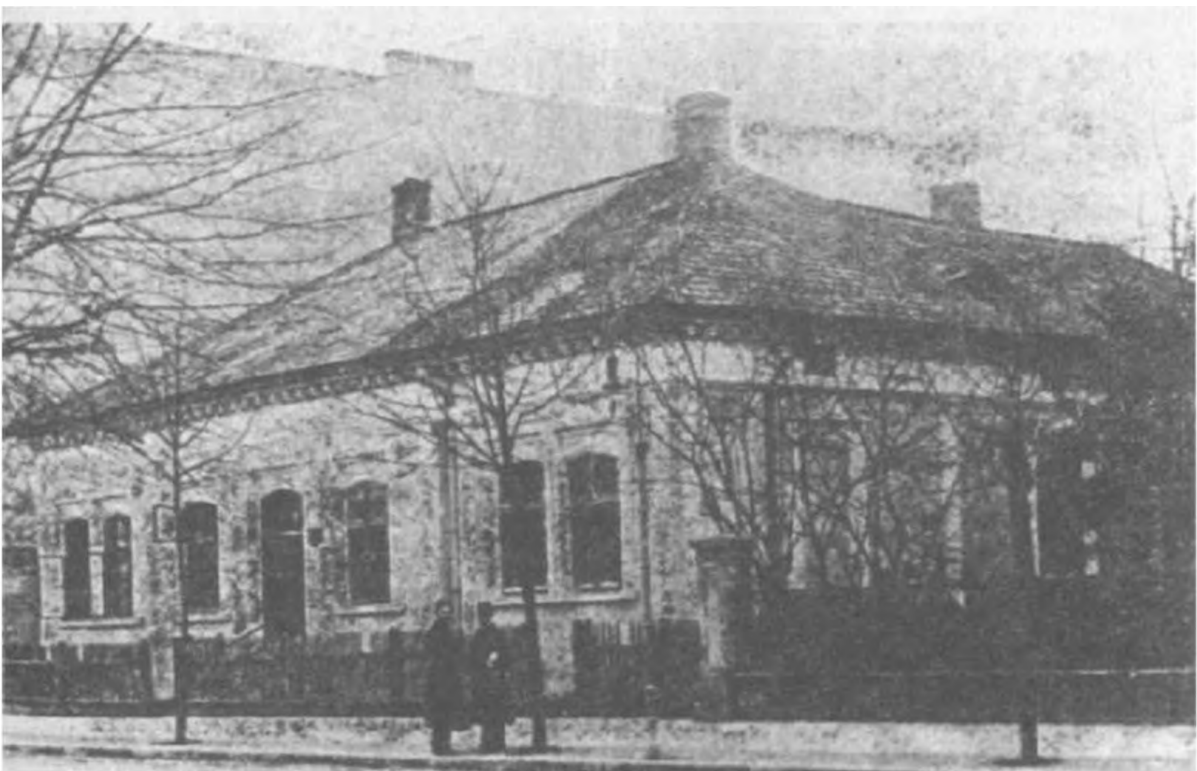
ДВА «СОКОЛИ»

У Станиславов! в минулому існувало два культурно-спортивні товариства з однаковою назвою «Сокіл» - польське й українське. Польське мало власний будинок на площі Міцкевича, 2 (тепер обласна дитяча бібліотека), українське - по теперішній вулиці Грушевського, 18 («Просвіта»).

У двадцятих роках обидва будинки постраждали від пожеж. Злі язики плескали, що українці навмисне підпалили свій «Сокіл», аби одержати страхівку і розбудуватись. Поляки ж вирішили не відстати і зробили так само й собі.

Немає певності, що все тут правда. Але факти такі: будинок українського «Сокола», збудований 1912 р., був справді розширений у 1924 р. (арх. С. Бернард), а збудований 1895 р. польський «Сокіл» (арх. К. Заремба) горів у 1927 р. і був розширений 1929 р.

Мабуть, полякам пожежа вдалася краще і страхівку вони отримали більшу, бо одночасно з відновленням свого «Сокола» за проектом С. Трелі вони збудували ще й приміщення для кіно «Тон» (тепер кіно «Люм'єр»).

Український «Сокіл» у 1912 р.

УТВОРЕННЯ «ВЕЛИКОГО СТАНИСЛАВОВА»

З уст старожилів ще можна почути старі назви районів міста: Колонія, Гірка. Майзлі... Тривалий час Станиславів був оточений поясом поселень, які іменувались Княгининами. На півночі, від перетину вулиць Василянок і Галицької до Бистриці, розташовувалось Княгинин-Село, на сході, в районі вулиць Вовчинецької та Миру - Княгинин-Гірка, на південному сході, від вулиць Бандери і Марійки Підгірянки до потоку Рудки - Княгинин-Колонія. Частина Колонії за залізницею ще називалась Майзлями.

До міста названі поселення не належали. Перед Першою світовою війною за кількістю населення вслід за Львовом у Галичині йшли Перемишль, Коломия, далі Дрогобич, Тернопіль і лише після них — наш теперішній обласний центр. Станиславів і всі Княгинини, які давно підступили до границь міста, виявляли виразну тенденцію до злиття.

В 1925 р. вийшла урядова постанова, за якою і був утворений «Великий Станиславів» як друге за величиною місто Галичини з населенням 53 тисячі чоловік.

МІНІСТР ІЗ СТАНИСЛАВОВА

В січні 1927 р. сталася непересічна для Станиславова подія. Один з його мешканців, головний лікар тутешнього шпиталю, був призначений Міністром Польщі. Ні, як не дивно, не міністром охорони здоров'я, а міністром освіти.

Добре знаючи занедбаний стан освіти в Галичині, новий міністр Г. Добруцький запровадив деякі полегшення для української мови. Що тут зчинилося! Не передати словами, який галас навколо міністра вчинили польські шовіністи, котрі вчора возносили йому хвалу.

В чому ж гріх Г. Добруцького? Він, бачте, дозволив уживати українську мову на педрадах, для заповнення свідоцтв, для написів на школах, запровадив українську мову як обов'язкову в польських середніх школах Галичини. Це розцінили як страшний підрив «польськості кресів».

Хоч які обмежені були реформи Г. Добруцького, польський уряд надалі постарався їх загальмувати.

ПИСЬМЕННИЦЯ І КОМПОЗИТОР

У 1919 р. до Станиславова з Коломиї переїхала сім'я лікаря Й. Коса. Через чотири роки сюди з Чернівців прибула сім'я вчителя Д. Макогон. І діти їх Липовою вулицею бігали кожне до своєї школи. Дарка Макогон — до жіночої гімназії товариства «Рідної школи» (тепер Шевченка, 82), Анатолій Кос — до державної гімназії (Шевченка, 44). І Дарка, і Анатолій закінчили свої школи у 1927 р.

Пізніше вони стали відомі світові як письменниця, лавреатка Державної премії імені Т. Шевченка Ірина Вільде (1907-1982) та композитор, народний артист УРСР, теж лавреат премії імені Т. Шевченка Анатолій Кос-Анатольський (1909-1983).

І. Вільде і А. Кос-Анатольського чверть століття вже немає серед нас. Настав час подумати про встановлення меморіальних дощок на будинках, де вони вчилися.

Ірина Вільде

А. Кос-Анатольський

ЦІННІ ПАМ'ЯТКИ

Викладач Івано-Франківського музичного училища І. Кизилів, відгукуючись в № 39 ще 1987 року журналу «Україна» на статтю С. Пушика «Пам'ять совісті», слушно ставить запитання про занедбаний стан і необхідність ретельного збереження пам'яток архітектури на Майзлях - костьолу та церкви. Це мужня позиція, бо в радянський час вони використовувалися як склади.

Будівництво костьолу Святого Юзефа почалося у 1910 р. Його автор, станиславівський архітектор Ф. Баян, вирішив спорудити в псевдороманському стилі, з однією вежею, з головним і двома бічними нефами в формі латинського хреста. Перед Першою світовою війною костьол був уже збудований, але без вежі, яку добудовано коло 1925 р. Внутрішній розпис виконав художник Е. Доубрава. В 1935 р. тут був установлений орган.

Троїцька (тепер Христа-Царя) церква споруджена неподалік від костьолу в 1926-35 рр. Вона має гарні і витримані архітектурні форми. Зводили її за участі львівських будівельних фірм. Архітектор - О. Пезанський зі Львова. Поруч був зведений монастир василіян, перетворений в радянський час на кінотеатр.

Нині все стало на місце. Церква повернена УГКЦ, монастир відновлений, костьол використовують християни віри євангельської.

Костьол Св. Юзефа. 1927р.

Церква Св. Трійці. 1938р.

ЗРИВАННЯ ТЕРМІНІВ Б'Є ПО КИШЕНІ

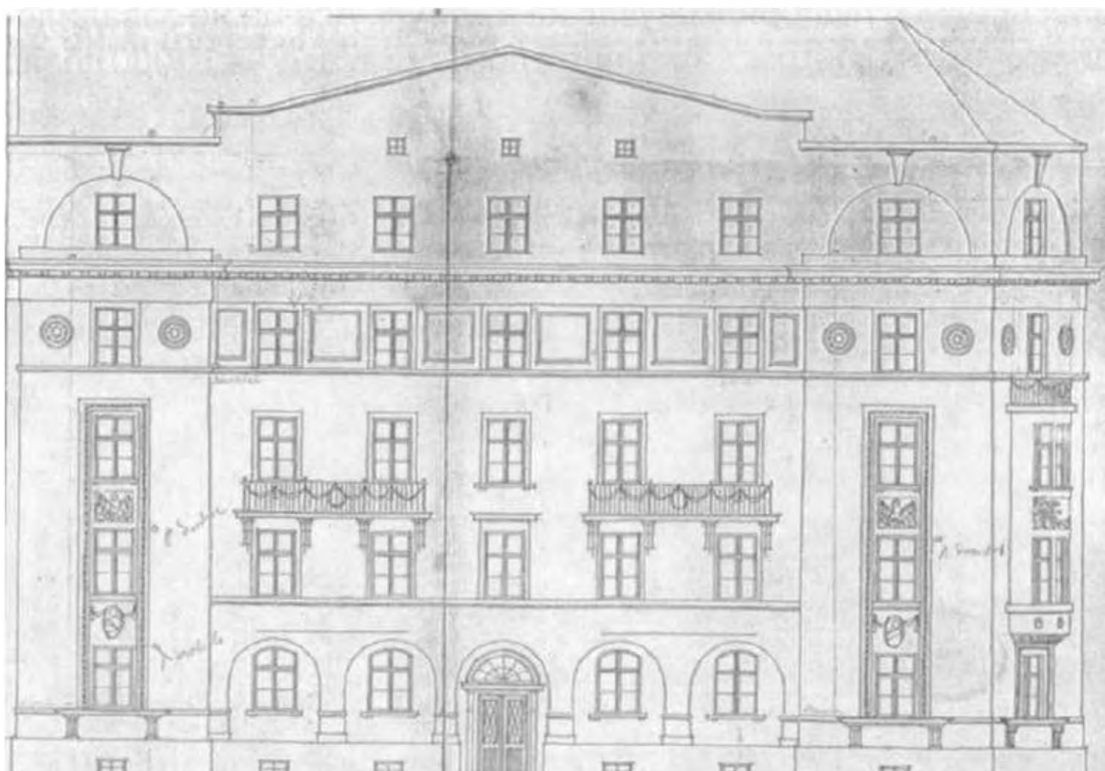
Мешканцям Івано-Франківська відома висока якість будівництва «австрійських» і «польських» кам'яниць. Будували їх швидко і майже завжди вчасно. І ось чому.

На нову будову оголошували конкурс, в якому брали участь будівельні підприємці. Заздалегідь вони знайомилися з проектами, термінами, і кожен складав свій кошторис. Вигравав той, чий кошторис був на найменшу суму.

В кожному договорі вказували і розмір відшкодування при зриванні термінів. Принцип був чіткий: минув строк - показуй об'єкт. Якщо він неготовий - плати відшкодування за кожен прострочений день. Власною дзвінкою монетою. Ніяких посилань на брак робочої сили, погане забезпечення матеріалами тощо.

Ось, наприклад, інженери Я. Катцта Й. Фогель взялися збудувати за рік п'ятиповерховий будинок на розі вулиць Гаркуші та Грюнвальдської і здати його до 1 листопада 1929 р., а за кожен прострочений день виплачувати по 200 злотих. На цій будові підприємці лиш збагатилися: об'єкт вони здали вчасно.

Кажуть, нове - це давно забуте старе. В ринкових умовах замовники і будівельники повернулися до цієї системи. За командної радянської економіки це було неможливим.

Фасад будинку. Проект.

МІНІ-СПІДНИЧКИ - ВИНАХІД ДАВНІЙ

На початку ХХ ст. жінки ходили в платтях до п'ят. У багатьох з нас панує думка, що мода на короткі спіднички з'явилася десь після Другої світової війни. Публікації в довоєнних газетах свідчать, що це не так. Короткі спіднички були, хіба що не був упроваджений термін «міні». Ось що пише газета «Кур'єр станіславовські» 15 вересня 1929 року:

«Кінець коротких сукенок. Французькі кравці радять добре придивлятися нині до жіночих ніжок, бо наступного сезону не будемо їх оглядати. Великі крамниці мод визначили, що ера коротких суконь минула. З цією ухвалою згодилися найощадливіші французькі наречені, виходячи із засади: що заощадять на матеріалі сукні, те піде на панчохи».

ПОГРАБУВАЛИ НА 10 000 ДОЛАРІВ

Багатий львівський лікар Б. Овчарський 1930 року в станіславівській греко-католицькій капітулі придбав кам'яницю «Варшава» (тепер готель «Дністер») за 5 мільйонів злотих. Контракт передбачав, що в разі, якщо власник продасть кам'яницю в треті руки, то додатково заплатить капітулі ще 10 000 доларів.

Через п'ять років Овчарський захотів продати будинок, але капітула відкупити його назад відмовилася. Правда, купівлю здійснила інституція, звана «Товариством непорочного зачаття Діви Марії», яка безпосередньо підпорядковувалась капітулі. Але це не завадило їй, посилаючись на контракт, зменшити погоджену ціну на 10 000 доларів.

Кам'яниця «Варшава»

Суд не підтримав обуреного лікаря. Мало того, йому ще й довелося оплатити судові витрати в розмірі 2500 злотих. Як кажуть у Галичині, «на бідного не попало».

ЯК ГРИЦЬ НАКОЛОВ КАСЮ

24-річний парубок Григор Мельник, котрий проживав по вул. Зосиній волі (тепер Є. Коновальця), 79 сушив собі голову, як вступити в зиму в новому вбранні, не витрачаючи грошей. І думка визріла. В колі своїх сусідів він оголосив, що готовий одружитися з дівчиною, яка справить йому новий комплектний костюм. На результат цього оригінального оголошення чекати довелося недовго. Через кілька днів запросила його до крамниці Ксенія Кайтаницька, котра проживала по вул. Казимирівській (Гетьмана Мазепи), купила йому вбрання за власні нелегко зароблені гроші, а на додаток вручила вісім злотих готівкою. Коли ж Ксенія хотіла порозумітися в справі заручин з Грицем, той висміяв її. Дівчина в розпачі звернулася до поліції. Шахрай визнав, що костюм за 110 злотих прийняв, але одружуватися не може, бо Ксенія для нього застара. Справу спрямували до суду.

Булоцеувересні-жовтні 1931 року.

ЧИТАЛЬНЯ НА МІСЦІ КОРЧМИ

Про спорудження будинку теперішнього Народного дому «Княгинин» розповідають таке. На цьому місці стояла корчма Бауха,

Читальня «Просвіти» в Княгинині. Проект

де не один княгининський селянин пропив своє майно. І жили в Княгинині два брати - Іван та Юрко Ясінські. Іван вважався поважною людиною, а Юрко був собі пияком. Якось у корчмі він допився до того, що продав із себе останню сорочку. Після цього не міг показатися на люди, бо завжди знаходився дотепник з готовим запитанням: «А що, Юрку, чи не маєш ще сорочки на продаж?»

Ця подія стала поштовхом до морального переродження Юрка. Він став ініціатором бойкоту корчми в компанії з іншими активістами. Справи в Бауха пішли дедалі гірше. Нарешті він опинився на межі банкрутства і поспішив продати свій заклад громаді, яка вирішила купити корчму власне для того, щоб її зруйнувати і спорудити на тому місці читальню.

З документів достеменно відомо, що читальню «Просвіти» в Княгинині будували в 1930-33 рр. під технічним керівництвом будівничого М. Грицака. Її теж чекала нелегка доля. Через брак коштів княгининська громада була змушена відпродати читальню недобудованою.

ТРИ СМЕРТНИХ ВИРОКИ В СТАНИСЛАВІВСЬКІЙ ТЮРМІ

В'язниця по нинішній вул. Сахарова за польською класифікацією відповідно до місткості була віднесена до II класу і мала назву карно-слідчої в'язниці, тобто була призначена до виконання кари до 3-х років і утримання тимчасово арештованих осіб. Але і в ній у період між двома війнами були виконані три смертних вироки через повішення.

Першим у цьому сумному ряду був О. Клим'юк, мешканець Пасічної за Надвірною, за те, що замордував службовця В. Новака з метою здобути гроші на весілля. Іронія долі - в кишенях убитого грабіжник знайшов 7 злотих і 50 грош. Адвокат звертався телефоном до Міністерства справедливості і президента держави - й одержав відмову. Останнім бажанням приреченого була пачка «пласких» цигарок і фунт ковбаси з хлібом. У неділю вранці, 5 березня 1933 року О. Клим'юк розпрощався з життям. Вирок виконав на тюремному подвір'ї кат Браун, котрий прибув із Варшави.

Другим був рецидивіст І. Левицький, поляк, який у Тлумачі важко поранив поліціанта, а перед тим 10 років провів у в'язницях. Апелювання до президента було безрезультатним. Для

виконання вироку з Варшави прибув помічник Брауна Палац. Суд відбувся 25-26 жовтня 1933 року, а вирок виконаний у п'ятницю 27 жовтня.

Третій-М. Міняйлук, 36 літ, уродженець Коломиї. Кару смерті одержав за вбивство ресторатора Б. Дем'янчука з Надвірної. А перед тим, як з'ясувалося, вбив ще одну людину, 1,5 року відсидів у тюрмі за крадіжку. На суді поведився вкрай зухвало: «Ви за гроші робите сенсації і мусите говорити, а я за шнурок можу дозволити собі мовчати». Перед стратою, яка відбулася 14 вересня 1938 року, поведився цинічно, відмовився від сповіді і цілування хреста.

Були, були злочинці і за 70 літ до нас, але було їх трохи менше...

ВЩ СКРУТА ДО ГУТТА

В передвоєнні роки дуже популярною у місті була кафе-кондитерська В. Скрута на вулиці Казимирівській (тепер магазин «Головні убори» по вул. Мазепи). Тут зав'язувались знайомства молоді, що, як і належить, часто вели до утворення сімей. А на вулиці Камінського містилася відома приватна клініка Я. Гутта з пологовим відділенням (тепер фтизіопульмонологічний центр на вул. І. Франка). Тому в місті було популярне римоване прислів'я: «Починається у Скрута, а кінчається у Гутта».

Клініка Я. Гутта

НАРЕЧЕНИЙ... У 108 РОКІВ

У нас немає відомостей про абсолютного довгожителя міста. Але окремі згадки про довгожителів ми наведемо.

97 років топтав ряст малярський майстер Томаш Єндра. Він мешкав на вул. Заболотівській, де тепер обласне управління статистики, і закінчив життєвий шлях 15 грудня 1912 р. На той час Томаш був непересічною особою - найстаршою людиною в Станиславові. Цей його статус був урядово засвідчений. До останнього часу Т. Єндра почувався добре і ще прожив би чимало, але віку йому вкоротила гризота за померлою донькою.

У червні 1935 р. в міському суді розглядалась справа про порушення житлових прав Озіяша Біркенталя. Позивач, вік якого дорівнював 104 роки, особисто прибув на судове засідання.

Але найбільшу сенсацію викликало повідомлення в листопаді 1935 р. про те, що мешканець Гірки Мордхе Ціттер одружується вшосте. Вражав не так порядковий номер шлюбу, як вік «молодого» - 108 років. Його нареченій тоді було 75 літ, а найстаршому синові - 78.

Ольга Дучимінська

До 1988 року найстаршою мешканкою обласного центру була письменниця, сучасниця І. Франка, колишній політв'язень Ольга Дучимінська (1883-1988). Вона прожила 105 років і, мабуть, надовго закріпила за собою вікову першість серед письменників України.

У третє тисячоліття з нами вступили п'ять жінок (лише жінки), що народилися ще у XIX ст. їхній вік був від 100 до 104 роки. На жаль, їх вже нема серед нас.

Станом на серпень 2007 року на території міськради проживають чотири особи, яким

виповнилося 100 років: Текля Шийка (нар. 6.02.1906), Анастасія Дудій (25.01.1907), Тихон Алексін (15.07.1907), Ольга Полутренко (16.08.1907).

ХТО В СТАНИСЛАВОВ! Є ХТО?

Ми вже звикли до того, що різні земляцтва і видавництва періодично видають збірники «Хто є хто», в яких за гроші претендентів, котрі бажають відомості або слави, вміщують інформацію про них і самі мають від того прибуток.

Виявляється, були такі видання і в 1930-х роках. Повідомляє єврейська газета «Слово», що виходила польською мовою, в номері від 15 лютого 1936 року: «В Цюриху видана книга англійською мовою під назвою «Хто і де», яка містить біографічні довідки про 10 000 видатних людей у Європі. В

нашому місті старанний автор знайшов аж 13 видатних, котрих зробив безсмертними. Ось вони: К. Брейнер, директор газозаводу, В. Хованець (екс-бургомістр - М.Г.), М. Гоетц, директор Банку польського, Коморовський .директор електростанції, Я. Ковальський, директор Українського кооперативного банку, доктор (права або медицини) М. Кляйн, професор М. Лепкий, доктор Б. Ліберман (співвласник горілчаного заводу - М. Г), Ф. Ліберман (співвласник тогожзаводу- М. Г), В. Манастирський (мабуть, власниктехнічно-вимірювального бюро), доктор Л. МаркгаймД Мартинець, голова спортклубу «Пролом» і Е. Шпербер (директор горілчаного заводу - М. Г.).

Бачимо, що окремі прізвища настільки відомі, що журналіст навіть не дає пояснень до них. Далі він завершує: «Шкода, що книжка англійська. Може, хтось перетлумачив би її польською або єврейською і при цій нагоді й себе втиснув».

Як нині модно казати - без коментарів.

ПОШТА НЕ ВИННА

Будівництво поштамту, яке почалося у 1937 р., мешканці міста зустріли не дуже доброзичливо. Вважалося, що тодішній бургомістр З. Стронський, відступаючи Міністерству пошти і телеграфу частину площі Галлера (тепер Вічевий майдан) дуже продешевив. У результаті міський бюджет не дорахувався 250 000 злотих. При цьому бургомістр знав, що робив. Він сам добре нагрів на цьому гешефті руки.

Неприятнь до бургомістра була перенесена і на будинок пошти, що пов'язувався з його ім'ям. Журналісти-дотепники насміхалися з того, що перший поверх будинку не має вікон, і тому порівнювали його з похмурою американською тюрмою «Сінг-Сінг».

Нападки не припинялися після відкриття поштамту в листопаді 1938 р. Дописувачі місцевої газети критично оцінювали архітектурне вирішення, вважали операційний зал замалим, пропонували всю споруду обсадити деревами, укрити в зелені.

Ці люди, безумовно, знали ім'я архітектора, але ніде ні разу не назвали його. Завдяки пошукам дослідниці Жанни Комар віднедавна знаємо його прізвище - Б. Ляхерт з Варшави.

В сучасних польських джерелах можемо прочитати, що наш поштамт - це «важливий приклад радикального модернізму загально-польського масштабу».

Минуло 70 літ, а поштамт — гарний зразок конструктивізму, вдало розширений в 1968 році (арх. В. Лукомський, Л. Попиченко) стоїть і працює, і ніхто не звертає уваги на те, що його перший поверх не має вікон.

Поштамт

МІСТО ЗРОСТАЄ ВГОРУ

Найвищі будинки в Станіславі XV—XVI століть були триповерхові. На початку XIX ст. збудовано перший чотириповерховий будинок там, де зараз філія інституту «Проекстрєставрація» (Галицька, 29). Тільки через століття, у 1894 р., до нього приєднався ще один чотириповерховий родич. Нині це головний корпус медуніверситету.

П'ятиповерхові будинки з'явилися в місті перед Першою світовою війною. Першим з них став будинок готелю «Уніон» (тепер бізнес-центр «Київ», вул. Незалежності 4), споруджений у 1912 році, другим - розташований навпроти житловий будинок, де тепер салон «Кодак» і «Евросеть» (вул. Незалежності, 11). На 1939 рік місті було всього 10 п'ятиповерхових будинків.

Новий прорив у височінь здійснено в радянський час. 1968 року постали перші дев'ятиповерхові житлові будинки на Набережній імені В. Стефаніка. Ще через десятиріччя, у 1977 році, там же виріс дванадцятиповерховий. Невдовзі на цій же вулиці звели єдиний 14-поверховий будинок. Він донині є найвищим житловим. А найвища технічна споруда - ретранслятор. Його висота 193 метри.

Готель «Уніон»

РОКИ І ЛЮДИ

Одним з узагальнювальних показників розвитку міста протягом його існування є зростання кількості населення в ньому. Іванофранківцям буде, мабуть, цікаво ознайомитися з таблицею, яка відображає динаміку росту його населення (в тисячах чоловік) за роками:

1733	1793	1849	1880	1900	1913	1921	1937	1959	1970	1979	1986
3,3	5,4	10,2	18,6	30,4	34,1	44,7	60,3	66	105	150	225

Розрахунки показували, що при збереженні таких тенденцій Івано-Франківськ вступить в 2000-й рік, маючи населення понад 300 000 чоловік. Проте надалі темпи зростання уповільнились і цього не сталося. За переписом 2001 року місто разом з підпорядкованими селами має 233 тисячі чоловік, тобто ненабагато більше, ніж 1986 року.

ПРО АВТОРА

ГОЛОВАТИЙ МИХАЙЛО

народився 22 січня 1943 р. в с. Братишеві Тлумацького району Івано-Франківської області. У 1950 р. сім'я була депортована до Сибіру, на північ Томської області за допомогу УПА продуктами й медикаментами та спротив колективізації. Вчився в першому класі в рідних краях, подальшу освіту здобував у місцях заслання. Закінчив Томський інститут автоматизованих систем керування і радіоелектроніки, здобувши фах радіоінженера. Від 1965-го працював у Омську в конструкторській організації. В 1972-му повернувся до Івано-Франківська. Завідувач сектора СКБ у ВО «Промприлад». Голова осередку ТУМ в об'єднанні, один із засновників обласної організації НРУ (серпень

1989), член її першої крайової ради. Депутат обласної ради першого демократичного скликання (1990-1994), член облвиконкому.

Сфера захоплень - краєзнавство, історична забудова Івано-Франківська. 1974 року закінчив курси екскурсоводів і працював позаштатним екскурсоводом обласного бюро подорожей та екскурсій. Від 1992 року працював у облдержадміністрації. Остання посада - заступник начальника управління туризму і курортів. Після виходу на пенсію 2003 року працює науковим редактором у науково-редакційному відділі «Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область».

Автор понад 150-ти публікацій у центральній і обласній пресі. Організував краєзнавчі цикли передач на обласному радіо «Старий Станіславів» (1998-2002) та на телебаченні - «Вулиця» (від 2003 донині). Упорядник рекламно-інформаційного путівника «Івано-Франківщина» (1997), співавтор книжок «Історія Івано-Франківського державного об'єднання спиртової і лікєро-горілчаної промисловості» (1998), «Довідник вулиць Івано-Франківська» (2000), «Меморіальний сквер в Івано-Франківську» (2004), «Сто років історії, сто років праці» до сторіччя ВАТ «Промприлад» (2005), «Літопис ВАТ «Прикарпаттяобленерго». Віхи історії. Події та люди» (2005).

М. Головатий - лауреат обласної премії ім. І. Вагилевича (2001), почесний працівник туризму України (2003), заслужений працівник культури України (2007).

ЗМІСТ

<i>КРИТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ ГОЛОВАТОГО</i>	3
<i>ІВАНО-ФРАНКІВСЬК 100 РОКІВ ТОМУ</i>	8
Від автора.....	8
1896. Будували повітову раду, закладали парк, сперечалися про трамвай.....	9
1897. Прийшли електрика й кіно.....	14
1898. Вшанували ювілей А. Міцкевича та української літератури.....	19
1899. Мешканцями міста стали А. Шептицький та Д. Січинський.....	23
1900. Відсвяткували ювілей цесаря, назвали вулицю ім'ям Т. Шевченка.....	28
1901. Так починалося ХХ століття.....	33
1902. Нас мало, але ми у вишиванках.....	39
1903. Рік розбудови міста і соціальних потрясінь.....	45
1904. Побудували пасаж, церкву і костьол, відкрили школу деревного промислу.....	52
1905. Гарячий рік.....	59
1906. Українці співали «Не пора».....	66
1907. Відкрили нові школи, перебудували вокзал.....	72
<i>ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНІЧНИХ НОВИНОК ХІХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКАРПАТТІ..</i>	78
<i>СЕРЙОЗНЕ, ЙМОВІРНЕ, НЕЙМОВІРНЕ І КУРЙОЗНЕ</i>	90
Від автора.....	90
<i>ПРО АВТОРА</i>	145

Михайло Головатий
Етюди старого Станиславова

За редакції *Ярослава Довгана*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Алли Журави, Лідії Левицької*

Підписано до друку 30.08.2007 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Ргадтайса». Умови, друк. арк. 7,2.

ISBN 978-966-668-153-2 (№ 3)
978-966-668-149-5 (серія «Мое місто»)

У СЕРІЇ «МОЄ МІСТО» ВИЙШЛИ КНИГИ:

М. ГРИБОВИЧ

*Історія окружного
міста Станиславова
в Галичині 1847 р. (2007)*

І. БОНДАРЕВ

Фортеця на Волоському тракті (2007)

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

С. Гайковський «Станиславів і його пам'ятки з давніх часів»

В. Полек «Майданами і вулицями Івано-Франківська»

С. Барони «Пам'ятки міста Станиславова»

А. Шарловський «Станиславів та станиславівський повіт з погляду історичного та географічно-статистичного»

Упорядник альбому «*Станиславів на давній поштівці*», що готується до друку, налагодить контакт з колекціонерами та власниками старих поштівок з видами Станиславова.

Відгуки й пропозиції просимо надсилати на адресу:

Зеновію Жеребецькому

а/с № 99

Головна пошта м. Івано-Франківська

Україна, 76018